

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΥ
ΣΧΟΛΗ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑΣ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
«ΑΡΧΑΙΑ ΚΑΙ ΝΕΑ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑ»
(Ειδίκευση: ΝΕΑ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΓΛΩΣΣΑ ΚΑΙ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑ)

**Οι γλωσσικές επιλογές στην ποίηση και τη στιχουργική
του Νίκου Γκάτσου: Μια μελέτη με σώματα κειμένων**

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ
της
Βασιλικής Βαρτζιώτη
Πτυχιούχου του Τμήματος Φιλολογίας του ΕΚΠΑ,
1998

A.M.: 1013202004002

ΕΠΟΠΤΡΙΑ

Γεωργία Φραγκάκη, Επίκουρη καθηγήτρια, Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου

Καλαμάτα, 2023

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΥ
ΣΧΟΛΗ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑΣ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
«ΑΡΧΑΙΑ ΚΑΙ ΝΕΑ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑ»
(Ειδίκευση: ΝΕΑ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΓΛΩΣΣΑ ΚΑΙ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑ)

Οι γλωσσικές επιλογές στην ποίηση και τη στιχουργική του Νίκου Γκάτσου: Μια μελέτη με σώματα κειμένων

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ
της
Βασιλικής Βαρτζιώτη
Πτυχιούχου του Τμήματος Φιλολογίας του ΕΚΠΑ,
1998

A.M.: 1013202004002

ΤΡΙΜΕΛΗΣ ΕΞΕΤΑΣΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ

Γεωργία Φραγκάκη, Επίκουρη καθηγήτρια, Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου (επόπτρια)
Ουρανία Χατζηδάκη, Καθηγήτρια, Σχολή Ικάρων (μέλος)
Δήμητρα Δελλή, Αναπληρώτρια καθηγήτρια, Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου (μέλος)

Καλαμάτα, 2023

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Ευχαριστώ ολόψυχα την επιβλέπουσα Καθηγήτριά μου, κυρία Φραγκάκη Γεωργία, για την καθοδήγηση, την πολυεπίπεδη υποστήριξη, τη διακριτική και σταθερή της παρουσία σε κάθε μου αδυναμία.

Ιδιαίτερες ευχαριστίες οφείλω στην κυρία Αθηνά Βακουφτσή, συνάδελφο φιλόλογο και φίλη, που με στήριξε σε όλη τη διάρκεια της προσπάθειάς μου.

Τέλος θέλω να ευχαριστήσω την οικογένειά μου για την κατανόηση και την ηθική συμπαράσταση.

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ	2
1. Εισαγωγή	4
2. Θεωρητικό πλαίσιο	5
2.1 Βιογραφικά στοιχεία του Νίκου Γκάτσου.....	5
2.2 Μοντερνισμός – Υπερρεαλισμός – Γενιά του ‘30	6
2.3 Δημοτική παραδοσιακή ποίηση και τραγούδι.....	8
2.4 Ο Μοντερνισμός, η δημοτική παράδοση και ο Γκάτσος	8
2.5 Σώματα κειμένων και υφολογία.....	11
3. Δεδομένα και μεθοδολογία	12
4. Ανάλυση.....	14
4.1 Λέξεις-κλειδιά που σχετίζονται με τη φύση	14
4.1.1 Οι συμβολισμοί των ουράνιων σωμάτων	19
4.1.2 Οι συμβολισμοί των καιρικών φαινομένων.....	24
4.1.3 Οι συμβολισμοί των πτηνών.....	27
4.1.4 Οι συμβολισμοί του υγρού στοιχείου	28
4.2 Λέξεις-κλειδιά που σχετίζονται με το χρόνο	29
4.3 Φύση και χρόνος: αντιθετικές δομές.....	36
4.4 Ρηματικοί τύποι και ρήματα σε προστακτική.....	38
4.5 Ηχομιμητικές λέξεις και επιφωνήματα	47
5. Συμπεράσματα	54
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	56
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ.....	58
ΠΕΡΙΛΗΨΗ	71
ABSTRACT.....	71

1. Εισαγωγή

Στη συγκεκριμένη εργασία μελετάται το ποιητικό και στιχουργικό έργο του Νίκου Γκάτσου. Η ποιητική συλλογή *Αμοργός* και οκτώ ακόμα ποιήματα εντοπίστηκαν στα περιοδικά *Νέα Εστία* και *Ρυθμός*. Στιχουργήματα και μελοποιημένα ποιήματα, 368 στο σύνολό τους, αντλήθηκαν από το βιβλίο *Νίκος Γκάτσος, Όλα τα τραγούδια* (2018). Το έργο συγκροτήθηκε σε σώμα κειμένων αποτελούμενο από περισσότερα από 41 χιλιάδες δείγματα. Το σύνολο του σώματος κειμένων συγκρίθηκε με το υποσώμα λογοτεχνικών κειμένων του *Διαχρονικού σώματος ελληνικών κειμένων του 20ού αιώνα* (1900-1989), με στόχο να εντοπιστούν οι γλωσσικές επιλογές του Νίκου Γκάτσου που είναι σημαντικές για το έργο του.

Η παρούσα εργασία διαρθρώνεται σε πέντε κεφάλαια. Στο δεύτερο κεφάλαιο μετά τα βιογραφικά στοιχεία του ποιητή, αναλύεται το πλαίσιο μέσα στο οποίο έδρασε ο Γκάτσος και γίνεται αναφορά στις κοινωνικο-πολιτιστικές, ιστορικές και φιλολογικές παραμέτρους που επηρέασαν το έργο του. Στο τρίτο κεφάλαιο αναφέρεται η μεθοδολογία που χρησιμοποιήθηκε στην ανάλυση των ποιημάτων καθώς και τα δεδομένα που χρησιμοποιήθηκαν. Στο τέταρτο κεφάλαιο ακολουθεί η ανάλυση των δεδομένων μας και στο τελευταίο κεφάλαιο καταγράφονται τα συμπεράσματα της έρευνας.

2. Θεωρητικό πλαίσιο

Στο κεφάλαιο αυτό παρατίθενται βιογραφικά στοιχεία του ποιητή και ειδικότερα όσα θεωρείται ότι σχετίζονται με το ύφος και το περιεχόμενο του έργου του που μελετάται. Δίνονται επίσης χαρακτηριστικά του μοντερνισμού στη λογοτεχνία και συγκεκριμένα του ρεύματος του υπερρεαλισμού, που κατά γενική ομολογία επηρέασε τον Γκάτσο και τη γενιά του τριάντα, της οποίας ήταν μέλος. Γίνεται επίσης αναφορά στη δημοτική ποίηση, τα σύμβολα και τα μοτίβα της που εμφανίζονται και στον ποιητή. Τέλος, γίνεται αναφορά στα σώματα κειμένων και παρουσιάζονται τα υπολογιστικά εργαλεία που χρησιμοποιούνται για την υφολογική ανάλυση του ποιητικού και στιχουργικού έργου του Γκάτσου.

2.1 Βιογραφικά στοιχεία του Νίκου Γκάτσου

Ο Νίκος Γκάτσος γεννήθηκε στην Ασέα, χωριό της Αρκαδίας, είτε το 1911 είτε το 1914. Σύμφωνα με τη σύντροφό του, επίσης στιχουργό, συγγραφέα και μεταφράστρια, Αγαθή Δημητρούκα, η χρονολογία γέννησής του πιθανότατα ήταν το 1911. Ο πατέρας του ήταν μετανάστης στην Αμερική. Σε κάποιο ταξίδι του το 1916 προς την Αμερική, συνόδευε ένα κορίτσι ως μνηστή για τον επίσης ξενιτεμένο αδελφό του. Τρεις μόνο μέρες πριν φτάσει το πλοίο στην Αμερική, ο πατέρας του ποιητή πέθανε από πνευμονία. Μνήμα του έγινε η θάλασσα. Η οικογένεια πληροφορήθηκε το γεγονός ένα μήνα αργότερα. Ο ποιητής θυμόταν και περιέγραφε στη σύντροφό του με λεπτομέρεια την αντίδραση της μάνας στο άκουσμα της είδησης –φόρεσε το μαντήλι της και μπήκε γρήγορα στο σπίτι για να ξεσπάσει σε κλάματα–, αλλά δεν είχε καμία μνήμη από τον πατέρα του. Ένα μόνιμο τρέμουλο στα χέρια ήταν η δική του σωματική αντίδραση. Τελείωσε το σχολείο στην Τρίπολη και μετακόμισε στην Αθήνα στα 18 του όντας γνώστης της αγγλικής και της γαλλικής αυτοδίδακτος. Στην πρωτεύουσα παρακολούθηε μαθήματα στη Φιλοσοφική από την οποία δεν αποφοιτά και μαθαίνει ισπανικά αυτοδίδακτος.

Το πρώτο του ποίημα δημοσιεύεται το 1931. Τα επόμενα δύο χρόνια δημοσιεύονται άλλα πέντε στη *Νέα Εστία* και στο *Ρυθμό*. Η επίδραση του ρομαντισμού και του Παλαμά είναι φανερή. Από το 1936 έως το 1942 δεν παρουσιάζει λογοτεχνική γραφή. Συχνάζει όμως στο καφενείο του Λουμίδα και του Ηραίου και συναπαρτίζει τον πυρήνα ενός εξέχοντος καλλιτεχνικού κύκλου στον οποίο συμμετέχουν ο Ελύτης, ο Εγγονόπουλος, ο Εμπειρικός, ο Βαλαωρίτης, ο Τσαρούχης, ο Ταχτσής, ο Χατζηδάκις, ο Γκίκας και άλλοι. Το 1943 εκδίδει την *Αμοργό*. Ποιητικά έχει στραφεί στον υπερρεαλισμό. Οι κριτικές είναι στην πλειοψηφία τους αρνητικές. Εκτός από τον Ελύτη, ο Τ. Παπατσώνης μόνο πρώτος σχολιάζει εντυπωσιασμένος το έργο του. Ακολουθεί σιωπή χρόνων. Οι συναντήσεις ωστόσο στα καφενεία συνεχίζονται παρά την Κατοχή. Ο Γκάτσος ακολουθεί την παράδοση της συνεύρεσης σε καφενείο, εκεί όμως έρχεται σε επαφή με ανθρώπους του πνεύματος διαφόρων καλλιτεχνικών χώρων, εκπροσώπων του μοντερνισμού και του υπερρεαλισμού και μαζί γίνονται εκπρόσωποι της γενιάς του '30. Οι μεγάλες παύσεις του ποιητή αποδίδονται είτε σε τελειομανία είτε στην αδυναμία του να εκφραστεί λόγω του απρόσωπου και ασταθούς της εποχής είτε στην προτίμησή του να γράψει εξίσου αξιόλογα τραγούδια. Ο Vittì ονομάζει τα τραγούδια του κείμενα προς μελοποίηση. Εξάλλου, το τραγούδι είναι πανάρχαιος τρόπος έκφρασης και

επικοινωνίας των άρρητων και των βαθύτερων συναισθημάτων.

Στη διατριβή του ο Καρτσωνάκης παραδίδει λόγια αυτούσια του ποιητή από επιστολές, σχόλια και κριτικά σημειώματα.¹ Σε συνέντευξή του στην εφημερίδα *Τα Νέα* λέει: «Ήμουν ένας άνθρωπος ανίκανος να προγραμματίσει και να οργανώσει το μέλλον του. Δεν με ενδιέφερε το παρελθόν ούτε το μέλλον. Από τότε έως σήμερα ζω την ημέρα». Ίσως η απροσδόκητη και τραγική απώλεια του πατέρα να ενέτεινε την αίσθηση του μοιραίου στη ζωή και να καλλιέργησε την πίστη στο παρόν. Άλλοτε, αναφερόμενος στο παρελθόν ο Γκάτσοσ γράφει πως: «για τους ανθρώπους φυσικά –και για τα έργα τέχνης κατά συνέπεια– το παρελθόν στάθηκε πάντοτε σπουδαίο κεφάλαιο, κάτι σαν είδος πηγής ή σπηλιάς που χρησιμεύει πότε για την άντληση λίγης δροσιάς σε καιρούς ψυχικής λαύρας και πότε για μυστικό καταφύγιο σε ώρες γαλήνης ή και τρικυμίας». Η τάση του ποιητή να καταφεύγει στη μνήμη και το όνειρο για να δραπετεύσει από την πραγματικότητα θα εξεταστεί στη συνέχεια στα σύμβολα που προκύπτουν από τις λέξεις-κλειδιά και τις συνάψεις τους.

Πέρα από τη στιχουργική τον Γκάτσοσ απασχόλησε και η μετάφραση. Κυρίως μετέφρασε θεατρικά έργα του Λόρκα. Στο σώμα κειμένων που μελετάται περιλαμβάνονται και διασκευασμένα τραγούδια του Ισπανού δραματουργού και ποιητή.² Η συγγραφική του παραγωγή, ποιήματα, κριτικά σημειώματα, μεταφράσεις και στιχουργήματα καλύπτουν χρονικά μια μακρά περίοδο από το 1930 έως το 1991.

2.2 Μοντερνισμός – Υπερρεαλισμός – Γενιά του ‘30

Στις αρχές του 20ού αιώνα η μοντερνιστική λογοτεχνική γραφή γίνεται γνωστή στην Ελλάδα μέσω μεταφράσεων του Τζ. Τζόυς, του Μ. Προυστ, της Β. Γουλφ, του Τ.Σ. Έλιοτ κ.ά. Ο μοντερνισμός στην ποίηση χαρακτηρίζεται από ελεύθερο στίχο, δραματικό ύφος, καθημερινό λεξιλόγιο και θεματική ασάφεια.³ Τα χαρακτηριστικά αυτά πηγάζουν από τη θεωρία των νεωτεριστών, σύμφωνα με την οποία χρεώνουν τη δυστυχία του ανθρώπου στην παρακμή του πολιτισμού και εντοπίζουν την ευτυχία και τη λύτρωση στην ελευθέρωση και ολοκλήρωσή του. Εκτιμούν εξάλλου πολύ τη φύση και τη χαρά της ζωής. Η ποίησή τους είναι γεμάτη από εικόνες της φύσης. Ανάλογη πραγμάτευση μοτίβων που σχετίζονται με τη φύση συναντάμε και στον Γκάτσοσ, όπως θα δούμε στη συνέχεια.

Μια εκδήλωση του μοντερνισμού στην Ελλάδα ήταν ο υπερρεαλισμός. Οι υπερρεαλιστές, εξασφαλίζοντας το υλικό τους από το όνειρο, επιχειρούν την αυτόματη γραφή, προκειμένου να καταγράψουν το υποσυνείδητο, να εκφράσουν το άρρητο της προσωπικής, υποκειμενικής τους πραγματικότητας και να σπάσουν τους δεσμούς της γλώσσας. Η παντοδυναμία του ονείρου ειδικά όταν το όνειρο συγκρούεται με την πραγματικότητα για να

¹ Καρτσωνάκης, Σ., *Νίκος Γκάτσοσ: Ποίηση και στιχουργική: 1931-1991*. Διδακτορική διατριβή, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών (ΕΚΠΑ). Τμήμα Παιδαγωγικό Δημοτικής Εκπαίδευσης, 2007, σ. 50, 96, 104 κ.εξ., 114, 122.

² Καρτσωνάκης, Σ., *Νίκος Γκάτσοσ: ποίηση και στιχουργική: 1931-1991*. Διδακτορική διατριβή, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών (ΕΚΠΑ). Τμήμα Παιδαγωγικό Δημοτικής Εκπαίδευσης, 2007, σ.30-81.

³ Νάσοσ Βαγενάς, *Για έναν ορισμό του μοντέρνου στην ποίηση, Στιγμή*, Αθήνα 1984, σ.16-17.

την υπερβεί είναι εμβληματικά παρούσα, όπως θα δείξουμε με τη μελέτη των λέξεων-κλειδιών στον Γκάτσο που αφορούν τη φύση.

Η Μικρασιατική καταστροφή λίγο μετά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο δημιούργησε την ανάγκη τόνωσης της εθνικής ταυτότητας. Οι λογοτέχνες του Μεσοπολέμου στρέφονται στην παράδοση. Εισάγουν παράλληλα στη χώρα τον μοντερνισμό. Οι λογοτέχνες αυτοί είναι κυρίως ποιητές, η ονομαζόμενη Γενιά του '30, με χαρακτηριστικότερους εκπροσώπους, μεταξύ άλλων, τον Σεφέρη, τον Εμπειρικό, τον Εγγονόπουλο, τον Ελύτη. Παρότι ο μοντερνισμός είναι υπερεθνικός και παγκόσμιος, η Γενιά του '30 κάνει τον συγκεκριασμό μοντερνισμού και εθνικής παράδοσης. Πέρα από τον Εγγονόπουλο και τον Εμπειρικό, και άλλοι αξιοποιούν υπερρεαλιστικά στοιχεία. Περισσότερο ενδιαφέρονται να προσαρμόσουν νεωτερικά και υπερρεαλιστικά στοιχεία στη δική τους ποιητική ιδιοσυγκρασία, ώστε να διαμορφώσουν την ιδιαίτερη προσωπική αισθητική που θα τους διακρίνει και θα τους καταξιώσει.⁴

Σύμφωνα με τον Μ. Vitti, η γενιά του Τριάντα δημιουργεί καταβάλλοντας κόπο και χειρίζεται την ποίηση με υπευθυνότητα και επιμονή σε αντίθεση με την προηγούμενη ποιητική γενιά, που με το πρόσχημα του άγχους της ζωής και τη διάθεσή της για ειλικρινή έκφραση τωναισθημάτων της υιοθετεί ένα ύφος ατημέλητο. Βρίσκει μάλιστα αντιστοιχίες στην αντίδραση των λογοτεχνών και των πολιτικών αστών της εποχής: οι πολιτικοί απέχουν από ανιδιοτέλεια, προκειμένου να διαχωρίσουν τη θέση τους από τους καιροσκόπους, όπως και οι λογοτέχνες κρατούν αποστάσεις από το συναισθηματισμό και την προχειρότητα.⁵ Ο Τ. Καγιαλής στη Γενιά του '30 αναγνωρίζει τους διανοούμενους καθοδηγητές στην αναγέννηση του ελληνικού πνεύματος και τους τυχοδιώκτες της ψυχής και του πνεύματος.⁶

Η Φλ. Ρήγα περιλαμβάνει στη διατριβή της απόσπασμα δημοσίευσης του Βενέζη στην εφημερίδα *Το Βήμα* στις 12 Μαρτίου του 1963. Αναγνωρίζει ο Βενέζης στους λογοτέχνες του Τριάντα την επίμονη αναζήτηση της ποιητικής καταγωγής τους. Προκειμένου να προβάλλουν αξίες και ιδανικά, υιοθετούν στοιχεία της ποιητικής των δημοτικών τραγουδιών, των Επτανήσιων Σολωμού και Κάλβου, της Κρητικής λογοτεχνίας του Ερωτόκριτου και του θεάτρου, του Μακρυγιάννη αλλά και του Παπαδιαμάντη. Πατώντας στο έρμα των πατροπαράδοτων ελληνικών αξιών αποκτά βαρύτητα και η δική τους νεωτερική παραγωγή.⁷

⁴ Ιωάννου Γιάννης Η., *Οδυσσέας Ελύτης, Από τις καταβολές του υπερρεαλισμού στις εκβολές του μύθου*, Εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα 1991, σ.19.

⁵ Vitti, Μ., *Η «Γενιά του Τριάντα»: Ιδεολογία και μορφή*, Ερμής, Αθήνα 2000, σ.49.

⁶ Τάκης Καγιαλής, *Η επιθυμία για το μοντέρνο. Δεσμεύσεις και αξιώσεις της λογοτεχνικής διάνοησης στην Ελλάδα του 1930, Βιβλιόραμα*, Αθήνα 2007, σ.185.

⁷ Ρήγα, Φλωρεντία. *Ελληνικός υπερρεαλισμός: ιθαγένεια και οικουμενικότητα*. Διδακτορική διατριβή, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών (ΕΚΠΑ). Φιλοσοφική Σχολή. Τμήμα Φιλολογίας. Τομέας Νεοελληνικής Φιλολογίας, 2016, σ.194.

2.3 Δημοτική παραδοσιακή ποίηση και τραγούδι

Η δημοτική προφορική παράδοση από τον 9ο μέχρι και τον 18ο αιώνα έχει επηρεάσει όλη τη μεταγενέστερη ελληνική προσωπική ποίηση. Ο Πολίτης παρατηρεί: «Δεν είναι υπερβολή να πούμε πως η πορεία των ποιητών για την κατάκτηση της νεοελληνικής έκφρασης είναι μια πορεία αδιάκοπης και ολοένα ανανεούμενης προσαρμογής προς τους εκφραστικούς τρόπους του δημοτικού τραγουδιού».⁸

Η γλώσσα των δημοτικών τραγουδιών είναι λιτή και πυκνή. Δημιουργούνται για να τραγουδηθούν, πολλά και για να χορευτούν. Θεματικά καλύπτουν όλες τις πτυχές της καθημερινότητας, από τα νανουρίσματα μέχρι τα τραγούδια του γάμου και τα μοιρολόγια, λαϊκές δοξασίες, τραγούδια ιστορικά (τα Ακριτικά είναι τα παλαιότερα), κλέφτικα, του Χάρου. Η φύση είναι παρούσα και συχνά συμμετέχει ως δρων υποκείμενο, ώστε να επηρεάζει την πλοκή. Τα ουράνια σώματα και τα επίγεια στοιχεία, όλα εμψυχώνονται και προσωποποιούνται. Όπως εύστοχα παρατηρεί ο Πολίτης τα πρόσωπα διαλέγονται και θέτουν άστοχα ερωτήματα και η φύση έμψυχη και άψυχη –πουλιά, σύννεφα, βουνά– συμμετέχει στις ψυχικές καταστάσεις και εκφράζεται με ανθρώπινη ομιλία.⁹ Όπως θα δούμε στη ανάλυση του σώματος κειμένων Γκάτσου, συναντάμε αρκετές ομοιότητες με το δημοτικό τραγούδι.

Τα δημοτικά είναι σύντομα και τηρούν όλους τους τεχνικούς τρόπους που εξυπηρετούντο ποιητικό τους είδος και τη χρήση τους. Πέρα από τον ιαμβικό δεκαπεντασύλλαβο στίχο, αγαπητό στην προφορική μας ποίηση από τα αρχαία χρόνια, χαρακτηριστικά του δημοτικού τραγουδιού είναι η επανάληψη ή επεξήγηση του πρώτου ημιστιχίου στο δεύτερο, η παράταξη ομοειδών όρων, οι λεκτικές ή και νοηματικές επαναλήψεις, οι παρηχήσεις, τα αντιθετικά ζεύγη και τα δίπολα, το σχήμα άρσης-θέσης, το σχήμα του αδυνάτου, ο νόμος των τριών, οι παραλληλισμοί, τα άστοχα ερωτήματα.¹⁰ Τα στοιχεία αυτά είναι συναφή με τον τρόπο που πραγματεύεται το ποιητικό του είδος ο Γκάτσος και σχετίζονται με τις αντιθέσεις και τις επαναλήψεις. Η μελέτη των λέξεων-κλειδιών και των συνάψεών τους, όπως θα δούμε στη συνέχεια, μας οδήγησαν στη διαπίστωση ότι συνυπάρχουν σε αντιθετικά ζεύγη, πράγμα που μας οδήγησε στη σύνδεσή τους με τις οργανωτικές δομές του δημοτικού τραγουδιού.

2.4 Ο Μοντερνισμός, η δημοτική παράδοση και ο Γκάτσος

Ο Νίκος Γκάτσος εμφανίζεται όψιμα ως υπερρεαλιστής με την Αμοργό. Η Ιλίνσκαγια εντοπίζει στην Αμοργό του Γκάτσου μια γόνιμη συνύπαρξη και σύνθεση στοιχείων υπερρεαλιστικής τεχνικής και δημοτικής παράδοσης. Οι νέοι εκφραστικοί τρόποι γίνονται εύληπτοι στο ευρύ κοινό λόγω της ενσωμάτωσης στοιχείων της παράδοσης, σε τέτοιο βαθμό

⁸ Πολίτης, Λ., *Η ιστορία της νεοελληνικής λογοτεχνίας*. ΜΙΕΤ (ΜΟΡΦΩΤΙΚΟ ΙΔΡΥΜΑ ΕΘΝΙΚΗΣ ΤΡΑΠΕΖΗΣ), Αθήνα, 1999, σ.101.

⁹ Πολίτης, Λ., *Η ιστορία της νεοελληνικής λογοτεχνίας*. ΜΙΕΤ (ΜΟΡΦΩΤΙΚΟ ΙΔΡΥΜΑ ΕΘΝΙΚΗΣ ΤΡΑΠΕΖΗΣ), Αθήνα, 1999, σ.113.

¹⁰ Δανιήλ, Χ. *Σύγχρονη ποίηση και δημοτική παράδοση: το δημοτικό τραγούδι στην ποίηση των μεταπολεμικών υπερρεαλιστών ποιητών*. Διδακτορική διατριβή, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων. Σχολή Φιλοσοφική. Τμήμα Φιλολογίας, 1999. σ.111-169.

ώστε να εξελληνίζεται το λογοτεχνικό κίνημα που γεννήθηκε στη Γαλλία.¹¹ Τη σύνθεση του παραδοσιακού και δημοτικού ποιητικού τρόπου με τη φρεσκάδα του νέου στην Αμοργό επαινεί και ο Λίνος Πολίτης χαρακτηρίζοντάς την εμπνευσμένη. Θεωρεί ότι επέδρασε στην κατοπινή ποίηση και διακρίνει την τεχνική της αυτόματης γραφής ως το κατεξοχήν χαρακτηριστικό του υπερρεαλισμού, που επέτρεψε στον ποιητή να γράψει την Αμοργό σε μια νύχτα.¹² Με αφορμή την Αμοργό η Κούρτοβικ γράφει: «Με μία έννοια, μπορεί να θεωρηθεί ως επιτομή της νεοελληνικής λογοτεχνίας, γιατί συμπυκνώνει την ιστορία της από το δημοτικό τραγούδι ως τον υπερρεαλισμό και από το λαϊκό παραμύθι έως τον ακαδημαϊκό λόγο, συνδέοντας τους επιμέρους εκφραστικούς τρόπους σ' ένα είδος μουσικής συμφωνίας με κάποια υπόρρητα κοινά μοτίβα».¹³

Προσιτή και οικεία για το κοινό κρίνεται η ποίηση του Γκάτσου και από τον Αργυρίου, παρότι ακολουθεί πιστά τις αρχές του εισηγητή της André Breton και τη φιλοσοφική θεωρία του Husserl. Όπως και στον Καραντώνη και τον Ελύτη, έτσι και στον Γκάτσο θεωρεί το σμίξιμο του παραδοσιακού με το μοντέρνο τόσο επιτυχημένο, ώστε να δίνει στη σύγχρονη ελληνική ποίηση το γλωσσικό πνεύμονα που της έλειπε. Η ικανότητα του Γκάτσου να προκαλεί συναισθήματα κάνοντας γλωσσικούς ελιγμούς, συνθέτοντας και δημιουργώντας αντιθέσεις με μαεστρία και σύμφωνα με τις αρχές του υπερρεαλισμού σχολιάζεται από τον Αργυρίου. Στην έκφραση του συναισθήματος εντοπίζει την αλληπαλληλία και την αντίθεση διαδοχικά, όπως και σε ένα ψηφιδωτό. Η ομορφιά των αποχρώσεων που συνθέτουν οι ψηφίδες είναι η χάρη των συναισθημάτων που προκαλεί η ποίηση του Γκάτσου. Όταν μάλιστα τα διαδοχικά συναισθήματα είναι αντίθετα, αποκτούν μεγαλύτερο εύρος και βάθος.¹⁴ Ο Μ. Vittί βρίσκει τη συνύπαρξη των δυο διαφορετικών τρόπων, του μοντερνισμού και της παράδοσης, αλλά δεν αποδίδει την πρωτοτυπία στον Γκάτσο αλλά στον Λόρκα.¹⁵

Η Φλ. Ρήγα διακρίνει στον υπερρεαλισμό του Γκάτσου την αισιοδοξία, την αγωνιστικότητα και την αποδέσμευση του ανθρώπου από τα δεσμά της πραγματικότητας. Την υπερπραγματικότητα εξασφαλίζει η καταφυγή στο όνειρο, όπως αυτό πλάθεται από το υποσυνείδητο. Σχετικά με τα αντιθετικά ζεύγη στη φιλοσοφική προσέγγιση, τη συναισθηματική κατάσταση, τη θρησκεία και τη φύση στην ποίηση του Γκάτσου παρατηρεί ότι:

- στην αρχαία ελληνική φιλοσοφία των προσωκρατικών τα αντιθετικά ζεύγη συνυπάρχουν και συγκρούονται διαρκώς σε μια διαρκή μάχη και εναλλαγή της γένεσης και του θανάτου,

---

¹¹ Ιλίνσκαγια, Σ., *Η μοίρα μιας γενιάς. Συμβολή στη μελέτη της μεταπολεμικής πολιτικής ποίησης στην Ελλάδα*. Εκδόσεις Κέδρος, Αθήνα, 1986, σ.164-5.

¹² Πολίτης, Λ., *Η ιστορία της νεοελληνικής λογοτεχνίας*. ΜΙΕΤ (ΜΟΡΦΩΤΙΚΟ ΙΔΡΥΜΑ ΕΘΝΙΚΗΣ ΤΡΑΠΕΖΗΣ), Αθήνα, 1999, σ.301.

¹³ Κούρτοβικ, Δ., *Έλληνες μεταπολεμικοί συγγραφείς: ένας κριτικός οδηγός*. Εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα, 1995, σ.58.

¹⁴ Αργυρίου, Α., *Διαδοχικές αναγνώσεις Ελλήνων υπερρεαλιστών: Αξιώτη, Γκάτσος, Εγγονόπουλος, Ελύτης, Εμπειρικός, Κακναβάτος, Παπαδίτσας, Ράντος, Σαχτούρης, Ντόρρος*. Εκδόσεις Γνώση, Αθήνα, 1990, σ.178-187.

¹⁵ Vittί, Μ., *Ιστορία της νεοελληνικής λογοτεχνίας*. Εκδόσεις Οδυσσέας, Αθήνα, 1987, σ.419.

• με την εξισορρόπηση αντίθετων συναισθημάτων επιτυγχάνεται η εσωτερική ελευθερία,

• τη συνύπαρξη των αντιθέτων του Ηρακλείτου αποδέχονται και υποστηρίζουν και οι υπερρεαλιστές, και

• τα αντίθετα του μαγικού και του θρησκευτικού στοιχείου, του πρωτόγονου και του πολιτισμένου είναι άρρηκτα συνδεδεμένα.

Η ίδια για τη φύση διατυπώνει την άποψη ότι «η προγονική μνήμη και η αγάπη για το ελληνικό τοπίο ενδεχομένως αποτελούν πηγή όχι μόνο έμπνευσης, αλλά και σωτηρίας».¹⁶

Η Αγαθή Δημητρούκα επισημαίνει τραγούδια του Γκάτσου «φωτισμένα από τον ήλιο του δημοτικού τραγουδιού», που συνάδουν θεματικά και υφολογικά με τραγούδια του ποιητή. Ενδεικτικά, παραθέτουμε τους στίχους του *Ήταν του Μάη το πρόσωπο* –μελοποιημένο μέρος της *Αμοργού*–, όπως η Δημητρούκα το παραβάλλει με το δημοτικό *Ο Χάρος*.¹⁷

Ήταν του Μάη το πρόσωπο

Ήταν του Μάη το πρόσωπο του φεγγαριού η ασπράδα

Ήταν περπάτημα ελαφρύ σα σκίρτημα του κάμπου.

Σαν θα διψάσεις για νερό θα στύσουμε ένα σύννεφο

σαν θα πεινάσεις για ψωμί θα σφάζουμε ένα αηδόني.

Ο Χάρος

«Για πες μου, μάτια μου, το πώς σ' εδέχτ' ο Χάρος;»

«Στα γόνατά μου τον κρατώ, στα στήθη μ' ακουμπάει

κι αν τον πεινάσει για φαγί, τρώγ' από το κορμί μου,

κι αν τον διψάσει για νερό, πίν' οχ' τα δυο μου μάτια».

Πέρα από τις αντιστοιχίες σε θέματα μορφής –του δημοτικού ιαμβικού δεκαπεντασύλλαβου, των ημιστιχίων, της αυτοτέλειας του στίχου, του λιτού λόγου και των επαναλήψεων– η επιλογή του δεύτερου ρηματικού προσώπου προσδίδει αμεσότητα, όπως και ο διάλογος στο δημοτικό. Εξάλλου στο χαρακτηριστικό δίστιχο της Αμοργού (*Σαν θα διψάσεις... αηδόني*) ο ποιητής έχει οικοδομήσει το υπερρεαλιστικό του έργο εμπνεόμενος ως προς το ύφος και το περιεχόμενο από το δημοτικό. Σχετική είναι η ανάλυση στο 4.1 παρακάτω.

---

¹⁶ Ρήγα, Φλωρεντία. *Ελληνικός υπερρεαλισμός: ιθαγένεια και οικουμενικότητα*. Διδακτορική διατριβή, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών (ΕΚΠΑ). Σχολή Φιλοσοφική. Τμήμα Φιλολογίας. Τομέας Νεοελληνικής Φιλολογίας, 2016, σ.297, 306-7, 271.

¹⁷ Δημητρούκα, Αγαθή, *Με τον ήλιο γείτονα. Τραγούδια του Νίκου Γκάτσου φωτισμένα από τον ήλιο του δημοτικού τραγουδιού*, Εκδόσεις. Πατάκης, Αθήνα, 2021, σ.102-3.

2.5 Σώματα κειμένων και υφολογία

Οι συλλογές κειμένων που δημιουργούνται με βάση συγκεκριμένα κριτήρια, αποθηκεύονται ηλεκτρονικά και εξετάζονται με υπολογιστικά γλωσσικά εργαλεία λέγονται ηλεκτρονικά σώματα κειμένων. Η χρήση των υπολογιστικών εργαλείων για την ανάλυσή τους προσφέρει ταχύτητα και ακρίβεια. Κύριος σκοπός της συγκρότησής τους είναι η επιστημονική έρευνα. Διακρίνονται ανάλογα με το μέγεθός τους, το είδος του λόγου ή τα κειμενικά είδη που περιέχουν, με το αν περιέχουν λόγο φυσικών ομιλητών ή όχι, με το αν είναι μονόγλωσσα ή περιλαμβάνουν κείμενα από περισσότερες από μία γλώσσες κ.ά. Η γλωσσική ανάλυση μέσω ηλεκτρονικών σωμάτων κειμένων εντάσσεται στο επιστημονικό πεδίο της Γλωσσολογίας Σωμάτων Κειμένων. Η υφολογία σωμάτων κειμένων εντάσσεται στον ευρύτερο επιστημονικό κλάδο της λογοτεχνικής υφολογίας, η οποία επικεντρώνεται στους λειτουργικούς και αισθητικούς συσχετισμούς των γλωσσικών προτύπων.¹⁸

Τα δεδομένα των σωμάτων κειμένων είναι αυθεντικά και εκτεταμένα. Λογισμικά, όπως το Sketch Engine και το AntConc παρέχουν εργαλεία, όπως λέξεις-κλειδιά (keywords), συμφραστικούς πίνακες (concordances), συχνότητες εμφάνισης λέξεων ή συνάψεων (collocations), χρήσιμα για τον μελετητή.¹⁹ Ο υπολογισμός των λέξεων-κλειδιών προσφέρει στοιχεία για τις λέξεις που είναι στατιστικά σημαντικές στο σώμα κειμένων που εξετάζουμε σε σχέση με ένα άλλο σώμα αναφοράς, με το οποίο συγκρίνουμε. Με τους συμφραστικούς πίνακες μπορεί να μελετηθεί η χρήση των λέξεων και των φράσεων που μας ενδιαφέρουν στο συγκεκριμένο τους. Επίσης, μας προσφέρουν μια εικόνα για τις συνάψεις των λέξεων που μας ενδιαφέρουν, τις άλλες λέξεις δηλαδή με τις οποίες συνεμφανίζονται με συχνότητα μεγαλύτερη της συνήθους. Οι συνάψεις υπολογίζονται και με στατιστικά εργαλεία.²⁰

---

¹⁸ Biber, D. Corpus linguistics and the study of literature: Back to the future? *Scientific Study of Literature* 1(1), 2011, σ.8.

¹⁹ Γούτσος, Δ. & Φραγκάκη, Γ. Εισαγωγή στη γλωσσολογία σωμάτων κειμένων. Αθήνα: Σύνδεσμος Ελληνικών Ακαδημαϊκών Βιβλιοθηκών, 2015, σ. 15-23, 61-78, 82-86.

²⁰ Biber, D. Corpus linguistics and the study of literature: Back to the future? *Scientific Study of Literature* 1(1), 2011, σ.3-5.

3. Δεδομένα και μεθοδολογία

Το σώμα κειμένων που δημιουργήθηκε αποτελείται από τα ποιήματα «Της Μοναξιάς»,²¹ «Πήρες»,²² «Οχάστιχα»,²³ «Ρωμαντισμός»,²⁴ «Ερημικός Διάλογος»,²⁵ δημοσιευμένα στο περιοδικό *Νέα Εστία*, το ποίημα «Το χιόνι»²⁶ στο περιοδικό *Ρυθμός*, την ποιητική συλλογή «Αμοργός»,²⁷ τα ποιήματα «Ο ιπότης και ο θάνατος» (1513),²⁸ το ξαναδουλεμένο «Ελεγείο»²⁹ και 368 τίτλους στιχουργημάτων και μελοποιημένης ποίησης.³⁰ Τα ποιήματα και τα στιχουργήματα που περιλήφθηκαν στο σώμα κειμένων παρουσιάζονται αναλυτικά στον Πίνακα 1 του Παραρτήματος.

Τα περιοδικά *Νέα Εστία* και *Ρυθμός* βρέθηκαν σε ψηφιακή μορφή μέσω του Εθνικού Κέντρου Βιβλίου και δακτυλογραφήθηκαν. Η ποιητική συλλογή *Αμοργός* (Εκδόσεις Αετός, 1943) βρέθηκε σε ψηφιακή μορφή στην ιστοσελίδα <https://www.ebooks4greeks.gr>. Το ποίημα «Ο ιπότης και ο θάνατος» (1513) βρέθηκε στην ιστοσελίδα http://users.uoa.gr/~nektar/arts/poetry/nikos_gkatsos_o_ippoths_kai_o_sanatos.htm, όπως εκδόθηκε στην *Ανθολογία Νεοελληνικής Ποίησης* του Σπύρου Κοκκίνη (2000), ενώ το «Ελεγείο» από την έκδοση της *Αμοργού* (Εκδόσεις Πατάκη, 2007) στην ιστοσελίδα των ψηφιακών σχολικών βιβλίων http://ebooks.edu.gr/ebooks/v/html/8547/2710/Keimena-Neoellinikis-Logotechnias_G-Lykeiou_html-empl/extras/texts/index_d_09_01_gkatsos.html.

Τα ηλεκτρονικά κείμενα ελέγχθηκαν ώστε να είναι πιστά στο πρωτότυπο κείμενο και μετατράπηκαν σε μονοτονικό. Τα 368 στιχουργήματα και μελοποιημένα ποιήματα ψηφιοποιήθηκαν με βάση το βιβλίο *Νίκος Γκάτσος, Όλα τα τραγούδια* (2018). Τα ψηφιοποιημένα κείμενα τα μετατράπηκαν σε αρχεία απλού κειμένου με κωδικοποίηση Unicode UTF-8 και αναλύθηκαν με το ελεύθερα διαθέσιμο λογισμικό AntConc 4.0.10.

Το σώμα κειμένων συγκρίθηκε με το *Διαχρονικό σώμα ελληνικών κειμένων του 20ού αιώνα*, που περιλαμβάνει λογοτεχνικά έργα δημοσιευμένα από το 1900 έως το 1989, σύγχρονα δηλαδή με τη διάρκεια λογοτεχνικής παραγωγής του Γκάτσου, το συγγραφικό έργο του οποίου

²¹ Περιοδικό *Νέα Εστία*, τόμος 10ος (Ιούλιος-Δεκέμβριος 1931), τ. 119-120, 1-15/12/1931, σ. 1255.

²² Περιοδικό *Νέα Εστία*, τόμος 11ος, (Ιαν-Ιουν1932), τ.121,1-1-32, σ.39.

<http://www.ekebi.gr/magazines/ShowImage.asp?file=54542&code=6018>

²³ Περιοδικό *Νέα Εστία*, τόμος 11ος, (Ιαν-Ιουν1932), τ.126, 15-3-1932, σ.312.

<http://www.ekebi.gr/magazines/ShowImage.asp?file=54815&code=3378>

²⁴ Περιοδικό *Νέα Εστία*, τ.134, 15-7-1934, σ. 761.

<http://www.ekebi.gr/magazines/ShowImage.asp?file=55276&code=8014>

²⁵ Περιοδικό *Νέα Εστία*, τόμος 12ος, τ.139, 1-10-1932, σ.1022.

<http://www.ekebi.gr/magazines/ShowImage.asp?file=55537&code=7521>

²⁶ Περιοδικό *Ρυθμός*, τ.7, Απρίλιος 1933, έτος Α. <https://lekythos.library.ucy.ac.cy/handle/10797/23206>

²⁷ «Αμοργός», εκδ. Αετός, 1943

<https://www.ebooks4greeks.gr/%CE%B1%CE%BC%CE%BF%CF%81%CE%B3%CE%BF%CF%82-%CE%BD%CE%B9%CE%BA%CE%BF%CF%82-%CE%B3%CE%BA%CE%B1%CF%84%CF%83%CE%BF%CF%82>

²⁸ Σπύρου Κοκκίνη, *Ανθολογία Νεοελληνικής Ποίησης*, 6η έκδ. Εκδόσεις Ι.Δ. ΚΟΛΛΑΡΟΥ & ΣΙΑ Α.Ε., Αθήνα, 2000.

http://users.uoa.gr/~nektar/arts/poetry/nikos_gkatsos_o_ippoths_kai_o_sanatos.htm

²⁹ Νίκος Γκάτσος, *Αμοργός*, Εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα, 2007, σ. 34-35.

http://users.uoa.gr/~nektar/arts/poetry/nikos_gkatsos_o_ippoths_kai_o_sanatos.htm

³⁰ Τον Αύγουστο του 2022 εντόπισα στο διαδίκτυο το αρχείο του Γκάτσου ψηφιοποιημένο στη διεύθυνση <https://gatsos.chs.harvard.edu/>

παράγεται από το 1930 έως το 1991. Το *Διαχρονικό σώμα ελληνικών κειμένων του 20ού αιώνα* δημιουργήθηκε στο πλαίσιο μιας ερευνητικής προσπάθειας να εξαχθούν συμπεράσματα σχετικά με τη διαθεσιμότητα δεδομένων για τον 20ό αιώνα και τη σύγχρονη γλωσσική αλλαγή στα ελληνικά. Η δημιουργία του με ανάλογα κριτήρια με το *Σώμα Ελληνικών Κειμένων*, που περιλαμβάνει 30 εκατομμύρια λέξεις από την περίοδο 1990-2010, δίνει τη δυνατότητα συνεξέτασης των δύο σωμάτων κειμένων. Περιλαμβάνει ποικιλία κειμενικών ειδών, όπως ομιλίες, διαλόγους κινηματογραφικών ταινιών, κινηματογραφικά επίκαιρα, λογοτεχνία, ακαδημαϊκά κείμενα, ιδιωτικές επιστολές κ.ά. Περιλαμβάνει περίπου 4 εκατομμύρια λέξεις στο σύνολό του. Η σύγκριση για τον υπολογισμό των λέξεων-κλειδιών έγινε με το υποσώμα των λογοτεχνικών έργων του *Διαχρονικού σώματος ελληνικών κειμένων του 20ού αιώνα*.³¹

Μελετήθηκαν οι εκατό πρώτες λέξεις-κλειδιά (βλ. Πίνακα 2 στο Παράρτημα), με βάση τις οποίες διακρίθηκαν οι εξής κατηγορίες:

- Λεξιλόγιο που σχετίζεται με τη φύση
- Λεξιλόγιο που σχετίζεται με τον χρόνο
- Ρηματικοί τύποι και ρήματα σε προστακτική
- Ηχομιμητικές λέξεις και επιφωνήματα

Οι λέξεις-κλειδιά των παραπάνω κατηγοριών μελετήθηκαν σε όλους τους τύπους τους. Για να μελετηθεί η χρήση τους δημιουργήθηκαν συμφραστικοί πίνακες.

Παρατηρήθηκε ότι τα ουσιαστικά υπερτερούν των άλλων μερών του λόγου και ότι το περιεχόμενό τους συχνά σχετίζεται με τη φύση. Η έρευνα στράφηκε στη λειτουργία των σημάνσεων της φύσης ως συμβόλων. Παρατηρήθηκε μάλιστα ότι αντίθετες έννοιες συνεμφανίζονταν συχνά. Τα ρήματα, τα οποία εμφανίζονται πολύ σπανιότερα από τα ουσιαστικά, χρησιμοποιούνται συχνά σε προστακτική. Η σημασία των ρημάτων οδήγησε την έρευνα στην έλλειψη και την αναπλήρωσή της στο έργο του ποιητή. Τέλος, ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν άγνωστοι όροι όπως το *γιαρέμ*, οι οποίοι μελετήθηκαν προκειμένου να εντοπιστεί ο ρόλος τους στα στιχουργήματα.

---

³¹ Goutsos, D., Fragaki, G., Florou, I., Kakousi, V. & Savvidou, P. The diachronic corpus of Greek of the 20th century: Design and compilation. *Proceedings of the 12th international conference on Greek linguistics*, Vol. 1, 2017, σ.371.

4. Ανάλυση

Από τις εκατό πρώτες λέξεις-κλειδιά εξετάστηκαν αρχικά όσες αφορούν τη φύση και κατηγοριοποιήθηκαν σημασιολογικά σε τέσσερις κατηγορίες: ουράνια σώματα και φαινόμενα, καιρικά φαινόμενα, ζώα και φυτά, υγρό στοιχείο (βλ. 4.1). Στο 4.2 εξετάζονται οι λέξεις-κλειδιά που σχετίζονται με το χρόνο, στο 4.3 αναλύεται η αντιθετική δόμηση φύσης-χρόνου, στο 4.4 εξετάζονται οι ρηματικοί τύποι και οι προστακτικές και στο 4.5 οι ηχομιμητικές λέξεις και τα επιφωνήματα.

4.1 Λέξεις-κλειδιά που σχετίζονται με τη φύση

Ο Γκάτσος γεννήθηκε και μεγάλωσε σε ένα ορεινό χωριό της Αρκαδίας. Από κει έφυγε για να σπουδάσει στην Αθήνα. Δεν μετακινήθηκε πάλι. Ωστόσο, η φύση πρωταγωνιστεί στο έργο του. Ο υπερρεαλισμός, όπως αναφέρθηκε νωρίτερα, αναζητεί τη λύτρωση από τη βάση του πολιτισμού στη φύση και στο όνειρο. Στα βιώματα και τη μνήμη καταφεύγει ο ποιητής για να εκφραστεί.

Στον Πίνακα 1 δίνονται οι λέξεις-κλειδιά που σχετίζονται με τη φύση, όπως έχουν βρεθεί στις εκατό πρώτες λέξεις-κλειδιά και η συχνότητα εμφάνισης των τύπων αυτών στο σώμα κειμένων Γκάτσου. Έχουμε διακρίνει τις λέξεις, που είναι όλες ουσιαστικά, στις κατηγορίες α) των ουράνιων σωμάτων και φαινομένων, β) των καιρικών φαινομένων, γ) των ζώων και φυτών και δ) του υγρού στοιχείου.

Ουράνια σώματα και φαινόμενα		Καιρικά φαινόμενα		Ζώα και φυτά		Υγρό στοιχείο	
<i>ήλιο, ήλιε</i>	72	<i>βροχή</i>	39	<i>χελιδόνι</i>	18	<i>στάλα</i>	29
<i>γη, γης</i>	94	<i>μπόρα</i>	26	<i>πουλιά, πουλί</i>	72	<i>Σηκουάνα</i>	11
<i>ουρανό, ουρανού, ουρανέ,</i>	100 131	<i>συννεφιά</i>	20	<i>αητός</i>	13	<i>νερό</i>	53
<i>φεγγάρι, φεγγαριού</i>	71	<i>καιρός</i>	55 (2) ³²	<i>φετερά</i>	38		
<i>αστέρι, άστρο</i>	47			<i>μυγδαλιά</i>	12		
<i>ξαστεριά</i>	12						
<i>φως</i>	68						

Πίνακας 1: Οι λέξεις-κλειδιά που σχετίζονται με τη φύση και οι εμφανίσεις τους

Η φύση στο έργο του Γκάτσου είναι κυρίαρχη. Ο *ουρανός* είναι ο χώρος στον οποίο τοποθετούνται οι αφηγήσεις του. Εκεί πρωταγωνιστούν ο *ήλιος*, το *φεγγάρι* και το *αστέρι*. Ενδιαφέρον έχει ότι τα ουράνια σώματα που αναφέρονται σχετίζονται με το *φως*, το οποίο επίσης εμφανίζεται στις εκατό πρώτες λέξεις-κλειδιά. Η προτίμηση αυτή παρουσιάζει

³² Ο *καιρός* σε δυο μόνο περιπτώσεις έχει την έννοια του καιρικού φαινομένου. Σε όλες τις άλλες έχει τη σημασία του χρόνου, της χρονικής περιόδου.

μεγαλύτερο ενδιαφέρον καθώς οι καιρικές συνθήκες που προτιμά ο ποιητής είναι η *συννεφιά*, η *βροχή* και η *μπόρα* και λιγότερο η *ζαστεριά*. Παρότι ο *ήλιος* εμφανίζεται συχνά, δεν συμβαίνει το ίδιο για παράδειγμα με τη *λιακάδα*. Οι αντιθέσεις έχουν δομικό ρόλο: α) ο αυτόφωτος *ήλιος* και τα ετερόφωτα *αστέρι*, *φεγγάρι*, β) τα φωτεινά ουράνια σώματα στη *συννεφιά*, τη *βροχή* και τη *μπόρα*.

Είναι επίσης ο ουρανός ο φυσικός χώρος των πουλιών. Το *χελιδόνι* και ο *αητός* είναι τα σημαντικότερα. Από όλα τα ζώα, ο ποιητής ενδιαφέρεται για τα πτηνά, όσα έχουν ως φυσικό τους περιβάλλον τον ουρανό και των οποίων η κίνηση εμποδίζεται από τις καιρικές συνθήκες της βροχής και της μπόρας.

Το φυτικό βασίλειο εκπροσωπεί η *μυγδαλιά*. Ο λαϊκός τύπος επικρατεί αντί του κοινού *αμυγδαλιά*, που δεν εμφανίζεται ποτέ. Σημασιολογικά το δέντρο αυτό σηματοδοτεί την άνοιξη μέσα στο καταχείμωνο. Προσομοιάζει νοηματικά με το *φεγγάρι* ή το *αστέρι* μέσα στη νύχτα. Η αντίθεση είναι παρούσα.

Το νερό ως έννοια έχει σημαντική εμφάνιση αν συνυπολογίσουμε το φυσικό υγρό στοιχείο –*στάλα*, *βροχή*, *μπόρα*, *θάλασσα*, *γιαλός*, *ακρογιαλιά*, *ποτάμι*, *λίμνη*, *δάκρυ*, *σύννεφο*– είναι μάλλον κυρίαρχο.

Τέλος, αξίζει να σημειωθεί ότι οι λέξεις *ήλιος* και *ουρανός* είναι οι μόνες που εμφανίζονται και στην κλητική. Ο ποιητής επικοινωνεί με στοιχεία κοσμικά. Τόσο ο *ήλιος* όσο και ο *ουρανός* είναι αρχετυπικοί συνομιλητές, στοιχεία υπερβατικά. Τα γήινα και τα επίγεια αντιστρατεύονται τον ποιητή. Τα υπέργεια, τα ανώτερα είναι αυτά που θα τον βοηθήσουν. Ο *ήλιος* είναι ζωογόνος, γιατί παρέχει το φως. Ο *ουρανός* είναι δύναμη κατά της ανυδρίας.

Επίκληση στον ήλιο γίνεται δεκατέσσερις φορές. Συγκεκριμένα ο ποιητής επικαλείται τον ήλιο-καραβοκύρη που ξημερώνει χαρμόσυνες μέρες να ρωτήσει την αγαπημένη αν ανταποδίδει τον έρωτά του (παράδειγμα 1), τον ήλιο-βασιλιά να μείνει για να απαλύνει τον ψυχικό πόνο (παράδειγμα 2), τον ήλιο-θριαμβευτή να ξαναγυρίσει και να διώξει την παγωνιά (παράδειγμα 3).

1. *Ηλιε μου караβοκύρη/μη ρωτάς για να σου πω/ρώτα σ' ένα παραθύρι/τα δυο μάτια π' αγαπώ.* («Ηλιε μου караβοκύρη», LG-070)
2. *Ηλιε μου ήλιε μου βασιλιά μου/μη μ' αφήνεις σήμερα/συννεφιά συννεφιά στην καρδιά μου/στο κορμί μου σίδερα.* («Χασάπικο 40», LG-133)
3. *Μες στων καιρών την ανημποριά/διώξε το γρέγο και το βοριά/και ξαναγύρισε ήλιε στη γη/με του θριάμβου σου την κραυγή.* («Μέγα Σάββατον», LG-367)

Επίκληση στον ουρανό γίνεται δεκατρείς φορές. Ο ουρανός είναι συνδεδεμένος με το νερό και τη βροχή. Ο ποιητής παρακαλεί για το ζωογόνο νερό της βροχής. Το σώμα του είναι έρημος, εφόσον ποτιστεί θα ανθίσει. Ο ποιητής βιώνει θάνατο συναισθηματικό (παράδειγμα 4). Στο ίδιο στιχούργημα (παράδειγμα 5) η επίκληση γίνεται για να καθαρίσει ο ουρανός από τη *συννεφιά*, που μειώνει την ορατότητα. Το φως επιζητεί ο ποιητής, για να χτυπήσει τα σήμαντρα στα βουνά. Οι καμπάνες παρότι δεν βρέθηκαν στις εκατό πρώτες λέξεις-κλειδιά,

είναι ένα μοτίβο του Γκάτσου. Χτυπά τις καμπάνες και τα σήμαντρα άλλοτε για να διαλαλήσει τη χαρά του κι άλλοτε για να κηρύξει την έναρξη του αγώνα. Εδώ, θα περάσει τα σύνορα, θα κάνει υπέρβαση και θα πλησιάσει τον ουρανό πάνω στα βουνά. Ζητά να αγωνιστεί.

4. *Ουρανέ μου/στείλε μου νερό/να ποτίσω την έρημο/να φυτρώσει/λουλούδι δροσερό/στο κορμί μου τ' αέρινο* («Μάνα μου μάνα», LG-200)

5. *Ουρανέ μου/διώχ' τη συννεφιά/να περάσω τα σύνορα/κι ένα βράδυ/πάνω στα βουνά/να χτυπήσω τα σήμαντρα* («Μάνα μου μάνα», LG-200)

Ο ουρανός είναι μακρινός, άφταστος. Αυτό δείχνει και το μεγαλείο του. Η αντίθεση στην προσφώνηση του ουρανού στο ίδιο τραγούδι, *φίλε* και *πόνε*, προδίδει αμφιθυμία (παράδειγμα 6).

6. *Ουρανέ/όχι δε θα πω το ναι/ουρανέ/φίλε (πόνε) μακρινέ.* («Η μπαλάντα του Ούρι», LG-262)

Η φύση και τα στοιχεία της εμπλέκονται στον μεταφορικό λόγο του δημιουργού και μόνο επειδή αφορούν τον άνθρωπο.³³ Όπως ο λαός στη δημοτική ποίηση, έτσι και στο προσωπικό του έργο ο Γκάτσος προβάλλει στη φύση τα αισθήματά του. Η προβολή είναι φυσική και αβίαστη και τα αισθήματα αληθινά. Φτάνει μάλιστα μέχρι την προσωποποίηση των στοιχείων της φύσης, κατά τις μυθολογικές μας παραδόσεις, όχι εξαιτίας φυσιολατρικής διάθεσης αλλά φυσιολατρικής θρησκείας.³⁴ Κατά τον Κυριακίδη, στη δημοτική ποίηση τα αισθήματα που δημιουργούνται από καταστάσεις και γεγονότα της καθημερινής ζωής εκφράζονται μέσω του ήλιου, της αυγής και άλλων στοιχείων που την προάγουν. Στις προτιμήσεις των δημοτικών τραγουδιών από τα ουράνια σώματα είναι ο ήλιος, το φεγγάρι, ο Αυγερινός και η Πούλια· από τον κυκλικό χρόνο μιας μέρας προτιμάται η αυγή αντί της νύχτας· από τα ήμερα δέντρα συνηθέστερα είναι η νεραντζούλα, η μηλιά και η μυγδαλιά. Παρατηρεί ο Κυριακίδης ότι ο κόσμος είναι φωτεινός και όμορφος όταν είμαστε χαρούμενοι αλλά σκοτεινός και άσχημος όταν η *λύπη μας καταθλίβει*. Για παράδειγμα στον πόλεμο ή στο θάνατο οι κάμποι και τα βουνά σκοτεινιάζουν, ο ήλιος είναι κόκκινος και το φεγγάρι μαύρο, τα βουνά δεν πρασινίζουν, τα πουλιά βουβαίνονται, οι πηγές ξεραίνονται. Σε αυτήν την πρώτη φάση η φύση ακολουθεί τον ψυχικό κόσμο του δημιουργού. Στην επόμενη φάση η φύση αποκτά ανθρώπινα χαρακτηριστικά, κλαίει, βογγά, στενάζει, πονά.³⁵

Στην παραδοσιακή τέχνη οι συμβολισμοί και ο ανιμισμός προκύπτουν ασυνείδητα. Μέσω της ποιητικής παράδοσης αρχέτυπα γνωστά από την ελληνική μυθολογία περνούν στη δημοτική ποιητική παράδοση και στο ασυνείδητο του ελληνισμού. Ουρανός και Γη, το πρώτο ανδρόγυνο, χωρίζουν με τον ευνουχισμό του Ουρανού· η τομή αυτή χωρίζει και τους δυο κόσμους, τον πάνω από τον κάτω. Ο Ήλιος είναι ο κυρίαρχος θεός στον ουρανό. Είναι αγνός,

³³ Πετρόπουλος, Δ., *Ελληνικά Δημοτικά Τραγούδια: Β'*. Βασική Βιβλιοθήκη 47, Αθήνα, 1959, σ. κ'.

³⁴ Κυριακίδης, Στ., *Το δημοτικό τραγούδι. συναγωγή μελετών*, Ερμής, Αθήνα, 1990, σ.157.

³⁵ Οπ.π., σ.144-160.

«το μάτι της δικαιοσύνης», δίνει αλλά και παίρνει την όραση και τη ζωή, προσφέρει την κάθαρση. Στις ινδοευρωπαϊκές μυθολογίες είναι το παλληκάρι που πολεμά το σκοτάδι, είναι συμπονετικός και οι άνθρωποι τον επικαλούνται για να τους συμπαρασταθεί. Αργότερα ταυτίστηκε με το Δία, τον Άδη και το Διόνυσο. Βασιλείς τον ζήλεψαν και προσπάθησαν να μοιάσουν στη λαμπρή του εικόνα. Η Σελήνη είναι αδελφή του. Μετακινείται στον ουρανό με άρμα, όπως κι ο Ήλιος και η αδελφή της Αυγή. Το γέμισμα –σημάδι ευνοϊκό– και το άδειασμά της –σημάδι αρνητικό– συσχετίζονται με τη βλάστηση και το μαρασμό, τη γονιμότητα, την υγεία και την αρρώστια, τη γέννηση και το θάνατο. Συνδέεται με τη Μητέρα Γη και τη μητριαρχία. Η Αυγή οδηγεί άρμα με κόκκινα ή λευκά άλογα. Καταδιώκει το δαίμονα του σκοταδιού, δέχεται στην αγκαλιά της κάθε πρόωρα χαμένο νέο και απαιτεί ανθρωποθυσίες και πολλούς εραστές. Συνδέεται επίσης με τη μητριαρχία.

Ο Δίας, λατρευόμενος στις κορφές των βουνών μέσα στα σύννεφα, είχε το αστροπελέκι ως όπλο και γι' αυτό απεικονίζεται συχνά να κρατά κεραυνό. Ιερό του πουλί είναι ο αητός, επειδή πετά ψηλότερα από όλα τα πτηνά και κοντά στις αστραπές και έχει την ταχύτητα του κεραυνού και την επιθετικότητά του. Οι καιρικές μεταβολές –αστραπές, βροντές, κεραυνοί, ουράνια τόξα κ.ά. –, το πέταγμα των πουλιών, τα πεφταστέρια και το όνειρο είναι ο τρόπος του Δία να επικοινωνήσει με τους ανθρώπους στέλνοντας μηνύματα καλά ή κακά, τις διοσημίες. Η Νύχτα, κόρη του Χάους και αδελφή του Ερέβους, γεννά την Απάτη και την Έριδα από την οποία γεννιέται ο Πόνος και η Λήθη. Γεννά επίσης τον Ύπνο και το Θάνατο· ο Έρωτας βγαίνει από αβγό που γέννησε η Νύχτα. Ο κόσμος γεννήθηκε στο σκοτεινό και στο απόκρυφο, στην ανασφάλεια της Νύχτας. Στα στοιχεία της φύσης ο προεπιστημονικός άνθρωπος αποδίδει δυνάμεις, που παρ' όλες τις μυθολογικές παραλλαγές δεν αποκλίνουν στη θεογονική αρχή. Τα φυσικά φαινόμενα προσωποποιούνται σε θεότητες.³⁶ Συμβολοποιημένα και θεοποιημένα τα φαινόμενα της φύσης γίνονται αρχέτυπα που διαπερνούν την παράδοση. Τα σύμβολα που δημιουργεί ο Γκάτσος γίνονται άμεσα αντιληπτά από το λαό μέσω των αρχετυπικών σημείων.

Εκτός από τους τύπους των σχετικών λέξεων-κλειδιών που αναφέρονται στον Πίνακα 1, αναζητήθηκαν και οι υπόλοιποι τους τύποι και επιπλέον καταγράφηκαν και άλλοι σχετικοί τύποι όπως υποκοριστικά των λέξεων αυτών. Στον Πίνακα 2 παρακάτω δίνονται τα λήμματα των λέξεων-κλειδιών του Πίνακα 1 και η συχνότητα εμφάνισής τους στο σώμα κειμένων

Γκάτσου. Αξίζει να σημειωθεί ότι βρέθηκαν υποκοριστικά των λέξεων κυρίως από την κατηγορία των ζώων και φυτών (*χελιδονάκι* 6 φορές, *πουλάκι* 1 φορά, *μυγδαλίτσα* 7 φορές) και από την κατηγορία του υγρού στοιχείου (*νεράκι* 1 φορά).

Ορισμένες από τις λέξεις-κλειδιά που σχετίζονται με τη φύση χρησιμοποιούνται και ως τοπικοί προσδιορισμοί. Τέτοιες είναι κυρίως οι λέξεις που αναφέρονται στον ουρανό και τα ουράνια σώματα και φαινόμενα (*ουρανός, ήλιος, φεγγάρι, αστέρι/άστρο, ζαστεριά, φως*). Από τα «γήινα» ορόσημα, το μόνο τοπωνύμιο στις εκατό πρώτες στατιστικά σημαντικές λέξεις είναι ο *Σηκουάνας*, ο οποίος εμφανίζεται σε ένα τραγούδι («Κοντά στο Σηκουάνα») σε όλες τις εμφανίσεις του. Έχει ενδιαφέρον ότι το λήμμα *γη*, το οποίο δεν περιλαμβάνεται στις εκατό

³⁶ Κακριδής, Ι.Θ., *Ελληνική μυθολογία*, τ.2. *Οι Θεοί*, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα, 1986, σ. 15-17, 20-21, 72-228.

πρώτες λέξεις-κλειδιά, εμφανίζεται μόνο 96 φορές. Η οργάνωση αυτή του χώρου (ουρανός και γη) θα μπορούσε να θεωρηθεί ότι προσομοιάζει στην οργάνωση του χώρου σε πάνω και κάτω κόσμο που ακολουθεί και ο δημοτικός ποιητής.³⁷

Σύμφωνα με τον Μπαχτίν, ο χώρος λειτουργεί ως σύμβολο του χρόνου.³⁸ Ο γραμμικός χρόνος, και άρα το παρόν, είναι στη Γη. Ο επέκεινα χρόνος, το μέλλον, είναι στον ουρανό, όπου βρίσκεται το όνειρο, η ελπίδα και η επιθυμία. Το παρελθόν, οι νεκροί και το περιεχόμενων αναμνήσεων, βρίσκεται στον κάτω κόσμο. Αγαπημένος χώρος του Γκάτσου είναι ο ουρανός. Εκεί καταλήγει συχνά στις σύντομες αφηγήσεις των τραγουδιών του είτε έχει πριν περιπλανηθεί στον κόσμο της μνήμης την οποία επιθυμεί να αναβιώσει ή να καταργήσει και αντικαταστήσει είτε βουλιάζει στον πόνο ή την ανυπομονησία του παρόντος. Όπως θα δούμε στο 4.2, ο χρόνος κατά τον οποίο απελευθερώνεται και βιώνει τα συναισθήματά του είναι η νύχτα.

Ουράνια σώματα και φαινόμενα		Καιρικά φαινόμενα		Ζώα και φυτά		Υγρό στοιχείο	
ήλιος	125	βροχή	39	χελιδόνι	26	στάλα	29
γη	94	μπόρα	34	πουλί	72	Σηκουάνα	11
ουρανός	123	συννεφιά	20	αητός	19	νερό	65
φεγγάρι	86	καιρός	117 (2)	πτερό	50		
αστέρι/άστρο	48/50			μυγδαλιά	14		
ζαστεριά	12						
φως	76						

Πίνακας 2: Οι λέξεις-κλειδιά που σχετίζονται με τη φύση σε όλους τους κλιτικούς τύπους

³⁷ Πρβλ. Πολίτης, Λ., 1999. *Η ιστορία της νεοελληνικής λογοτεχνίας*. ΜΙΕΤ (ΜΟΡΦΩΤΙΚΟ ΙΔΡΥΜΑ ΕΘΝΙΚΗΣ ΤΡΑΠΕΖΗΣ), Αθήνα, σ.105.

³⁸ Μπαχτίν, Μιχαήλ, *Δοκίμια ποιητικής*, μτφρ. Γιώργος Πινακούλας, Πανεπιστημιακές εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο, 2014, σ.30-31.

4.1.1 Οι συμβολισμοί των ουράνιων σωμάτων

Ο ουρανός λειτουργεί ως σύμβολο των παρακάτω:

α. της απόλυτης ερωτικής ευτυχίας, του ερωτικού σμιξίματος

7. *Δικός μου είναι πια ο ουρανός/δικό μου το φεγγάρι/δωσ' το φιλί σου κοπελιά/στο παλληκάρι* («Σ' ένα ψηλό καμπαναριό», LG-013)

β. της απώλειας της αγάπης και της διάψευσης του ονείρου

8. *Στης νύχτας το μπαλκόνι/παγώνει ο ουρανός/είν' η αγάπη σκόνη /και τ' όνειρο καπνός.* («Το όνειρο καπνός», LG-051)

γ. του καταφυγίου για τον πονεμένο από το χωρισμό νέο

9. *Με τι καρδιά να σ' αποχαιρετήσω/με τι καρδιά τραγούδι να σου πω/στον ουρανό με τ' όνειρο θα ζήσω/στον ουρανό σαν άστρο θα χαθώ.* («Με τι καρδιά τον κόσμο ν' αρνηθώ», LG-060)

δ. του συμπαραστάτη στον πόνο

10. *Κοίτα πώς κλαίει ο ουρανός/δεν είναι πια γιορτή* («Η πίκρα σήμερα», LG-116)

ε. του φίλου-προστάτη, θεού-προστάτη

11. *όχι δε θα πω το ναι/ουρανέ/φίλε μακρινέ.* («Η μπαλάντα του Ούρι», LG-262)

12. *Ουρανέ μου/στείλε μου νερό/να ποτίσω την έρημο* («Μάνα μου μάνα», LG-200)

στ. του κενού, της συμφοράς προσωπικής και κοινωνικοπολιτικής

13. *Δεν έχω άγιο πια να προσκυνώ/ούτε καντήλι σ' άδειο ουρανό* («Μάνα μου Ελλάς», LG-252)

14. *Λίγα δέντρα λίγα σπίτια κι ένας άδειος ουρανός/ήταν όλος μας ο κόσμος ήταν όλο μας το βιος.* («Αυτή ήταν η ζωή μας», LG-279)

15. *Πέφτει βροχή/πέφτει βροχή/ο ουρανός μολύβι/Πέφτει βροχή/πέφτει βροχή/κι η νύχτα κάτι κρύβει.* («Πέφτει βροχή», LG-264)

ζ. της ζωής και του θανάτου

16. *Ήταν μαύρη Τρίτη μαύρο δειλινό/κι έχασα τον κόσμο και τον ουρανό* («Τα

φλουριά», LG-204)

17. *Περίμενέ με μάνα μου σαν το πουλί του νότου/που σμίγει μάτι και φτερό να βρει τον ουρανό του* («Μεγάλη Δευτέρα», LG-362)

η. της ευτυχίας

18. *Μ' άσπρα πουλιά και σύννεφα/τον ουρανό θα ντύσω/και τ' όνομά σου αθάνατο/στην πέτρα θα κεντήσω* («Αθήνα», LG-005)

Ο ήλιος συμβολίζει τα παρακάτω:

α. τον θεό-προστάτη, σωτήρα, φίλο, αδελφό

19. *το σπίτι γέμισε με φως/κι έγιν' ο ήλιος αδερφός* («Σπίτι μου σπιτάκι μου», LG-139)

20. *Πότε θ' ανάψει ο ήλιος πυρκαγιές/να κάψουν το παλάτι του Ηρώδη/και τ' άνθος του κακού να γίνει ρόδι;* («Μεγάλη Τετάρτη», LG-364)

21. *Στον ήλιο προσευχήθηκα/να διώξει τ' άγριο χιόνι* («Πότε πεθαίνει ο έρωτας», LG-309)

β. την ευτυχία

22. *Τα καινούργια μας τα τραγούδια/είναι ήλιος μαζί με συννεφιά/κι από τώρα για λίγη ώρα/θα σας κρατήσουν συντροφιά.* («Τα τραγούδια μας», LG-226)

γ. τη δυστυχία, τον θάνατο

23. *Είν' το φεγγάρι ματωμένο/κι ο ήλιος είναι σκοτεινός...* («Ματωμένο φεγγάρι», LG-054)

24. *Στου πικραμένου την αυλή ήλιος δεν ανατέλλει...* («Αμοργός», GP-007)

δ. της φυσικής τάξης των πραγμάτων

25. *Σαν πέσει ο ήλιος ξεκινά/να βρει γιατάκι στα βουνά* («Ο ξένος», LG-148)

26. *Στου ήλιου το αλώνι/αυγή ζημερώνει* («Στου ήλιου τ' αλώνι», LG-136)

Το φεγγάρι, ουράνιο σώμα στο νυχτερινό ορίζοντα, σηματοδοτεί:

α. την αλλαγή της μέρας, το πέρασμα του χρόνου, τον κυκλικό χρόνο και την επανάληψη

27. *θ' αλλάζει το φεγγάρι /κι εγώ θα καρτερώ* («Κοιμήσου παλληκάρη», LG-064)

28. *ήταν φρέσκο το φεγγάρι/κι η αγάπη σου ζεστή.* («Δεκαπέντε του Αλωνάρη» LG-160)

29. *Μικραίνει το φεγγάρι /σα ζωντανό σφουγγάρι* («Μικραίνει το φεγγάρι» LG-345)
β. το φίλο, το σύντροφο

30. *Πού πας φεγγάρι /κι εγώ καρτερώ;* («Τρεις απαντήσεις», LG-335)

31. *πες μου, φεγγάρι, τα παλιά δε θα ξανάρθουν πάλι;* («Της Μοναξιάς», GP-001)

γ. τη θλίψη, την απώλεια, τη μοναξιά, το χωρισμό

32. *Έσβησε απόψε το φεγγάρι/κι ούτ' ένα φως στον ουρανό/γίναν οι έγνοιες μου
κουβάρι/γίναν οι πίκρες μου βουνό.* («Λουλούδι στη φωτιά», LG-353)

33. *Γι' αυτούς απόψε βγαίνει μαύρο το φεγγάρι/γι' αυτούς απόψε κρύβει τα άστρα
του ο Θεός* («Όταν γυρίσουν», LG-240)

δ. τη χαρά, την ευτυχία

34. *Δικός μου είναι πια ο ουρανός/δικό μου το φεγγάρι* («Σε ένα ψηλό καμπαναριό»,
LG-013)

35. *Στον γυρισμού την αμμουδιά/έχω κρυμμένο το παλιό μας το φεγγάρι/να σ' το
χαρίσω μια βραδιά* («Κάνε τον πόνο σου χαρά», LG-028)

36. *Γύρνα παλληκάρι/σαν λαμπερό φεγγάρι/στην άδεια μου καρδιά* («Παλληκάρι
μου», LG-166)

ε. το όνειρο, τη μνήμη, την ψευδαίσθηση

37. *τότε πού 'μασταν παιδιά/κυνηγούσαμε φεγγάρια* («Μικρό μου αλφαβητάρι»,
LG-284)

38. *θυμήθηκε ξανά/φεγγάρια μακρινά/και τ' όνειρο που εχάθη* («Ο Γιάννης ο
φονιάς», LG-205)

39. *Όποιος χωρίς φεγγάρια /φεγγαριάζεται/πάει μια κρυφά μια φανερά/ποτέ δεν πάει
στρωτά.* («Ο κόσμος σου να είμ' εγώ», LG-333)

Στις φράσεις του ήλιου *το αλώνι/ το ποτήρι/ ο δίσκος/ το καρβέλι/ το κυνήγι/ η πόρτα/ το μάλαμα/ τα κλαδιά/ τα σκαλιά/ η πέτρα/ το ανηφόρι/ ο κόσμος/ η βεντάλια/ ο κατακλυσμός* ο ποιητής περιγράφει το σχήμα, το μέγεθος, το χρώμα, τον πλούτο, την αιωνιότητα, το ηλιακό μας σύμπαν, την αναζήτηση της ζωής και της χαράς. Ο ήλιος προσωποποιείται και θεοποιείται, ορίζει την κύλιση του χρόνου – αποκαλείται *καραβοκώρης, βασιλιάς, αδελφός, πίνει τη φωτιά, ανάβει πυρκαγιές, λάμπει, διώχνει τη βροχή, καίει το πέλαγο, βουλιάζει, , συγκεντρώνει τους πλανήτες, σπέρνει, γέρνει, σβήνει, ανατέλλει, ξημερώνει, κλείνει, βγαίνει, πέφτει, θα ξαναφανεί.* Η παρουσία του συνδέεται με τη συντροφιά, τη ζωή, την ευτυχία (παράδειγμα 35) και η

απουσία του με τη μοναξιά, το χωρισμό, την απώλεια, τη δυστυχία και το θάνατο (παράδειγμα 41). Στις συνάψεις ο ήλιος προσδιορίζεται ως *χειμωνιάτικος* και *μαύρος*, σχετίζεται με την *υπομονή* και τη *βροχή*, την *Παναγιά*, το *αλώνι*, το *σκορπιό* και την *αυγή*.

Εξετάζοντας τις εμφανίσεις του φεγγαριού στο ίδιο περιβάλλον με άλλες λέξεις-κλειδιά, εντοπίσαμε ότι το *φεγγάρι* συνεμφανίζεται σε εύρος έξι λέξεων στο Antconc με τον ουρανό και ουράνια σώματα:

α. με το *άστρο* /*αστέρι*

40. *στου φεγγαριού το βλέφαρο/στων αστεριών τα μάτια* («Αν ήσουνα τρελός», LG-285)

41. *Γι' αυτούς απόψε βγαίνει μαύρο το φεγγάρι/γι' αυτούς απόψε κρύβει τα άστρα του ο Θεός.* («Όταν γυρίσουν», LG-240)

42. *Εσβησε τ' άστρο και το φεγγάρι/έγιν' η νύχτα πικρή λαβωματιά* («Η νύχτα», LG-061)

β. με τον ουρανό

43. *Εσβησε απόψε το φεγγάρι/κι ούτ' ένα φως στον ουρανό* («Λουλούδι στη φωτιά», LG-353)

με καιρικά φαινόμενα:

γ. με τα σύννεφα

44. *Κι' εσύ, φεγγάρι, που περνάς μέσα στα σύννεφα γοργά* («Της Μοναξιάς», GP-001)

δ. με τη βροχή

45. *ποτέ δεν είδα /στην καταιγίδα /μια πράσινη βροχή./Μικραίνει το φεγγάρι/σα ζωντανό σφουγγάρι* – («Μικραίνει το φεγγάρι», LG-345)

με ζώα της φύσης:

ε. με το πουλί

46. *Φεγγάρι μου θαλασσινό/πουλί μου πελαγίσιο* («Σήμερα βράδιασε νωρίς», LG-063).

Το *αστέρι/άστρο* συνδέεται νοηματικά με το φως, τη χαρά, τον έρωτα, τη μοναξιά, τη θλίψη, τη διάψευση, την ξενιτιά, το παιχνίδι, την προσδοκία και το όνειρο. Η συμβολοποίηση και η θεοποίησή του αναλύονται παρακάτω. Σε ορισμένες περιπτώσεις ονοματίζονται

συγκεκριμένα αστέρια, ο Αποσπερίτης, ο Αυγερινός, η Πούλια, τα οποία είναι εξάλλου συχνά και στη δημοτική ποίηση, όπως είπαμε παραπάνω. Το *αστέρι*, όπως φάνηκε από τον συμφραστικό του πίνακα (τέσσερις λέξεις δεξιά και αριστερά του), είναι *ξανθό, μικρό, λαμπερό, τρύπιο, της χαράς, της καρδιάς, της αυγής, του χωρισμού, του πόνου, του βοριά*. Το *άστρο* πάλι είναι *λαμπερό, θολό, δροσερό, μακρινό, πικρό, σιωπηλό, χρυσό τ' Απρίλη, της χαραυγής*. Σε αντίστοιχη αναζήτηση τα *άστρα* είναι *απελπισμένα, μεγάλα, χρυσά*. Στη γενική πληθυντικού (*άστρων* και *αστεριών*) στα λεξικά συμπλέγματα τεσσάρων λέξεων εμφανίστηκαν φράσεις όπως οι εξής: *Των άστρων οι ρωγμές,/ οι γεωμετρίες,/ τα κλαδιά,/ το πανηγύρι, το πλήθος των άστρων, ο καιρός των άστρων, τα μάτια των αστεριών, το κρασί των αστεριών*. Η φύση ακολουθεί και παραστέκεται στα αισθήματα του ανθρώπου.

Το αστέρι χρησιμοποιείται ως σύμβολο:

α. του χωρισμού

47. *Πήρες απ' το καλοκαίρι στο μικρό σου χέρι/το λαμπερό τ' αστέρι και πήγες σ' άλλη γη* («Έφυγε το τρένο», LG-017)

48. *είδα του χωρισμού τ' αστέρι/μα δεν το είπα κανενός*. («Θυμάμαι», LG-086)

β. του οδηγού και συντρόφου για τους ταξιδιώτες

48. *μόνο της αυγής τ' αστέρι/θά 'ναι τώρα σύντροφός του* («Ψαλμός», LG-162)

49. *μα της Δαμασκού τ' αστέρι /τους κρατούσε συντροφιά*. («Κεμάλ», LG-334)

γ. του έρωτα και της ερωτικής εξομολόγησης

50. *απ' τον ουρανό σου ένα αστέρι κόψε -/ξέρει εκείνο πόσο σ' αγαπώ*. («Στης καρδιάς σου τ' ακρογιάλι», LG-105)

51. *Στην αγκαλιά μου κι απόψε σαν άστρο κοιμήσου* («Αν θυμηθείς τα' όνειρό μου», LG-010)

δ. του ονείρου, του επιθυμητού, της ψευδαίσθησης

52. *μ' ένα τραγούδι του δρόμου να ρθεις όνειρό μου/το καλοκαίρι που λάμπει τ' αστέρι με φως να ντυθείς* («Αν θυμηθείς τ' όνειρό μου», LG-010)

53. *Να τος ο θεός μας κοντά μας/κι όλα τ' άστρα απόψε /όλα τ' άστρα απόψε δικά μας* («Όλα τ' άστρα», LG-280)

54. *Ήρθες μια βραδιά/στην ερημιά του κόσμου/άστρα και κλαδιά/κρατούσαν τα παιδιά*. («Στην ερημιά του κόσμου», LG-347)

ε. του κάτω κόσμου, του θανάτου

55. *Στον άλλο κόσμο που θα πας/κοίτα μη γίνεις σύννεφο/κοίτα μη γίνεις σύννεφο/κι άστρο πικρό της χαραυγής* («Σε πότισα ροδόσταμο», LG-015)

56. *Ψηλά στου Διγενή τα κάστρα/στον τάφο του νεκρού παλληκαριού/τα νυχτοπούλια κάτω απ' τ' άστρα/με λεν τρελή του φεγγαριού.* («Στου Διγενή τα κάστρα», LG-238)

στ. της μοίρας

57. *Έχει ο καθένας τ' άστρο το δικό του/έχει ο καθένας τ' άσπρο του νησί.* («Κόκκινα γαρίφαλα», LG-348)

ζ. της μητρικής αγάπης

58. *Κοιμήσου φως της χαραυγής κι άστρο χρυσό τ' Απρίλη* («Νανούρισμα», LG-020).

4.1.2 Οι συμβολισμοί των καιρικών φαινομένων

Από τον πίνακα συνάψεων του AntConc σε απόσταση πέντε λέξεων αμφίπλευρα για τη βροχή ομαδοποιήθηκαν, όπως φαίνεται στη συνέχεια, τα ρήματα με τα οποία συνεμφανίζεται, οι προσδιορισμοί που της αποδίδονται, οι τοπικοί προσδιορισμοί και τα καιρικά φαινόμενα ή άλλα στοιχεία της φύσης, όπως τα πουλιά. Προέκυψε ότι η βροχή *πέφτει, θα πάψει, ήρθε, μύρισε*. Είναι *αργή, ανοιξιάτικη, πράσινη*. Πέφτει σε *Ανατολή και Δύση, στον κόσμο τον καθρέφτη, στο πρόσωπό μου, στην ψυχή*. Κυρίως συνδέεται με τη *νύχτα, τον κεραυνό, την ανεμοζάλη, το χιόνι και λιγότερο με την άνοιξη, τον ήλιο και τα χελιδόνια*. Συναισθηματικά υποδηλώνει συχνότερα τη συμφορά, τη μοναξιά, τον πόνο και σπανιότερα τη ζωή ή τη λύτρωση. Στον πληθυντικό αριθμό, οι βροχές είναι *παράξενες*, συνεμφανίζονται με τις *νύχτες, τα καλοκαίρια και τα σύννεφα*. Η *μπόρα* με την ίδια αναζήτηση των πέντε λέξεων αμφίπλευρα δέχεται τα παρακάτω κατηγορήματα: *έσκισε τα πανιά, πήρε τα κουπιά, έρχεται, δυναμώνει, μας βρήκε, ξέσπασε, θα σταματήσει, θα περάσει*, και στον πληθυντικό *μας περιμένουν μπόρες*. Προσδιορίζεται από τα εξής στοιχεία: *άγρια, του πελάγου*. Μόνο η ανοιξιάτικη βροχή, όπως φαίνεται και πιο κάτω στο παράδειγμα 68, συνδέεται με αισθήματα ευτυχίας. Στο παράδειγμα 67 προσκαλείται για να διαλύσει με την ορμή της τα κακώς κείμενα της πολιτικής και κοινωνικής ζωής. Γενικά σχετίζεται με τη θλίψη και τις δυσκολίες της ζωής. Η φύση πάσχει ή μάλλον συμπάσχει και προμηνύει συμφορές, όπως παλιότερα όταν ήταν το σημάδι του Δία.

Η βροχή και η *μπόρα* υποδηλώνουν:

α. τη μοναξιά, την ανάγκη επικοινωνίας

59. *έδιωχν' η νύχτα τη βροχή/και στο παλιό καφεενδάκι/δε με περίμενε ψυχή.* («Ο Βόμπιρας ο Μπόμπιρας», LG-142)

60. *Πέφτει βροχή/πέφτει βροχή/την ώρα που σου γράφω* («Πέφτει βροχή», LG-264)

β. τη συμφορά (οικογενειακή, ερωτική, εθνική) και τον ψυχικό πόνο

61. Έσπισ' η μπόρα τα πανιά/και στον γκρεμού την άκρη/ποτάμι πάει το δάκρυ/έχει η ψυχή μου σκοτεινιά. («Βαρκαρόλα», LG-149)

62. Ήταν δύσκολα τα χρόνια/μπόρες πυρκαγιές και χιόνια («Κάνε τη ζωή δροσιά», LG-143)

63. Ήλιος χειμωνιάτικος/διώχνει τη βροχή/φεύγουν τα χιλιόμετρα/φεύγουν κι οι τροχοί./Κρίμα που δεν μπόρεσα/να 'ρθω πιο νωρίς/σύννεφα στα σύνορα/κι ο καιρός βαρύς. («Χειμωνιάτικος ήλιος», LG-296)

γ. τις εποχές, τον κύκλο του χρόνου

64. Μέρες έρχονται και πάνε/καλοκαίρια και βροχές («Καλοκαίρια και βροχές», LG-157)

δ. το θάνατο

65. Το πρόσωπό του σύννεφο/το πέρασμά του μπόρα («Πέντε γράμματα», LG-282)

66. Μα κάποια νύχτα η μπόρα/σου πήρε τα κουπιά/πού να κοιμάσαι τώρα/και δε γυρίζεις πια. («Σε πελαγίσιο μνήμα», LG-125)

ε. το σωτήρα, τη λύτρωση, την αναζωογόνηση

67. Έλα της θάλασσας θεριό/και του πελάγου μπόρα/το φοβερό σκουπιδαριό/να διώξεις απ' τη χώρα. («Παρασκευή Μεγάλη», LG-355)

68. Είν' η αγάπη μου, σαν ανοιξιάτικη βροχή/και ζω με τη δική σου μόνο την ψυχή. («Μαζί με σένα», LG-002)

Εξετάζοντας τον συμφραστικό πίνακα για τη *συννεφιά* φαίνεται ότι από τα ουράνια σώματα συνάπτεται με τον ήλιο (*Τα καινούργια μας τα τραγούδια/είναι ήλιος μαζί με συννεφιά*). Αναμενόμενη είναι η σύναψη με το *σκοτάδι*. Επίσης συνεμφανίζεται με τα ρήματα *πέφτει* και *ήρθε* ως υποκειμένο τους, αλλά και με το *φέρνεις* ως αντικείμενο. Οι μόνοι προσδιορισμοί για το *σύννεφο* είναι *μαύρο* και *βουρκωμένο*. Σχετίζεται, όπως φαίνεται, με τη θλίψη, την απώλεια. Αναλυτικότερα και με ενδεικτικά παραδείγματα η *συννεφιά* υποδηλώνει:

α. τα γηρατειά

69. Στης ζωής τη στράτα/πέφτει συννεφιά/χάνονται τα νιάτα/σβήνει η ομορφιά. («Στης ζωής τη στράτα», LG-124)

β. την εναλλαγή των εποχών, τον κυκλικό χρόνο (σε σύναψη με τον ήλιο)

70. με ήλιο ή συννεφιά/τον άλλο μήνα /θα σ' έχω συντροφιά. («Τρεις απαντήσεις», LG-335)

γ. τη θλίψη, τη μοναξιά

71. *έχει η καρδιά μου συννεφιά/για μιαν αγάπη που 'χα.* («Τι να την κάνω τη ζωή», LG-188)

72. *την αγάπη παίρνεις/το σκοτάδι φέρνεις/και τη συννεφιά.* («Μη μου χτυπάς τα μεσάνυχτα την πόρτα», LG-072)

δ. τον θάνατο

73. *πριν φέρουν άγρια συννεφιά/στα μάτια μου τα σεντεφιά/του Πορθητή τα στίφη.* («Μια Κομνηνή», LG-201)

ε. το εμπόδιο, τη συμφορά

74. *Ουρανέ μου/διώχ' τη συννεφιά/να περάσω τα σύνορα/μα `ρθε συννεφιά γιαρέμ γιαρέμ και μπόρα/κι έπεσε κακό γιαρέμ γιαρέμ στη χώρα.* («Γιαρέμ γιαρέμ», LG-191)

4.1.3 Οι συμβολισμοί των πτηνών

Το *χελιδόνι* σηματοδοτεί την αλλαγή των εποχών, τον ερχομό της άνοιξης. Είναι στο μεταίχμιο του χρόνου, στο τέλος του χειμώνα (παράδειγμα 80), σημάδι ελπίδας και ζωής (παράδειγματα 76 και 77), γι' αυτό και είναι συχνά μέρος ονείρου ή ευχής (παράδειγμα 75). Το *μαύρο χελιδόνι* ή το *χελιδόνι που διπλώνει τα φτερά* είναι η χαρά που χάνεται, η δυστυχία που προμηνύεται (παράδειγματα 78, 79, 81):

75. *Μην ξεχάσεις χελιδόνι/στην πατρίδα μου που πας* («Τι να γίνεται ο κυρ Φώτης», LG-118)

76. *Στον ήλιο προσευχήθηκα/να διώξει τ' άγριο χιόνι/να γίνω εγώ παράθυρο/κι εσύ το χελιδόνι.* («Πότε πεθαίνει ο έρωτας», LG-309)

77. *Ποιος είπε την αγάπη χελιδόνι* («Νυχτώθηκα στην πόρτα σου», LG-154)

78. *ήσουν αητός μ' ολόχρυσα φτερά/κι εγώ της πίκρας χελιδόνι.* («Ποια πόρτα να χτυπήσω», LG-102)

79. *Στον κάτω δρόμο/τώρα που νυχτώνει/το χελιδόνι/διπλώνει τα φτερά.* («Στον κάτω δρόμο», LG-177)

80. *Και δίπλα στο τιμόνι/όταν γυρίσαμε/το πρώτο χελιδόνι/καλωσορίσαμε.* («Μια Κυριακή του Μάρτη», LG-152)

81. *Πέτα/μαύρο χελιδόνι/στ' άδειο μου βαγόνι* («Μακριά στο Κατμαντού», LG-271)

Συμβολίζει επίσης τη φύση στην αγνότητα και την αθωότητά της:

82. *Πού το πάνε το παιδί/χελιδόνι σε κλουβί.* («Χελιδόνι σε κλουβί», LG-122)

83. *Κι ας ήσουν μια φορά κι εσύ ένα γεράνιο κύμα της/Ένα πικρό βότσαλο της/Ένα μικρό χελιδόνι της σ' ένα πανέρημο δάσος* («Ελεγείο», GP-008)

Ο αητός είναι *περήφανος*, με *ολόχρυσα φτερά* (παράδειγμα 86), ο *μεγάλος άρχοντας* (παράδειγμα 85) αλλά και *μαύρος* (παράδειγμα 87) ή *πράσινος* (παράδειγμα 84). Στο φυσικό του χώρο μεταξύ ουρανού και γης είναι για τον ποιητή πιο κοντά στο όνειρο (παράδειγμα 84), σύμβολο δύναμης (παράδειγμα 86), θάρρους και αγωνιστικότητας (παράδειγμα 88).

84. *είν' ο μεγάλος/πράσινος αητός./Κάθε φορά/απλώνει τη χαρά/στα κορφοβούνια τα χλωρά.* («Με μεδ αγάπη μου», LG-263)

85. *Κάθε φορά/μ' ολάνοιχτα φτερά/φέρνει του ήλιου τα κλαδιά/για τα παιδιά./Αχ/ποιος είν' αυτός,/είν' ο μεγάλος/άρχοντας αητός.* («Με μεδ αγάπη μου», LG-263)

86. *ήσουν αητός μ' ολόχρυσα φτερά/κι εγώ της πίκρας χελιδόνι.* («Ποια πόρτα να χτυπήσω», LG-102)

87. *Μαύρος αητός περνά/και παίρνει τα δυο παιδιά* («Ο Μαύρος αητός», LG-146)

88. *Σαν πέσει ο ήλιος ξεκινά/να βρει γιατάκι στα βουνά/όμως δεν έμαθε κανείς/αν είναι αητός ή Διγενής.* («Ο Ξένος», LG-148)

Το πουλί, όπως και το χελιδόνι και ο αητός, είναι σύμβολα υιοθετημένα από τη δημοτική ποίηση. Ο Καρτσωνάκης³⁹ βρίσκει αντιστοιχίες των πτηνών στον Γκάτσο και στο δημοτικό τραγούδι. Επειδή ζει στο μεταίχμιο ουρανού και γης ταυτίζεται με την τύχη, καλή ή κακή. Το πουλί συμβολίζει:

α. τη χαρά (παραδείγματα 90, 92) και τη ζωή (παραδείγματα 89, 91)

89. *Κατάπια τη στερνή σου τη μπουκιά/σε λίγο θ' ακουστεί κι η τουφεκιά./Αχ Παντελή/πάει το πουλί/κλαίει σε Δύση/κι Ανατολή.* («Ο Παντελής», LG-207)

90. *Γίνε πουλί/και σαν αγάπη να 'ρθεις* («Να 'σαι καλή», LG-008)

91. *Τρέχει το πουλί στα κλώνια/σαν τα νιάτα σαν τα χιόνια/τρέχει το πουλί στα δέντρα/ήσουν της καρδιάς μου αφέντρα.* («Στου καιρού τη ζυγαριά», LG-346)

92. *Πότε θα χαράξει/πότε ένα πουλί/με χαρά θα κράξει/στην ανατολή;* («Νυχτερινές ειδήσεις», LG-048)

β. τον αποχωρισμό (παραδείγματα 93, 94, 96, 98) την ξενιτιά (παραδείγματα 95, 97)

93. *Πάει πάει/σαν πουλί πετάει/όχου/πάει πάει/σα φτερό περνά.* («Είπα τραγούδι να σου γράψω», LG-167)

94. *Πού πας πουλί κατατρεγμένο/πού πας κυνηγημένο τρένο,* («Ο ταξιδιώτης του ονείρου», LG-272)

95. *Γιατ' είσαι λυπημένο/και δε μιλάς κι εσύ/πουλί ταξιδεμένο/σε μακρινό νησί;* («Το τραγούδι της Σειρήνας», LG-022)

96. *Έτσι που το πας/δε μ' αγαπάς/πουλί χαμένο./Αλλού πετάς/με παρατάς/κι εγώ πεθαίνω.* («Έτσι που το πας», LG-190)

97. *Τώρα που πας στη ξενιτιά/πουλί θα γίνω του νοτιά/γρήγορα να σ' ανταμώσω* («Καλυμνιώτικο», LG-006)

98. *Τώρα το παιδί γιαρέμ γιαρέμ μονάχο/μοιάζει με πουλί γιαρέμ γιαρέμ σε βράχο* («Γιαρέμ γιαρέμ», LG-191).

4.1.4 Οι συμβολισμοί του υγρού στοιχείου

Το νερό είναι η ζωογόνος δύναμη (παραδείγματα 99, 100), η αλλαγή στη ζωή καθώς ο χρόνος περνά (παραδείγμα 101):

³⁹ Καρτσωνάκης, Σ., *Νίκος Γκάτσος: ποίηση και στιχουργική: 1931-1991*. Διδακτορική διατριβή, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών (ΕΚΠΑ). Τμήμα Παιδαγωγικό Δημοτικής Εκπαίδευσης), 2007, σ.168-170.

99. Διψούσα και δε μου 'δωσες νερό/τη δίψα μου να σβήσω δε μπορώ («Με γνώρισες φτωχόπαιδο», LG-092)

100. Μου 'δωσες νερό/σ' ασημένιο τάσι,/για να δροσιτώ/σ' ευχαριστώ. («Αγάπη μέσα στην καρδιά», LG-129)

101. Τρέχει το νερό στο μύλο/έπιασες καινούριο φίλο/τρέχει το νερό στ' αυλάκι/σ' άλλον έδωσες φιλάκι. («Στου καιρού τη ζυγαριά», LG-346)

Όταν είναι δροσερό (παράδειγμα 104), καθαρό (παράδειγμα 103), ασημένιο (παράδειγμα 102), αθάνατο (παράδειγμα 105) έχει θετική σημασία και ταυτίζεται με τη ζωή και την επιτυχία.

102. Γράφω τ' όνομά σου στ' ασημένιο το νερό/τι να περιμένω πες μου τι να καρτερώ («Ο σταυρός», LG-310)

103. Τρώνε χορτάρι πράσινο φύλλα της λεύκας σέλινα πίνουνε καθαρό νερό μες στ' αυλάκια (Αμοργός, GP-007)

104. Μίλα μίλα/στης καρδιάς τα φύλλα/μίλα μίλα/δροσερό νερό. («Του Ριζικάρη», LG-196)

105. Της γενιάς μου βασιλιά/μην κατέβεις τα σκαλιά/πιες αθάνατο νερό/να νικήσεις τον καιρό. («Παλληκάρι στα Σφακιά», LG-173)

Όταν είναι σταματημένο (παράδειγμα 106), πικρό (παράδειγμα 107), φαρμακερό, μουχλιασμένο (παράδειγμα 108), μαύρο, κλαίει ή λείπει, έχει αρνητική σημασία και ταυτίζεται με την ξενιτιά (παράδειγμα 106), το χωρισμό (παράδειγμα 107) και το θάνατο (παράδειγμα 108).

106. μ' όνειρα κι εγώ πηγαίνω να σε περιμένω/νερό σταματημένο σε δροσερή πηγή («Έφυγε το τρένο», LG-017)

107. Άκουσε Γρηγόρη μια βραδιά/πώς μου πήρε την καρδιά/κι ήπια το νερό πικρό/περιστέρι μου μικρό. («Άκου Γρηγόρη να σου πω», LG-076)

108. Στης Ανατολής τα μέρη /μια φορά και ένα καιρό/ήταν άδειο το κεμέρι/μουχλιασμένο το νερό./Στη Μοσσούλη στη Βασσόρα /στην παλιά τη χουρμαδιά/πικραμένα κλαίνε τώρα /της ερήμου τα παιδιά. («Κεμάλ», LG-334)

4.2 Λέξεις-κλειδιά που σχετίζονται με το χρόνο

Ο αφηγηματικός χρόνος ορίζεται, εκτός από την εμφάνιση των ουράνιων σωμάτων, όπως προαναφέρθηκε, και με χρονικούς προσδιορισμούς (βλ. Πίνακες 3 και 4). Προτιμώνται το βράδυ, η νύχτα, η αυγή. Οι σκοτεινές ώρες της ημέρας κυριαρχούν. Η αντίθεση με τα φωτεινά ουράνια σώματα είναι αξιοπρόσεκτη. Στατιστικά σημαντική είναι η ημέρα Κυριακή.

Χρόνος	
<i>βράδυ</i>	50
<i>νύχτα</i>	77
<i>αυγή</i>	30
<i>Κυριακή</i>	40

Πίνακας 3: Οι λέξεις-κλειδιά που σχετίζονται με τον χρόνο

Χρόνος	
<i>βράδυ</i>	56
<i>νύχτα</i>	102
<i>αυγή</i>	38
<i>Κυριακή</i>	42

Πίνακας 4: Οι λέξεις-κλειδιά που σχετίζονται με τον χρόνο σε όλους τους τύπους

Η *νύχτα* συνεμφανίζεται σε λεξικά συμπλέγματα τριών λέξεων με τα εξής, όπως φαίνεται στον Πίνακα 5: με *βροχή*, με *φεγγάρι*, *δίχως άκρη*, *παγερή*, *σκοτεινή*, *βροχερή*, *δροσερή*, *πικραμένη*, *πικρή*, *ωραία*. Ως αρχέγονο στοιχείο και συνακόλουθα με όσα αναφέρθηκαν, γνωστά από τις κοσμογονικές θεωρίες της μυθολογίας, στη *νύχτα* προβάλλονται κυρίως αρνητικά αισθήματα.

Νύχτα με φεγγάρι	4
Νύχτα δίχως άκρη	2
Νύχτα με βροχή	2
Νύχτα παγερή θα	2
Νύχτα τη βροχή	2
Νύχτα βροχερή ούτε	1
Νύχτα βροχερή έτσι	1
Νύχτα πικραμένη τι	1

Πίνακας 5: Λεξικά συμπλέγματα τριών λέξεων με τον τύπο *νύχτα*

Από τον συμφραστικό πίνακα για τη *νύχτα* συγκεντρώθηκαν τα κατηγορήματα των οποίων είναι υποκείμενο: *Ροκανάει τις πρόκες*, *θα σκεπάσει*, *σώπασε*, *πέφτει*, *βασιλεύει*, *κεντά*, *κρύβει*, *δεν τελειώνει*, *έσβησε τ' άστρο*, *θα σβήσει το κερί*, *έσκυψε να λουστεί*. Η *νύχτα* προσωποποιείται (*σώπασε*, *κεντά* κ.ά.), συνδέεται με τις έννοιες της πτώσης (*πέφτει*, *βασιλεύει*, *έσκυψε*), του τέλους (*τελειώνει*, *ροκανάει*), του σκότους (*θα σκεπάσει*, *έσβησε* κ.ά.). Η εννοιολογική αυτή σύνδεση είναι αρχετυπική.

Δηλώνεται κυρίως με αοριστία, που γενικεύει και δίνει έμφαση στον κυκλικό χρόνο: *Μια / κάθε / τη / μέρα (και) / ποια νύχτα*, όπως φαίνεται στον Πίνακα 6, όπου δίνονται οι συνάψεις της *νύχτας* για την πρώτη λέξη αριστερά της.

η	28
μια	8
τη	14
κάθε	5
Πετράλωνα	2
κάποια	6
μέρα	4
προσευχηθώ	1

Πίνακας 6: Συνάψεις στην πρώτη θέση αριστερά του τύπου νύχτα

Η νύχτα σχετίζεται με:

α. το χρόνο της μυσταγωγίας

109. *Νύχτα των Παθών που βγαίνουν τ' Αγία* («Χρόνε νυχτοπούλι παγερό», LG-293)

β. τα μυστικά και τις κρυφές καταστάσεις, το όνειρο

110. *Κι όταν κάποια νύχτα σώπασε η φωτιά/σκάψανε του τοίχου τη ραγισματιά/βρήκαν κερκοπόρτα και πρωί πρωί/μου 'δειξαν το δρόμο στη ζωή.* («Τα φλουριά», LG-204)

γ. τον θάνατο

111. *Παγερέ του αιώνα μου βοριά/πού τα πήγες τ' αφτέρουγα παιδιά;/Τα πήρε ο ύπνος σε άχραντη πατρίδα/τα πήρε η νύχτα στη μαύρη της καρδιά.* («Ο χορός των Κυκλάδων», LG-317)

δ. την απειλή, το κακό

112. *Όταν η νύχτα ροκανάει τις πρόκες των κεραμιδιών να μπουν οι καλικάντζαροι μέσα* (Αμοργός, GP-007)

ε. τη νοσταλγία και την ξενιτιά

113. *Αυγή ξημερώνει/στου ήλιου τ' αλώνι/κι εσύ με τη νύχτα πολεμάς.* («Στου ήλιου τ' αλώνι», LG-136)

στ. τον πόνο, την απώλεια

114. *Έλα κοντά μου ακόμη μια φορά/η νύχτα μου 'γινε μαχαίρι* («Ποια πόρτα να χτυπήσω», LG-102)

ζ. το σύντροφο-παραστάτη, σύντροφο-εραστή

115. *κοίτα τη νύχτα πώς έχει γείρει/τον στεναγμό του ν' αφουγκραστεί* («Το πανηγύρι των άστρων», LG-065)

η. την αναζήτηση συντροφιάς, τη μοναξιά

116. *ρωτώ τη νύχτα και τους διαβάτες/πού να `ν' ο φίλος πού να `ν' ο αδερφός.* («Η νύχτα», LG-061)

θ. τον κυκλικό χρόνο, την αόριστη επανάληψη

117. *Μέρα νύχτα ξεκινάμε/μα δεν ξέρουμε πού πάμε* («Ποιος Θεός το θέλησε», LG-140).

Στον τίτλο τραγουδιού «Νύχτα στον Κολωνό» η νύχτα δηλώνει μόνο το χρονικό στάδιο του εικοσιτετράωρου. Ο ποιητής επιλέγει να τιτλοφορήσει το τραγούδι με τον χρόνο και τον τόπο επιγραμματικά. Παρότι ο τόπος είναι περισσότερο συγκεκριμένος, ο χρόνος δηλώνεται αόριστα ως νύχτα. Το περιεχόμενο των στίχων δικαιολογεί την επιλογή της νύχτας ως χρόνου διάπραξης κρυφών και παράνομων ενεργειών (*Δε μύρισα τ' αγιόκλημα δεν άκουσα τ' αηδόνι/δεν είδα τον Οιδίποδα να σέρνει η Αντιγόνη/μα πίσω απ' τα παράθυρα που κρύβουν τους αντάρτες/είδα έν' αγόρι σιωπηλό να μελετάει τους χάρτες*) και χρόνου ονειροπόλησης (*Βλέπει μακριά στο Σείριο και πέρα από το Βέγα/ του Άλφα το χαμόγελο τ' ακάθι του Ωμέγα/βλέπει βαθιά στην άβυσσο να πρασινίζουν λόφοι/κι ο έρωτας κι ο θάνατος παντοτινοί συντρόφοι*).

Η βραδιά ως χρονικό σημείο συνοδεύεται από τοπικούς προσδιορισμούς περισσότερο ή λιγότερο συγκεκριμένους. *Μια βραδιά στην ερημιά/Αμφιάλη/Δραπετσώνα/κοντά μου/στην αγκαλιά μου/στη Λάρισα/στη Βουλιαγμένη/στο πάλκο/στο δρόμο/στην αγάπη σου/στης καρδιάς σου τ' ακρογιάλι/στη μικρή πλατεία/μέσα στην καρδιά/στη Φραγκιά/στο γιαλό/τρεις κοπέλες απ' τη Θήβα*. Κυρίως είναι αόριστα *μια βραδιά/ κάποια βραδιά/κάθε βραδιά/μια τρελή βραδιά/καμιά βραδιά/κείνη τη βραδιά/μια σκοτεινή βραδιά*. Οι προσδιορισμοί της βραδιάς είναι σκοτεινή και φριχτές. Η αφήγηση αφορά είτε ανάμνηση περασμένης βραδιάς είτε έκφραση έντονης επιθυμίας ή ονείρου. Πιο συγκεκριμένα η βραδιά παρουσιάζεται:

α. ως ανάμνηση

118. *Μια σκοτεινή βραδιά/χαθήκανε τα παιδιά* («Ο μαύρος αητός», LG-146)

119. *Μια βραδιά στην Αμφιάλη/του τη φέραν του Μιχάλη* («Στην Αμφιάλη», LG-258)

120. *Κι εσύ που ήρθες μια βραδιά/να μου ζεστάνεις την καρδιά/με πέταξες αλίμονο* («Στης πίκρας τα ξερόνησα», LG-254)

β. ως όνειρο, επιθυμία

121. *έλα κοντά μου μια βραδιά αγάπη μου/μ' ένα σου φιλί να ζεσταθώ.* («Η καρδιά μου συννεφιάζει», LG-098)

122. *κι αν δε γυρίσω μια βραδιά/να με θυμάσαι κάπου κάπου* («Οι μέρες είναι πονηρές», LG-210)

123. *έλα να φωτίσεις /πάλι μια βραδιά /την καρδιά.* («Πες μου τ' όνομά σου», LG-331)

γ. ως μέρος του κύκλου του χρόνου

124. *Κάθε βραδιά/της καρδιάς την πόρτα ανοίγω/κοιτάζω λίγο/και προσκυνώ.* («Μια Παναγιά», LG-027).

Όπως φάνηκε από τη μελέτη των λεξικών συμπλεγμάτων, ο τύπος *αυγή* συνεμφανίζεται με τα εξής: *ήρθε, γέμισε τον ουρανό, μοίραζε κρίνα, χαράζει*. Σε γενική βρίσκεται στις φράσεις: *της αυγής αστεράκι/αστέρι, καμάρι, κούπες, χαρά, πρωινά*. Η *αυγή* καταδεικνύει:

α. την έναρξη της ευτυχίας/ ευτοπίας ή της συμφοράς /δυστοπίας

125. *και κάθε αυγή/ξεκινούσε μια πηγή/για να ποτίσει όλη τη γη.* («Πάει ο καιρός», LG-036)

126. *Μα εγώ που είδα τους απογόνους σου σαν πουλιά/να σκίζουν μιαν ανοιξιάτικη αυγή τον ουρανό της πατρίδας μου* («Ο ιπότης κι ο θάνατος», GP-009)

β. το χρόνο του ονείρου, της αναζήτησης

127. *Φιλντισένιο караβάκι/στ' όνειρό μου ήρθε μιαν αυγή* («Φιλντισένιο караβάκι», LG-123)

γ. την επανάληψη, τον κύκλο του χρόνου

128. *Καθ' αυγή ξεκινά /ν' ανταμώσει ξανά/το δικό του αθάνατο γένος.* («Τούτος ο τόπος», LG-325)

Όπως ήταν αναμενόμενο, η *αυγή* στο μεταίχμιο της νύχτας και της μέρας δηλώνει την έναρξη της νέας ημέρας με θετική ή αρνητική σημασία και την επανάληψη του κυκλικού χρόνου.

Η *Κυριακή*, όπως φαίνεται από τον συμφραστικό πίνακα με τις εμφανίσεις της, παρουσιάζεται στον κυκλικό χρόνο ως μέρα γιορτής (παράδειγμα 129), ξεχωριστή από τις άλλες μέρες της εβδομάδας, είτε αυτό συμβαδίζει με το περιεχόμενο του τραγουδιού είτε

έρχεται σε αντίθεση μαζί του, όπως στο παράδειγμα 130. Σε αυτό το παράδειγμα η έναρξη της εβδομάδας με παγωνιά κάνει την αίσθηση της κακοκαιρίας εντονότερη. Και στις δύο περιπτώσεις τα νοήματα εντείνουν το συναίσθημα.

129. *Μια Κυριακή στα Τρίκαλα/άρχισ' η μέρα να γελά* («Όλα είναι τυχερά», LG-145)

130. *σιγά σιγά ήρθε χιόνι κι ήρθε κρύο/κι όλα παγώσαν κάποια Κυριακή* («Πώς να κρατήσω το φως που βασιλεύει», LG-291)

Ο *καιρός*, όπως προαναφέρθηκε, δεν έχει κατά κύριο λόγο τη σημασία του καιρικού φαινομένου. Όπως φαίνεται από τα λεξικά συμπλέγματα 5 λέξεων, ο *καιρός* συνάπτεται με τα ρήματα *ήρθε, αλλάζει, πάει, περνά, έρχεται, προχώρησε, πέτρωσε, χάνεται, γυρίζει, χάνεται, περπάταγε, προχώραγε, έτρεχε, προφταίνει, σακάτεψε*. Από τον συμφραστικό πίνακα παρατηρείται ότι κατηγορούμενα στον *καιρό* είναι τα παρακάτω: *φυλακή, ανηφοριά, δριμύς, πικρός, χρυσάφι, σοφός, μεγάλος, παλιός*, ενώ προσδιορίζει τα *σημάδια, τη ζυγαριά, τη αμμουδιά, το ποτάμι, το τραγούδι*. Αναλυτικά ο *καιρός* δηλώνει:

α. τον χρόνο

131. *φεύγει και χάνεται ο καιρός* («Μικραίνει το φεγγάρι», LG-345)

β. τον κατάλληλο χρόνο, το πλήρωμα του χρόνου

132. *Ήρθ' ο καιρός ήρθ' ο καιρός/πάνω στον κόσμο την πληγή/ήρθ' ο καιρός ήρθ' ο καιρός/να ξαναχτίσετε την γη*. («Ήρθε ο καιρός», LG-180)

γ. το τέλος του χρόνου, το θάνατο

133. *Πρέπει στο αίμα να βουτηχτείς πριν ο καιρός σε προφτάσει* (Αμοργός GP-007)

δ. τις καιρικές /πολιτικές/κοινωνικές συνθήκες

134. *Άρρωστος κύλησε ο αιώνας/κι ο ήλιος βγαίνει μισερός/σαν το φτερό της χελιδόνας/που το σακάτεψε ο καιρός* («Μεγάλη Παρασκευή», LG-366)

ε. της εναλλαγής/του κύκλου του χρόνου και των καταστάσεων της ζωής

135. *Απ' το ηλιόγεμα ως το ηλιοτρόπι/πάει κι έρχεται πάντοτε ο καιρός* («Της χαράς αδέρφι», LG-273)

στ. της διάρκειας ζωής των θνητών

136. *τρέξε τρέξε/κι ο καιρός περνά* («Του Ριζικάρη», LG-196)

Όπως φαίνεται από το λεξιλόγιο που δηλώνει το χρόνο (κυρίως *νύχτα, αυγή, καιρός, Κυριακή*), αλλά και από λεξιλόγιο που η βασική του λειτουργία δεν είναι η δήλωση του χρόνου, όπως η *βροχή* (*Μέρες έρχονται και πάνε/καλοκαίρια και βροχές*), *φεγγάρι, χελιδόνι* (*Μην ξεχάσεις χελιδόνι/στην πατρίδα μου που πας*), ο Γκάτσος αντιλαμβάνεται τον χρόνο κυκλικά. Η αντίληψη αυτή για την ανθρώπινη ζωή θυμίζει τις αντίστοιχες αντιλήψεις των αρχαίων Ελλήνων, οι οποίοι στην πραγματικότητα αντιλαμβάνονται την κίνηση ως σπειροειδή. Η ζωή δεν τελειώνει, κάποιοι πεθαίνουν και κάποιοι γεννιούνται όπως και η φύση αναγεννάται διαρκώς, όπως εναλλάσσονται οι εποχές του έτους.

Οι προσωκρατικοί εντοπίζοντας την περιοδική κίνηση των πλανητών και των αστεριών, θεοποιούν τα ουράνια στοιχεία, εκτιμούν τη συνέπεια και την ακρίβεια και τα ταυτίζουν με τον χρόνο. Ο Ηράκλειτος μιλά για την αιώνια κίνηση και σύγκρουση. Στον «Τίμαιο» ο Πλάτωνας υποστηρίζει ότι ουρανός και χρόνος είναι αλληλένδετοι κι αλληλοεξαρτώμενοι, μαζί γεννήθηκαν και μαζί θα πεθάνουν. Η μέρα και η νύχτα δεν θα υπήρχαν αν δεν υπήρχε ουρανός. Αντίθετα, ο χριστιανικός χρόνος είναι γραμμικός. Τίποτα δεν επαναλαμβάνεται και όλα εξελίσσονται. Ο σύγχρονος δυτικός κόσμος ασπάζεται τη γραμμικότητα. Η ελληνική παράδοση πιστεύει μάλλον στην κυκλικότητα. Συνταιριάζει τις αντίθετες αντιλήψεις έτσι ώστε στη μεταθανάτιο ανάσταση να διακρίνει την επιστροφή στη ζωή. Οι εργασίες, αγροτικές, κτηνοτροφικές, οι γιορτές και τα έθιμα ρυθμίζονται με βάση την κυκλικότητα.

Με την κύκλιση του χρόνου διατηρείται η ελπίδα του ποιητή. Μετά από κάθε *νύχτα πικρή, βροχερή, παγωμένη* ξέρει με βεβαιότητα ότι θα *χαράξει η αυγή, θα γεμίσει τον ουρανό, θα γεμίσει κρίνα*. Η ευτυχία και η δυστυχία δεν είναι σταθερές, ακολουθούν τον καιρό στα γυρίσματά του.

Σύμφυτη με τον κυκλικό χρόνο είναι η ιδέα ότι ο άνθρωπος δεν αλλάζει κι ότι η ιστορία επαναλαμβάνεται, που πρώτος υποστήριξε ο Θουκυδίδης. Στο «φιλντισένιο караβάκι» (LG-123) ο Γκάτσος δείχνει ότι την ασπάζεται. Παρόμοια με τον μεγάλο ιστορικό που έζησε τον πολύχρονο πόλεμο Πελοποννησίων και Αθηναίων ο ποιητής έχει ζήσει τη βία σε πολέμους και δικτατορίες.

Φιλντισένιο караβάκι/στ' όνειρό μου ήρθε μίαν αυγή/και με πήρε ταξιδάκι/να γυρίσουμε τη γη.

Είδα χώρες είδα τόπους/πικραμένα είδα τα παιδιά/κόσμο ε γνώρισα κι ανθρώπους/κι έβαλα πόνο στην καρδιά.

Καραβάκι μου ξεκίνα/πάμε πάλι στην Αθήνα/τραγουδάνε τα πουλιά στην Αττική./Πάμε πάλι στο Παγκράτι/πού 'ν' οι δρόμοι του γεμάτοι/με χαρούμενες φωνές την Κυριακή.

*Τι να πω για την Ευρώπη/τι να πω για την Αμερική/δεν αλλάζουν οι ανθρωποι/έχουνε
βάσανα κι εκεί.*

*Πήγα σ' όλα τα λιμάνια/σε δρομάκια πέρασα στενά/λεβεντιά και περηφάνια/δεν είδα
φως μου πουθενά.*

*Καραβάκι μου ξεκίνα/πάμε πάλι στην Αθήνα/τραγουδάνε τα πουλιά στην
Αττική./Πάμε πάλι στο Παγκράτι/πού 'ν' οι δρόμοι του γεμάτοι/με χαρούμενες φωνές
την Κυριακή.*

4.3 Φύση και χρόνος: αντιθετικές δομές

Ο Κακριδής στην Ελληνική Μυθολογία αναφέρει τη θεωρία του ανθρωπολόγου Lévi-Strauss σχετικά με τον τρόπο λειτουργίας του ανθρώπινου σκεπτικού προκειμένου να αντιληφθεί και να επεξεργαστεί τα φυσικά και κοινωνικά φαινόμενα. Σύμφωνα με αυτή οι άνθρωποι πλάθουν μύθους που πραγματεύονται τα μεγάλα προβλήματα της ζωής με αντιθετική δομή: κοσμολογικά (γη-ουρανός), μεταφυσικά (ζωή-θάνατος), φυσικά (ανατολή-δύση), και κοινωνικά (εμείς-άλλοι).⁴⁰

Ο ποιητικός τρόπος του Γκάτσου βασίζεται στη δυαδική δομή. Έτσι εξυπηρετείται η οργάνωση του έργου του με αντιθέσεις και ζεύγη. Όπως είδαμε στην ενότητα 4.1, ο κόσμος του χωρίζεται σε πάνω και κάτω κόσμο και η πραγματικότητα σε Γη και Ουρανό. Η νύχτα και η μέρα, ο ήλιος και το φεγγάρι, το άστρο της βραδιάς και το άστρο της αυγής, η συννεφιά και ο έναστρος ουρανός, η σκοτεινιά και το φως, η βροχή και η λιακάδα, το παρελθόν και το παρόν, η μνήμη και το όνειρο, η χαρά και ο πόνος, το σμίξιμο κι ο χωρισμός, η Κυριακή και η καθημερινότητα, η γιορτή και η μοναξιά, το εγώ και το εσύ, όλα αυτά ως δηλωτικά του τόπου και του χρόνου και ως σύμβολα δηλώνονται μέσα από το δυϊσμό. Όπου υπάρχει νύχτα, αναφέρεται ή υπονοείται και η μέρα. Όπου υπάρχει ταξίδι αναφέρεται ή υπονοείται η στασιμότητα και η αναμονή. Το εγώ απευθύνεται στο εσύ. Όταν πάψει η βροχή, θα λάμψει ο ήλιος. Υπομένουμε τον πόλεμο και ευχόμαστε την ειρήνη. Ο ποιητής επιλέγει το πλαίσιο του χώρου και του χρόνου μέσα στο οποίο τοποθετεί την πλοκή και την οικοδομεί με άλλα δίπολα. Το ποιητικό είδος που υπηρετείται επιβάλλει ευσύνοπτο μέγεθος και λιτότητα, επιβάλλει τις επαναλήψεις. Τα δίπολα είτε χρησιμοποιούνται κυριολεκτικά είτε συμβολικά διευκολύνουν την οργάνωση του τραγουδιού.

Ο ποιητής χρειάζεται τις αντιθέσεις και ως στοιχείο ερμηνείας της πραγματικότητας. Γι' αυτόν υπάρχει ο κόσμος ο πραγματικός και ο κόσμος ο επιθυμητός. Η νύχτα είναι ο χρόνος της βίωσης των αυθεντικών συναισθημάτων. Η μέρα του είναι η προσωπική του δυστοπία. Τη νύχτα συμβαίνει η απόδραση.⁴¹ Η απώλεια, η απουσία και η μοναξιά εκφράζονται πριν ξημερώσει και η αναπλήρωσή τους προσδοκάται πάντα με την εμφάνιση του ήλιου. Προσδοκάται αλλά δεν υλοποιείται. Ικανοποιείται όμως με το όνειρο ή τη μνήμη, προσωρινά έστω, μέχρι να νυχτώσει και να βιώσει πάλι την ελευθερία και το ανορθολογικό. Τα αντίθετα

⁴⁰ Κακριδής, Ι. Θ., *Ελληνική Μυθολογία*, τ.1, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα, 1986, σ.29.

⁴¹ Πρβλ. T.S.Eliot: «Η Ποίηση δεν είναι η απελευθέρωση των αισθημάτων, αλλά η δραπετεύση από τα αισθήματα. Δεν είναι η έκφραση της προσωπικότητας αλλά η δραπετεύση από την προσωπικότητα».

μέλη του ζεύγους δίνουν τη θέση τους το ένα στο άλλο κινούμενα σε έναν κύκλο που δεν περιορίζεται στον χρόνο –νύχτα-μέρα, χειμώνας-καλοκαίρι– αλλά και στον χώρο. Αίτημα του ποιητή είναι η ανάσταση του νεκρού, η επικοινωνία και η επαφή μαζί του, η επάνοδος του από τον κάτω στον πάνω κόσμο, επιθυμεί την επιστροφή του ξενιτεμένου. Ο δρόμος, η στράτα, η ανηφοριά, το τρένο, το καράβι δηλώνουν τη μετάβαση, την αναχώρηση και τον αποχωρισμό που προκάλεσε πόνο ή το όνειρο της επιστροφής και της αντάμωσης. Η ευτυχία του παρελθόντος μνημονεύεται, ο πόνος του παρόντος θα γιατρευτεί στο μέλλον μέσω του ονείρου.

137. *κι η νύχτα να γίνει χρυσό μεσημέρι κι η μπόρα λιακάδα* («Ελλάδα Ελλάδα», LG-249)

Οι αντιθέσεις επίσης σχετίζονται με την προφορική ποίηση και παράδοση. Στην ποίηση του Ομήρου ο κόσμος διαιρείται σε κόσμο θνητών, θεών και νεκρών, στην Οδύσσεια η θλίψη και η μοναχικότητα της Πηνελόπης και η σοβαρότητα του Τηλέμαχου αντιτίθενται στο ξέφρενο γλέντι των μνηστήρων, στην Ιλιάδα η σκληρότητα των μονομαχιών αντιτίθεται στην οικογενειακή θαλπωρή του Έκτορα και της Ανδρομάχης. Στη δημοτική παράδοση η αντίθεση, οι αντίρροπες δυνάμεις και το σχήμα θέση-άρση είναι ίσως το χαρακτηριστικότερο στοιχείο τεχνικής: «Ήταν η μέρα βροχερή κι η νύχτα χιονισμένη», «από μακριά τον χαιρετά κι από κοντά του λέει».⁴² Η αντίθεση δομεί την ποίηση του Γκάτσου: «Γεννήθηκα φτωχόπαιδο, γεννήθηκες κυρά», «Εβγαλε ο ήλιος βόλτα το φεγγάρι», «Ξημερώνει/κρύψου στα νερά/φεγγαράκι./Κάθε βράδυ/γέλια και χαρά/και μεράκι». Ο ποιητικός τρόπος της αντίθεσης εξυπηρετεί την οικονομία του τραγουδιού και είναι παραδοσιακό λογοτεχνικό σχήμα, που υιοθετεί ο Γκάτσος επηρεασμένος από την αρχαϊκή και δημοτική ποιητική παράδοση.

Ενδεικτικά αναφέρουμε στίχους με τη συνεμφάνιση των συμβόλων του ήλιου, του φεγγαριού και των άστρων, της νύχτας και της αυγής, που καθιστούν αντιθετικές δηλώσεις όχι χρονικού σημείου αλλά χαράς-θλίψης.

Ο ήλιος εμφανίζεται με το φεγγάρι ή και το αστέρι:

138. *Στη ζωή μας βρήκαμε/ήλιους και φεγγάρια* («Μακρινή της αγάπης ώρα», LG-246)

Ο ήλιος εμφανίζεται με τη συννεφιά:

139. *με ήλιο ή συννεφιά/τον άλλο μήνα /θα σ' έχω συντροφιά.* («Τρεις απαντήσεις», LG-335)

---

⁴² Καψωμένος, Ε. Γ., *Δημοτικό τραγούδι: μια διαφορετική προσέγγιση*. Πατάκης, Αθήνα, 1995, σ. 78-80.

Η αυγή εμφανίζεται με τη νύχτα:

140. Στου ήλιου το αλώνι/αυγή ξημερώνει/κι εσύ με τη νύχτα καρδιά μου πολεμάς
(«Στου ήλιου τ' αλώνι», LG-136).

4.4 Ρηματικοί τύποι και ρήματα σε προστακτική

Οι ρηματικοί τύποι που εμφανίζονται στις εκατό πρώτες λέξεις-κλειδιά είναι οι εξής: *μίλησέ, καρτερώ, πέφτει, βρω, στείλε, ήσουν, έλα, γίναν, χάθηκαν*. Τρεις τύποι βρίσκονται σε προστακτική (*μίλησέ, στείλε, έλα*) σε β' ενικό. Οι τύποι αυτοί παρακαλούν/προτρέπουν για επικοινωνία και επαφή.

Ειδικότερα, όπως φαίνεται από τον υπολογισμό των συνάψεων του *μίλησέ* συνοδεύεται πάντα από την αντωνυμία σε πρώτο ενικό *μου*. Το ποιητικό υποκείμενο είναι αυτό που σε κάθε περίπτωση αναζητεί την επικοινωνία από το άλλο πρόσωπο, βιώνει μοναξιά, ερωτική απόσταση. Η ανάγκη είναι τόσο επιτακτική, ώστε γίνεται τίτλος τραγουδιού και στην επωδό επαναλαμβάνεται.

141. *Μίλησέ μου μίλησέ μου δε σε φίλησα ποτέ μου* («Μίλησέ μου», LG- 117)

Στο «Βάλε τον ήλιο σύνορο» (LG-147) η επικοινωνία είναι το ζητούμενο μεταξύ ζωντανών και νεκρών. Ο χωρισμός του θανάτου είναι το εμπόδιο που ζητείται να προσπελαστεί.

142. *Εκεί που πας/αγόρι πικραμένο/κάμε το Χάρο φίλο σου/και στ' άλογο
καβάλα/σκίσε βουνά/κι έλα ξανά/σα φεγγαριού ψιγάλα./Φίλα το χόμα τρεις
φορές/και μίλησέ μου*

Στο δίπολο ζωή-θάνατος (βλ. 4.3) ο ποιητής αναζητά την ανάσταση. Μέσω του ποιητικού του καλέσματος ελπίζει να νικήσει τον θάνατο. Η ποίησή του θέλει να γίνει η αντίσταση στη φθορά και το τίποτα. Η κλήση στον νεκρό να αναστηθεί έχει λειτουργία μαγική. Αυτό δηλώνεται και με τα τρία φιλιά στο χόμα.

Το *καρτερώ* σε α' ενικό ενεστώτα σημαίνει την αναμονή του ποιητικού αφηγητή, ο οποίος δεν σταματά να περιμένει. Θεωρεί ο αφηγητής την τέχνη το μαγικό τρόπο που θα φέρει τη χαρά. Αυτό που αναμένει βρίσκεται σε αυτό που δεν έχει. Έλλειψη και προσμονή εντοπίζονται κι εκφράζονται με εργαλείο την τέχνη.

Στο τραγούδι «Πες μου τ' όνομά σου» (LG-331) ο ποιητής είναι σε αναμονή της πρώτης ερωτικής συνάντησης που θα φωτίσει τη νύχτα του και θα δροσίσει τη θερμότητα του. Το άστρο που θα φωτίσει τη νύχτα, το πρώτο και φωτεινότερο, είναι χρονικό ορόσημο μεταιχμιακού χρόνου (βλ. 4.2):

143. *Σήμερα /σε κήπο μπαίνω/και περιμένω./Σήμερα/σε καρτερώ/σαν άστρο
δροσερό.*

Στο «Μπόρα είναι θα περάσει» (LG-130) η αναμονή έχει εξαντλήσει ψυχικά τον ερωτευμένο που βιώνει ματαίωση:

144. Κάθε βράδυ μπρος στα σκαλοπάτια της/είχα κουραστεί να καρτερώ/σαν τον ήλιο λάμπανε τα μάτια της/να σ' τα περιγράψω δεν μπορώ.

Στο «Μια νύχτα σ' έχασα» (LG-103) ο χωρισμός είναι «ζωντανός». Ο ερωτευμένος θρηνεί τον αποχωρισμό που θυμάται και υπόσχεται να περιμένει την επιστροφή της αγαπημένης:

145. Μια νύχτα σ' έχασα/μα δε σε ξέχασα/μην κλαις αγάπη μου/κι εγώ θα καρτερώ.

Στο «Πήρες το μεγάλο δρόμο» (LG-069) το ποιητικό υποκείμενο θα περιμένει τον γυρισμό του ξενιτεμένου. Η ξενιτιά παρουσιάζεται σαν τον θάνατο, χωρίς επιστροφή, όπως στα δημοτικά. Ο πόνος της μάταιης αναμονής δεν βρίσκει ανακούφιση. Ο αποχωρισμός είναι θάνατος. Ο ποιητής ενδεχομένως εκφράζει την υπαρξιακή αγωνία του θανάτου:

146. Πήρες το μεγάλο δρόμο/για να πας στα ξένα/άφησες για μένα/τη λαβωματιά.[...] Πήρες το μεγάλο δρόμο/και μονάχος μένω/τι να περιμένω/τι να καρτερώ.

Στο «Μια Παρασκευή» (LG-100) ο χωρισμός του ζευγαριού έχει πληγώσει και τους δυο. Ο ποιητής μην αντέχοντας να περιμένει και να καρτερεί δηλώνει την πρόθεσή του να αναζητήσει την αγαπημένη. Εδώ ο πόνος κινητοποιεί και η αναμονή και η εγκαρτέρηση διακόπτονται από την ορμή της επανένωσης των ερωτευμένων:

147. Μια Παρασκευή σε γνώρισα/τα δυο μάτια σου ξεχώρισα/να σ' απαρνηθώ δεν μπόρεσα./Άλλο μη μου λες να περιμένω/άλλο μη μου λες να καρτερώ/θα 'ρθω σα μικρό πουλί κυνηγημένο/να σε βρω.

Στο «Καλυμνιώτικο» ή «Τώρα που πας στην ξενιτιά» (LG-006) η υπόσχεση δίνεται από την αγαπημένη την ώρα του αποχωρισμού και αφορά την προσμονή της επιστροφής του ξενιτεμένου. Η επανένωση μοιάζει εφικτή, θα φέρει χαρά, η γυναίκα είναι αισιόδοξη:

148. Ήσουν κυπαρίσσι/στην αυλή αγαπημένο/ποιος θα μου χαρίσει /το φιλί που περιμένω./Στ' όμορφο ακρογιάλι/καρτερώ να μου 'ρθεις πάλι/σα μικρό χαρούμενο πουλί.

Στο «Άσπρο περιστέρι» (LG-131) η υπόσχεση της αναμονής δίνεται από έναν άνθρωπο πονεμένο σε σύντροφο και παραστάτη. Ο σύντροφος είναι *άσπρο περιστέρι*, εφόσον η

συνάντηση μαζί του φέρνει γαλήνη και χαρά και γίνεται *μαύρο πουλί* διότι η απουσία του προκαλεί πένθος (βλ. 4.3)

149. Άσπρο περιστέρι/μες στη συννεφιά/μου 'δωσες το χέρι/να 'χω συντροφιά../Άσπρο περιστέρι/μαύρο μου φτερό/κάθε καλοκαίρι/θα σε καρτερώ.

Στη «Σερενάτα» (LG-144) το κορίτσι ανυπομονεί να συναντήσει το παλληκάρι στο μπαλκόνι. Ο χρόνος που μεσολαβεί είναι μάλλον βασανιστικά ευχάριστος, δεν υπάρχει πόνος, αλλά η γλυκιά αδημονία του έρωτα τον οποίο η κοπέλα θα εκμυστηρευτεί στον αγαπημένο της. Του ζητά να μην αργεί και να της φέρει πασχαλιές, λουλούδι ευωδιαστό της άνοιξης, συνδεδεμένο με την Ανάσταση και τη ζωή. Όταν το παλληκάρι φτάσει στο μπαλκόνι της, τότε θα κι αυτή θα ζήσει τη ζωή:

150. Παλληκαράκι παλληκαράκι/αχ δε μπορώ/στο μπαλκονάκι στο μπαλκονάκι/να καρτερώ.

Στο «Θυμάμαι» (LG-086) το ποιητικό υποκείμενο περιμένει ήδη ένα έτος την επιστροφή. Από τότε ζει δυστυχισμένο και μόνο. Η έλλειψη βιώνεται σωματοποιημένη ως δίψα. Η αναμονή θα πρέπει να είναι βασανιστική:

151. Ποιος αγαπάει και μένει μόνος/ποιος θέλει δάκρυ για νερό;/Όσες ημέρες έχει ο χρόνος/τόσες κι εγώ σε καρτερώ.

Στο «Κοιμήσου παλληκάρι» (LG-064) η υπόσχεση αναμονής δίνεται σε παλληκάρι που βρίσκεται στη θάλασσα και δεν θα ξαναγυρίσει ωστόσο. Η προσδοκία της επανασύνδεσης μεταφέρεται σε μεταφυσικό περιβάλλον. Η αλλαγή του φεγγαριού δεν ενέχει την ελπίδα της αλλαγής της υφιστάμενης κατάστασης. Η δέσμευση του ποιητή είναι της αιώνιας μνήμης (βλ. Εν. 4.3) :

152. Κοιμήσου παλληκάρι/στο κύμα τ' αρμυρό/θ' αλλάξει το φεγγάρι/κι εγώ θα καρτερώ.

Συνεχίζει:

153. Αστροφεγγιά του Μάρτη/τ' Απρίλη ζαστεριά/δε σου 'μελλε γλυκέ μου/να ξαναδείς στεριά.

Στο «Σε πελαγίσιο μνήμα» (LG-125) και πάλι ο χωρισμός οφείλεται στο θάνατο. Ο νεκρός είναι και πάλι στη θάλασσα. Η προσμονή της αντάμωσης έχει τον ήχο του κύματος:

154. Σε πελαγίσιο μνήμα/χαράζω το σταυρό/θα τραγουδάει το κύμα/κι εγώ θα καρτερώ.

Στο «Η πίκρα σήμερα» (LG-116) η αναμονή μοιάζει μάταιη και αναπόφευκτη μαζί. Ο ποιητικός αφηγητής έχει δεχτεί ερωτική απόρριψη. Γνωστά μοτίβα του Γκάτσου, όπως η νύχτα, η βροχή και το μεσοχειμώνα, συνοδεύουν τον πόνο και άλλα, όπως η γιορτή και η λιακάδα, συνδέονται με την ερωτική συνύπαρξη:

155. Νύχτωσε βράδιασε/ο κόσμος άδειασε/κρύβω το δάκρυ μου/και καρτερώ.

Στο «Τρεις απαντήσεις» (LG-335) ο χρόνος αναμονής μέχρι την πολυπόθητη συνάντηση είναι γνωστός. Όμως, αν η ζωή προχωρά, για τον άνθρωπο που περιμένει έχει σταματήσει. Η κίνηση στη φύση τού μοιάζει αφύσικη. Πώς μπορεί ο χρόνος να κινείται, όταν για τον ίδιο όλα έχουν πάψει;

156. Σάντα Μαρίνα/με ήλιο ή συννεφιά/τον άλλο μήνα/θα σ' έχω συντροφιά./Πού πάτε γλάροι/με τέτοιον καιρό;/Πού πας φεγγάρι/κι εγώ καρτερώ;

Στο «Στο Λαύριο γίνεται χορός» (LG-037) η καρτερία συνδέεται και πάλι με τη δίψα. Μια μαγική τελετή με τον κόσμο του Άδη δεν αρκεί για να δώσει την ελπίδα του χορού με την αγαπημένη. Το νερό είναι σύμβολο ζωής:

157. Έριξα πέτρα στο πηγάδι για να βρω νερό/ένα χρυσό φλουρί στον Άδη και σε καρτερώ./ Δεν έχω ελπίδα να χαρώ/τη χάρη σου μες στο χορό.

Στο «Κουρασμένο παλληκάρι» (LG-016) η χωρίς ανταπόκριση αγάπη είναι θαμμένη σε μνήμα, στο οποίο η κοπέλα περιμένει το παλληκάρι. Ο χωρισμός είναι συναισθηματικός θάνατος:

158. Κουρασμένο παλληκάρι/τόρα που δε μ' αγαπάς/πάρε το χρυσό φεγγάρι/στον παράδεισο να πας/Ήσουν λυπημένο κύμα,/δεν είχες ακρογιάλι να σταθείς/στης αγάπης μας το μνήμα/καρτερώ να 'ρθεις να κοιμηθείς

Στο «Ο σταυρός» (LG-310) το ψυχικό κενό είναι τέτοιο που η αναμονή πλήρωσής του είναι περιττή. Εδώ γίνεται αναφορά στο σταυρικό θάνατο του Ιησού και στην αδυναμία του ανθρώπου να διορθώσει ή να προλάβει σφάλματα:

159. Γράφω τ' όνομά σου στ' ασημένιο το νερό/τι να περιμένω πες μου τι να καρτερώ/ξέρω πως αν ήταν και ξυπνούσες μιαν αυγή/πάλι το σταυρό σου θα 'χαν έτοιμο στη γη.

Στο «Μην κάνεις πείσματα» (LG-104) ο ερωτευμένος περιμένει την αγαπημένη να συναντηθούν μια ηλιόλουστη Κυριακή. Η Κυριακή, όπως και η γιορτή, είναι σύμβολα της απόδρασης από την δύσκολη πραγματικότητα. Είναι ο μη γραμμικός, ο κυκλικός χρόνος, ο έξω από την καθημερινότητα (βλ. 4.2). Την Κυριακή ο ποιητής βρίσκεται εκτός της δικής του δυστοπίας:

160. Άνοιξα την πόρτα μια Κυριακή για να πάμε βόλτα/άνοιξα την πόρτα μια Κυριακή και σε καρτερώ

Στο «Κάνε τον πόνο σου χαρά» (LG-028) ο χωρισμός συνδέεται πάλι με το νερό. Αυτή τη φορά δεν λείπει, αλλά είναι πικρό. Εξαιρετικά εύγλωττος είναι ο συμβολισμός του ψυχικού κενού και της απώλειας με τη δίψα ως συνέπεια της λειψυδρίας ή του πικρού νερού. Το ψυχικό κενό ως ανυδρία και ο ψυχικός θάνατος αναμένουν στην ζωοδόχο πηγή το αρχαίο νερό:

161. Σε καρτερώ/ τόσον καιρό/να 'ρθεις και πάλι/στην παλιά πηγή/ σε καρτερώ/ πικρό νερό.

Το βρω σε α' ενικό υποτακτικής αορίστου δηλώνει επιθυμία και πρόθεση εύρεσης, ανάκτησης επαφής αλλά και αγωνία και απορία για το αν και το πού θα βρει ό,τι επιθυμεί. Η έλλειψη του άλλου, του αγαπημένου, φαίνεται όχι μόνο στο «να σε βρω» και «να βρω την αγάπη μου» αλλά και σε οτιδήποτε δικό του: «τ' αγνάριά σου», «τ' όνομά σου», «το σπίτι σου», «χαλάσματα γύρω σου» (βλ. Πίνακα 7). Το ίδιο φαίνεται και στο «ήρθα κοντά σου να βρω γιατρεία Πειραιώτισσα», «να βρω δαχτυλίδι να σου δώσω».

Λεξικά συμπλέγματα	A/A	Συχνότητα
σίλια σίλια πού να σε βρω	1	4
αλλάξω κι ήρθα να σε βρω	3	2
και τα φεγγάρια σου να βρω	3	2
μικρό πουλί κυνηγημένο να σε βρω	3	2
μου να ξεκινήσω να σε βρω	3	2
ρθω στην αγάπη σου να βρω	3	2
σαι καλή κι όταν σε βρω	3	2
την αγάπη μου ζητώ να βρω	3	2
ήρθα κοντά σου για να βρω	11	1
βαριαρρώστησα ήρθα κοντά σου να βρω	11	1
δάκρυ καρδιά μου να σε βρω	11	1
κι ήρθα πρώτη να σε βρω	11	1
μέρα μου πότε θα σε βρω	11	1
μου κι ήρθα να σε βρω	11	1
πάλι θα ρθω να σε βρω	11	1
παράγγειλες να ρθω να σε βρω	11	1
πρώτη σου φωλιά πού νά βρω	11	1
σε βρω πού να σε βρω	11	1

στην καρδιά στολίδι να σου βρω	11	1
συννεφιά σίλια πού να σε βρω	11	1
τώρα που ρθα να σε βρω	11	1
χαλάσματα τριγύρω σου για να βρω	11	1

Πίνακας 7: Λεξικά συμπλέγματα 6 λέξεων με τον τύπο βρω

Όταν η αναζήτηση αφορά νεκρό, τότε το αίσθημα του κενού είναι εντονότερο, όπως στους παρακάτω στίχους.

162. *Και δίνει και σε μένα/τα κιάλια του/να βρω τα πεθαμένα/τσακάλια του* («Ο Ροβινσών στη Μύκονο», LG-039)

163. *Ήταν μεσημέρι στα ρολόγια τ' ουρανού/ήτανε σκοτάδι στα μεσάνυχτα του νου/τότε που σε πήραν κι ήρθα πρώτη να σε βρω/καρφωμένο απάνω σ' ένα δέντρινο σταυρό.* («Ο σταυρός», LG-310)

164. *Κι ένα πρωί σε μια γωνιά στην Κοκκινιά/είδα το μπόγια να περνά και το φονιά/γύρευα χρόνια μες στον κόσμο να τον βρω/μα περπατούσε με το Χάρο στο πλευρό.* («Νυν και αεί», LG-176)

Όταν κάθε ελπίδα χαράς και σμιξίματος με το αγαπημένο πρόσωπο έχει χαθεί, η αναζήτηση αφορά το μέσο που θα καταστρέψει την πραγματικότητα που ζει.

165. *Πού να 'βρω τέσσερα κεριά/και στην ψυχή μου σιγουριά/φωτιά να βάλω γρήγορα/και να τον κάψω σήμερα/τον κόσμο αυτόν που αγάπησα/και μ' άφησε και σάπισα* («Στης πίκρας τα ξερόνησα», LG-254)

166. *Πού να 'βρω τέσσερα σπαθιά/και μια λαμπάδα στη γροθιά/φωτιά να βάλω σήμερα/και να τον κάψω σίγουρα/τον κόσμο αυτόν που αγάπησα/και μ' άφησε και σάπισα.* («Στης πίκρας τα ξερόνησα», LG-254)

Η αναζήτηση υλικών αγαθών παρουσιάζεται ως σκλαβιά.

167. *Σ' έρημο φαράγγι σε λυκοποριά/έχασε1α μαντήλι μ' εκατό φλουριά/ζόρκισα το χώμα έκανα σταυρό/πριν αποσπερώσει να τα βρω.[...]/ Αν κρατάς χρυσάφι πλούτη και φλουριά,/δεν κατέχεις τι 'ναι λευτεριά* («Τα φλουριά», LG-204)

Το *χάθηκες* σε β' ενικό οριστικής αορίστου δηλώνει την απουσία του αγαπημένου προσώπου. Σε κάθε περίπτωση ο χαμός προκαλεί πόνο, όπως φαίνεται στον Πίνακα 8.

Λεξικά συμπλέγματα	A/A	Συχνότητα
άνοιξες δρόμο στη ζωή και χάθηκες	1	4
στη ζωή και χάθηκες και χάθηκες	1	4
άι δρογγάρη απάνω τ άλογο χάθηκες	3	2
ήλιε που χάθηκες ήλιε που χάθηκες	4	1
θεός κρύβεται μακριά ήλιε που χάθηκες	1	1
στην ραγισμένη δύση ήλιε που χάθηκες	1	1
χρυσή πάει χάθηκε το τρένο χάθηκες	4	1

Πίνακας 8: Λεξικά συμπλέγματα 6 λέξεων με τον τύπο *χάθηκες*

Πιο συγκεκριμένα, υπονοεί:

α. τον θάνατο

168. *Δροσουλίτη λαβωμένε/στ' Αι-Δρογγάρη απάνω τ' άλογο/χάθηκες τρεχάλα/σε φαραγγιού διχάλα/και σε ρουμάνια ριζιμιά.* («Δροσουλίτης», LG-195)

β. τον αποχωρισμό

169. *Ηλιε που χάθηκες/πέρα στη ραγισμένη δύση/ήλιε που χάθηκες/ μια νύχτα γύρνα να σε δω.* («Ηλιε που χάθηκες», LG-267)

170. *Πάει χάθηκε το τρένο/χάθηκες κι εσύ/σε γαλανό νησί —/σε γαλανό νησί.* («Πάει έφυγε το τρένο», LG-017)

γ. την επιλογή της μοναξιάς

171. *Θυμήσου κείνο το πρωί/που μες στον κόσμο τη βουή/άνοιξες δρόμο στη ζωή/και χάθηκες/και χάθηκες.* («Άσε τον καιρό», LG-283)

Το *πέφτει* σε ενεστώτα έχει υποκείμενο τη *βροχή, αγιάζι, συννεφιά, νύχτα, φεγγάρι, παγωνιά, ίσκιος, δάκρυ, σκοτεινιά, σκοτάδι*. Τα ουσιαστικά είναι μετωνυμίες της δυστυχίας, της μοναξιάς.

172. *Σκοτάδι τώρα πέφτει μπρος μου/μετρώ την ερημιά του κόσμου/κι εσύ που ήσουν αδερφός μου/λυγμός απόμεινες κρυφός.* («Ο ταξιδιώτης του ονείρου» LG-272)

173. *Στης ψυχής μου τον καθρέφτη/ίσκιος άρχισε να πέφτει.* («Χελιδόνι σε κλουβί», LG-122)

174. *Άδειο το μάτι/και το μυαλό/στο μονοπάτι/το σιωπηλό./Η νύχτα πέφτει/σταλιά σταλιά/μοιάζω με κλέφτη/στη σιαλιά.* («Νυχτερινός διαβάτης», LG-284)

Η προστακτική έλα καλύπτει κενά διαφορετικά: το κενό της ζωής –το θάνατο–, της ευτυχίας, της συντροφιάς και της συμπόρευσης –το χωρισμό και αποχωρισμό– (παράδειγμα 175), της συναισθηματικής προσφοράς, της χαράς του έρωτα και της ερωτικής επαφής (παράδειγμα 176), της ψυχικής επαφής και της αγάπης, της ψυχικής δύναμης, της δικαίωσης και του αγώνα, της πολιτικής κάθαρσης και της λύτρωσης (παράδειγμα 177), της αγνής ανθρώπινης επαφής και στοργής, της αναλήθειας και της υποκρισίας, της δέσμευσης και της ανελευθερίας.

175. *φεύγει το πλοίο./Έλα να με ζεστάνεις/με της αγάπης σου τη φωτιά/φεύγω στην ξενιτιά/κι αύριο με χάνεις* («Μικρή Ζακυνθινιά», LG-153)

176. *Είσαι ένα καρδιοχτύπι/μου 'χεις κόψει τα φτερά/έλα πάρε μου τη λύπη/έλα δώσ' μου τη χαρά* («Μαζί με σένα», LG-002)

177. *Έλα της θάλασσας θεριό/και του πελάγου μπόρα/το φοβερό σκουπιδαριό/να διώξεις απ' τη χώρα.* («Παρασκευή μεγάλη», LG-355)

Η προστακτική στείλε φανερώνει την αναζήτηση πουλιών. Η ερμηνεία της προστακτικής βασίζεται στη σύναψη αυτή.

178. *Φίλε φίλε/τον αητό σου στείλε/φίλε φίλε/πάνω στα βουνά./Τρέξε τρέξε/με τον ήλιο παίζε/τρέξε τρέξε/κι ο καιρός περνά.* («Του Ριζικάρη», LG-196)

Στο παράδειγμα αυτό ο αητός συμβολίζει τη δύναμη, την περηφάνια, την αγωνιστικότητα. Το αίτημα γίνεται σε φίλο.

179. *Αγάπη αγάπη/στο περιβόλι που σε προσμένω/στείλε τ' αηδόνι σου το δακρυσμένο.* («Αγάπη αγάπη», LG-225)

Το δακρυσμένο αηδόνι χρησιμοποιείται ως σύμβολο του πόνου της αγάπης. Ο ποιητής αναζητά ένα μήνυμα, ένα γλυκό λόγο, και αυτόν ζητά από την αγάπη. Ο δικός του πόνος «μεταφέρεται» στο αηδόνι.

180. *Φίλε το τραγούδι μου σ' το είπα/είναι γραμμένο μ' άλιωτη μπογιά/στείλε της εκδίκησης το γύπα/ν' ανάψει της οργής την πυρκαγιά/φίλε το τραγούδι μου σ' το είπα/καν' το δικό σου τώρα κι έχε γεια.* («Σκοτεινή μητέρα», LG-277)

Ο γύπας της εκδίκησης θα πάρει εκδίκηση για όλους. Ο ποιητής νιώθει αδικημένος, δεν ζητά απλά απονομή δικαιοσύνης, αλλά εκδίκηση. Συνεργό του ζητά το φίλο.

181. *Αν μ' αγαπάς ακόμα/γαλανομάτα μου/χελιδονάκι στείλε/να βρω τη στράτα μου.* («Γαλανομάτα μου», LG-099)

Το χελιδονάκι, νεαρό ακόμα, σηματοδοτεί την έναρξη της άνοιξης. Συμβολίζει εδώ το ερωτικό μήνυμα. Ερωτικό κάλεσμα από την αγαπημένη λείπει.

182. *κι αν δεις καράβι του νοτιά/να ῥχεται από την ξενιτιά/στείλε με τ' άσπρα σου πουλιά/γλυκά φιλιά.* («Με τ' αστεράκι της αυγής», LG-034)

Τα άσπρα πουλιά γίνονται και πάλι μαντατοφόρος. Τα ερωτικά φιλιά της αγαπημένης λείπουν στον ξενιτεμένο.

183. *κι ένα περιστέρι/στείλε του βοριά/άνοιξη να φέρει/και καλοκαιριά.* («Στης ζωής τη στράτα», LG-124)

Ζητείται το περιστέρι, πουλί της θεάς Αφροδίτης, να φέρει το καλοκαίρι. Λείπει η ερωτική επιβεβαίωση.

Το αίτημα αποστολής αφορά, μεταξύ άλλων, *το φως της αστραπής και ένα κομμάτι ουρανό:*

184. *Έτσι είν' ο κόσμος φίλε/τι να πρωτοπείς/μες στο σκοτάδι στείλε/φως της αστραπής.* («Το δαιμόνιο», LG-229)

185. *Ένα κομμάτι/απ' το δικό σου/στείλε μ' ουρανό* («Νυχτερινός διαβάτης», LG-284)

Στο παράδειγμα 184 από τον φίλο ζητείται συμμετοχή στον αγώνα, ενώ στο 185 ο ουρανός συμβολίζει την ευτυχία.

Το ρήμα «γίναν» σε ιδιωματικό τύπο γ' πληθυντικού του αορίστου χρησιμοποιείται για να απεικονίσει καταστάσεις:

α. πνευματικής σύγχυσης και ψυχικού πόνου

186. *Γίναν οι έγνοιες μου κουβάρι*

Γίναν οι πίκρες μου βουνό («Λουλούδι στη φωτιά», LG-353)

β. διάψευσης των προσδοκιών, ματαίωσης

187. *Οι όρκοι γίναν ίσκιοι και μια καρδούλα που πονά παρηγοριά δε βρίσκει* («Σαλονικιά Σαλονικιά», LG-171)

188. *Να θυμηθούμε λίγο λίγο τα παλιά που γίναν στάχτη* («Ήσουν μια βρύση τ' ουρανού», LG-278)

γ. θανάτου

189. *Οι αγράμπελες γίναν βαλσαμωμένα φτερά* («Ελεγείο», GP-008)

190. *Τ' αγρίμια του άλλου κόσμου γίναν φίλοι του* («Το παιδί με το ταμπούρλο», LG -270)

δ. φόβου για το μέλλον, δυστοπίας

191. *Γίναν εφιάλτες οι αιώνες* («Σκοτεινή μητέρα», LG-277)

192. *Τα μάτια των γυναικών γίναν κάρβουνα κι έσπασαν οι καρδιές των καστανάδων* («Αμοργός», GP-007)

193. *Τώρα στην άλλη γειτονιά γίναν τα στόματα χωνιά κι ουρλιάζουνε βοήθεια* («Τα δόκανα», LG-178)

ε. της απώλειας

194. *Δυο μάτια φθινοπωρινά πριν τα γλυκάνει ο ουρανός γίναν καπνός* («Όλα είναι τυχερά», LG-145)

Αυτά που έγιναν είναι η πραγματικότητα και είναι δυστοπία. Αυτό που περιμένει ο ποιητής είναι το καλό.

4.5 Ηχομιμητικές λέξεις και επιφωνήματα

Στις εκατό πρώτες στατιστικά σημαντικές λέξεις του σώματος κειμένων του ποιητή βρίσκονται ορισμένες ηχομιμητικές λέξεις και επιφωνήματα: *ταμ*, *σιναιϊνά*, *γιαρέμ*, *ολά*, *βάι*, *ίλεως*, *βεγιαλελά*, *άι*, *χάιχο*. Όλες αυτές οι λέξεις ως επιφωνήματα εμφανίζονται μόνο σε τραγούδια και επίσης μόνο σε ένα τραγούδι κάθε φορά κατά κύριο λόγο. Πολλές από τις παραπάνω λέξεις (π.χ. *γιαρέμ*, *σιναιϊνά*, *βεγιαλελάλα*) δεν είναι καθόλου συχνές στην καθημερινή γλώσσα, αλλά όπως φαίνεται και από τις λέξεις-κλειδιά δεν εμφανίζονται και σε άλλα λογοτεχνικά κείμενα. Παράλληλη μπορεί να θεωρηθεί η χρήση επιφωνημάτων, όπως το *αχ* για την περιγραφή του πόνου, το *νάνι* για το νανούρισμα κτλ. στη λαϊκή δημοτική παράδοση.⁴³

Το *άι* εμφανίζεται επιφωνηματικά δυο φορές. Στην πρώτη περίπτωση στη φράση «*άι κιθάρα*». Ενδεχομένως η κιθάρα να είναι μετωνυμία της Τέχνης την οποία ο ποιητής επικαλείται για έμπνευση και απάλυνση του πόνου. Στη δεύτερη περίπτωση στο «*άι καρδιά*» στο ίδιο στιχούργημα, όπου ο ποιητής οικτρίζει. Γενικά στο τραγούδι «*Η κιθάρα*» (LG-055) η επιρροή του Λόρκα είναι εμφανής. Το *άι* εξάλλου συνηθίζεται σε ισπανόφωνα τραγούδια.

⁴³ Ρήγα, Φ., *Ελληνικός υπερρεαλισμός: ιθαγένεια και οικουμενικότητα*. Διδακτορική διατριβή, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών (ΕΚΠΑ). Σχολή Φιλοσοφική. Τμήμα Φιλολογίας. Τομέας Νεοελληνικής Φιλολογίας, 2016.

Η λέξη *ταμ* (στο LG-270 με τίτλο «Το παιδί με το ταμπούρλο») είναι λέξη ηχομιμητική του ήχου τού ταμπούρλου. Στο τραγούδι ακούγεται επαναλαμβανόμενη τέσσερις φορές κάθε φορά.

Ζούσε κάποτε στον κόσμο τον αγιάτρευτο/ένα αγόρι ξεχασμένο κι απροστάτευτο/είχε ένα μικρό ταμπούρλο και το βάραιγε/τι ψυχή βασανισμένη να 'ταν άραγε.

Ταμ-ταμ ταμ-ταμ η γειτονιά του δεν το κράταγε/ταμ -ταμ ταμ-ταμ τους δρόμους πήρε και περπάταγε/ταμ-ταμ ταμ-ταμ καπνός τριγύρω δε φαινότανε/ταμ-ταμ ταμ-ταμ μα κάπου πόλεμος γινότανε.

Τι τα θέλει τα βιβλία και τα γράμματα/σ' όλους έρχονται μια μέρα τα γεράματα/τι τα θέλει τα παλάτια τα μαλάματα/η ζωή κυλάει με δάκρυα και με κλάματα.

Ταμ-ταμ ταμ-ταμ κανένας τόπος δεν τον χώραγε/ταμ-ταμ ταμ-ταμ στις ερημιέςμακριά προχώραγε/ταμ-ταμ ταμ-ταμ ούτ' ένα φύλλο δεν κουνιότανε/ταμ-ταμ ταμ-ταμ μα κάπου πόλεμος γινότανε.

Νύχτα μέρα περπατούσε ασταμάτητα/σε λαγκάδια φουντωμένα δάση απάτητα/μα στου ποταμού την άκρη που αργοκύλαγε/το τσακάλι του πολέμου παραφύλαγε.

Ταμ-ταμ ταμ-ταμ με τ' άγριο νύχι του σημάδεψε/ταμ-ταμ ταμ-ταμ και μια ζωούλα ακόμα κλάδεψε/ταμ-ταμ ταμ-ταμ τ' αγόρι λες ονειρευότανε/ταμ-ταμ ταμ-ταμ μα γύρω πόλεμος γινότανε.

Κι όταν στις κορφές απάνω μέρα χάραξε/στη μικρή καρδιά του μέσα κάτι σπάραξε/έτσι πέρασε στη χώρα του αμίλητου/και τ' αγρίμια του άλλου κόσμου γίναν φίλοι του.

Ταμ-ταμ ταμ-ταμ της γης ο κόρφος δεν το χώρεσε/ταμ-ταμ ταμ-ταμ στον ουρανό βαθιά προχώρησε/ταμ-ταμ ταμ-ταμ ταμπούρλο πια δεν ακουγότανε/ταμ-ταμ ταμ-ταμ μα πάντα πόλεμος γινότανε.

Ο ήχος του κρουστού οργάνου που επαναλαμβάνεται ρυθμικά κάθε δεύτερη στροφή επιτείνει την τραγικότητα της ιστορίας του μικρού αγοριού. Στη στροφή της πρώτης του εμφάνισης, τη δεύτερη του τραγουδιού, ακούγεται η παρήχηση του *τ*, ο λόγος γίνεται κοφτός, το συναίσθημα που κυριαρχεί είναι η ανασφάλεια του μη ανήκειν, γιγαντωμένο όμως επειδή αφορά νεαρό άνθρωπο, και η αγωνία του πολέμου κάπου στον κόσμο. Στην τέταρτη στροφή κι αφού ο ποιητής έχει με σαρκασμό διαπιστώσει τη δυστυχία της ζωής που καθιστά την παιδεία και την ευημερία περιττές, επαναλαμβάνει νοηματικά τη δεύτερη. Η ηχομιμητική λέξη *ταμ* εντείνει την αγωνία για τη συνέχιση της εξιστόρησης. Στην έκτη στροφή ο προσωποποιημένος πόλεμος παραφυλώντας «κλαδεύει» το τρυφερό παιδί, μα αυτό μοιάζει να κοιμάται. Στην όγδοη στροφή κι αφού το αγόρι έχει μεταβεί στη «χώρα του αμίλητου», όπου έχει συντροφιά τα αγρίμια, ο ήχος του ταμπούρλου δεν ακούγεται αλλά ο πόλεμος συνεχίζεται. Η ηχομιμητική λέξη έχει συντελέσει στο «χτίσιμο» της αφήγησης πολλαπλά. Δηλώνει τον πιο απλό ήχο, συνδέεται με το χτύπο της καρδιάς και το αρχέτυπο της ζωής, είναι ο ήχος της αγωνίας αλλά και η μονοτονία της επανάληψης και του κυκλικού χρόνου, θυμίζει συνειρμικά

τη μουσική των φυλών της ζούγκλας, δημιουργεί την αίσθηση του ρυθμού και του ήχου των βημάτων του μικρού αγοριού, της ανησυχίας για την τύχη του, δίνει τον κρότο του θανατηφόρου χτυπήματος, καλλιεργεί την αίσθηση του χρόνου που περνάει κατά τη μετάβαση από τον επίγειο στον ουράνιο κόσμο, εντείνει την απουσία του ήχου του ταμπούρλου και κορυφώνει την τραγική διαπίστωση της συνέχισης του πολέμου.

Στο τραγούδι «Γιαρέμ γιαρέμ» (LG-171) η φράση επαναλαμβάνεται στους έξι πρώτους στίχους καθεμιάς από τις τρεις οχτάστιχες στροφές.

*Με βασιλικό γιαρέμ γιαρέμ και δυόσμο/στόλισε ο Θεός γιαρέμ γιαρέμ τον κόσμο/μα
`ρθε συννεφιά γιαρέμ γιαρέμ και μπόρα/κι έπεσε κακό γιαρέμ γιαρέμ στη χώρα.
Τώρα το παιδί γιαρέμ γιαρέμ μονάχο/μοιάζει με πουλί γιαρέμ γιαρέμ σε βράχο/τέτοιο
ζαφνικό Χριστέ Χριστέ Χριστέ μου/να μην ζαναδώ ποτέ ποτέ ποτέ μου.
Με της ομορφιάς γιαρέμ γιαρέμ τον ήλιο/σου `χτισα κι εγώ γιαρέμ γιαρέμ
βασίλειο/μα `ρθανε καιροί γιαρέμ γιαρέμ και χρόνοι/κι έγινε καπνός γιαρέμ γιαρέμ
και σκόνη.
Κι έμεινε η καρδιά γιαρέμ γιαρέμ μονάχη/σαν της ερημιάς γιαρέμ γιαρέμ το
στάχυ/τέτοια συμφορά Χριστέ Χριστέ Χριστέ μου/να μην ζαναδώ ποτέ ποτέ ποτέ μου.
Με του φεγγαριού γιαρέμ γιαρέμ τ' αγιάζι/τ' όνειρο χαρές γιαρέμ γιαρέμ μοιράζει/μα
στην ζαστεριά γιαρέμ γιαρέμ της μέρας/γίνεται φτερό γιαρέμ γιαρέμ κι αγέρας.
Τώρα στου ματιού γιαρέμ γιαρέμ την άκρη/θάλασσα κυλάει γιαρέμ γιαρέμ το δάκρυ/τι
να πω κι εγώ Χριστέ Χριστέ Χριστέ μου/που `μαι ένα μικρό πουλί πουλί τ' ανέμου.*

Αν οι μυρωδιές των βοτάνων της άνοιξης σηματοδοτούν τη ζωή και την ευτυχία, η συννεφιά και η μπόρα που ακολουθούν στο τραγούδι είναι η συμφορά και ο θάνατος, που αφήνει το παιδί μόνο, ορφανό. Κατ' αναλογία, το ποιητικό υποκείμενο μένει μόνο ανάμεσα σε συντρίμια σε ένα γύρισμα της μοίρας κι αφού έχει οικοδομήσει βασίλειο με την ομορφιά του ήλιου για την αγαπημένη. Κάθε βράδυ το όνειρο δημιουργεί την ψευδαίσθηση της ευτυχίας και κάθε ξημέρωμα η θλίψη επιστρέφει. Το επαναλαμβανόμενο *γιαρέμ γιαρέμ* στο μέσο του στίχου δίνει ρυθμό στο τραγούδι, δημιουργεί το συνειρμό του χρόνου που περνά και ωστόσο επαναλαμβάνεται με τις διαδοχικές χαρές και λύπες.

Στο τραγούδι «Σιναιϊνά» (LG-169) η λέξη επαναλαμβάνεται κάθε δεύτερο στίχο.

*Σιναιϊνά σιναιϊνά/στην απάνω γειτονιά/Σιναιϊνά σιναιϊνά/μένει μια Σαντορινιά.
Σιναιϊνά σιναιϊνά/κι ένα βράδυ στις εννιά/σιναιϊνά σιναιϊνά /μου' ριξε την πετονιά.
Σιναιϊνά σιναιϊνά /σιναιϊνά και όπουλα/σιναιϊνά σιναιϊνά /λεν τα γειτονόπουλα.
Σιναιϊνά σιναιϊνά/της αγάπης ρόπαλα/σιναιϊνά σιναιϊνά/μου' σπασαν τα κόκκαλα.
Σιναιϊνά σιναιϊνά/δεν εγνώρισα καμιά/σιναιϊνά σιναιϊνά/να `χει τόση νοστιμιά.
Σιναιϊνά σιναιϊνά/μα σαν μπλέξεις με Ρωμιά/σιναιϊνά σιναιϊνά/ποιος πληρώνει τη
ζημιά.
Σιναιϊνά σιναιϊνά /σιναιϊνά και όπουλα/σιναιϊνά σιναιϊνά /γεια σας κοριτσόπουλα.*

*Σιναιϊνά σιναιϊνά /της αγάπης ρόπαλα/σιναιϊνά σιναιϊνά /μου 'σπασαν τα κόκκαλα.
Σιναιϊνά σιναιϊνά /μα την άλλη τη χρονιά/σιναιϊνά σιναιϊνά /σήκωσα κι εγώ πανιά.
Σιναιϊνά σιναιϊνά /κι έκλαιγ' η Σαντορινιά/σιναιϊνά σιναιϊνά /στην απάνω γειτονιά.
Σιναιϊνά σιναιϊνά /σιναιϊνά και όπουλα/σιναιϊνά σιναιϊνά /λένε τα ναυτόπουλα.
Σιναιϊνά σιναιϊνά /της αγάπης ρόπαλα/σιναιϊνά σιναιϊνά /μου 'σπασαν τα κόκκαλα.
Σιναιϊνά σιναιϊνά /σιναιϊνά και όπουλα/γεια σας κοριτσόπουλα.
Σιναιϊνά σιναιϊνά /της αγάπης ρόπαλα/σιναιϊνά σιναιϊνά/μου 'σπασαν τα κόκκαλα.*

Το τραγούδι πραγματεύεται το θέμα του μονόπλευρου έρωτα. Το *σιναιϊνά σιναιϊνά* δίνει γοργό ρυθμό με την τακτική και συχνή χρήση του, εξυπηρετεί την ανάλαφρη απόδοση της ερωτικής εμπειρίας και τη λείανση της βίας του αγκιστρώματος σε πετονιά και των χτυπημάτων από τα ρόπαλα της αγάπης που σπάζουν κόκκαλα. Κι όσο οι επαναλήψεις υποδηλώνουν τη διάρκεια του πόνου της απόρριψης, άλλο τόσο συνεισφέρουν στην ομαλή μετάβαση στην αντίθετη συναισθηματική κατάσταση για το ποιητικό υποκείμενο, αυτού που απορρίπτει ερωτικά. Το μυστηριώδες *σιναιϊνά* τραγουδά τον ερωτικό πόνο, κοινό και οικείο, και συνειρμικά εκφράζει τη μυστήρια φύση του έρωτα, που παγιδεύει μαγικά και προκαλεί πόνο και ανημπόρια. Υπηρετεί τη ρυθμική ανάγκη του τραγουδιού.

Στο «Μαδριγάλι»⁴⁴ (LG-202) το επιφώνημα *βάι* είναι γνωστό από τα ανατολίτικα παραμύθια. Πρόκειται για τουρκικό δάνειο από την περίοδο στενής επαφής με την τουρκική.⁴⁵ Σύμφωνα με το Λεξικό της Κοινής Νεοελληνικής,⁴⁶ είναι λαϊκότροπο επιφώνημα, συνήθως εμφανίζεται με επανάληψη και σημαίνει «αλίμονο» ή εκφράζει ικανοποίηση και θαυμασμό.

Βάι! Βαι!

Βάι! Βάι!

*Θα σου το πω με τρία ρου/με το τραγούδι του νερού/στην Παναγιά τη Βλασταρού –
Σουλτάνα μου/ρου-ρου-ρου/θα σου το πω στη ρούγα/με γερακιού φτερούγα.*

Βάι! Βάι!

Βάι! Βάι!

*Θα σου το πω με τρία λού/με το λουλάκι του γιαλού/στην Παναγιά τη Μαντηλού –
Σουλτάνα μου/λου-λου-λου/θα σου το πω στ' αλώνι/με τ' ασημί γλαρόνι.*

Βάι! Βάι!

Βάι! Βάι!

*Θα σου το πω με τρία μου/με τη δροσιά του ποταμού/στην Παναγιά την Καλαμού –
Σουλτάνα μου/μου-μου-μου/θα σου το πω στη φτέρη/με λυγρό ξεφτέρι.*

⁴⁴ Το μαδριγάλι ήταν ένα είδος κοσμικής μουσικής σύνθεσης, ποιμενικού στην αρχή και ειδυλλιακού ή ερωτικού περιεχομένου αργότερα. Είχε ιταλική λαϊκή προέλευση. Αναπτύχθηκε ιδιαίτερα τον 16ο αιώνα (Παπαγεωργίου Ευ, Το ιταλικό μαδριγάλι, *Ιστορία της μουσικής*, Ορφείο Ωδείο Αθηνών).

⁴⁵ Μπενέτος, Σ. Χ. *Τα ελληνικά επιφωνήματα: ήχοι, σχηματισμοί και αποτυπώσεις*. Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, 2017, σ. 145.

⁴⁶ *Λεξικό της Κοινής Νεοελληνικής*, Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη. Διαθέσιμο στο: https://www.greek-language.gr/greekLang/modern_greek/tools/lexica/triantafyllides/

Βάι! Βάι!

Βάι! Βάι!

Με το βραχιόλι του μωρού/στην Παναγιά την Τσεμπερού/ρου-ρου ρου-ρου ρου-ρου.

Με το λαούτο του τρελού/Στην Παναγιά την Αμπελού/λου-λου λου-λου λου-λου

Με το λουλούδι του γκρεμού/στην Παναγιά τη Μία μου/μου-μου μου-μου μου-μου

Ο εύθυμος ρυθμός του συγκεκριμένου μουσικού είδους και η επανάληψη του *βάι* επιτρέπουν να διασκεδάσουμε με το άρρητο του μηνύματος που προαναγγέλλεται. Το μήνυμα που παραμένει μυστικό θα ειπωθεί σε εκκλησιά της Παναγιάς. Ενδιαφέρον έχει το πώς ο ποιητής συνδέει το ιταλικής προέλευσης μαδριγάλι με το τουρκικό δάνειο *βάι*.

Στο «Cundu luna vini»⁴⁷ (LG-220) η μάντισσα Σίβυλλα μεταξύ των χρησμών της αναφωνεί *βεγιαλελάλα λεγιά* σε επανάληψη κάθε φορά.

Κούντου λούνα βίνι/κι ό,τι θέλει ας γίνει/Χρησμοί της Σίβυλλας

Βεγιαλελάλα λεγιά

Βεγιαλελάλα λεγιά!

Απ' της μάνας μου τη μήτρα/έχω μάθει ν' αγρυπνώ/καίω θειάφι μες στη χύτρα/και διαβάζω τον καπνό.

Βεγιαλελάλα λεγιά!

Όποιος ψηλά δεν πέταξε δεν ξέρει τι `ναι κάστρο/κι όποιος το φως δεν άγγιξε ποτέ δε γίνεται `άστρο.

Λελεγιά!

Βεγιαλελάλα λεγιά

Βεγιαλελάλα λεγιά!

Την πιστή μου κουκουβάγια/κάθε νύχτα τη ρωτώ/και μασώντας άγια βάγια/σ' άλλα σύνορα πετώ.

Βεγιαλελάλα λεγιά!

Όποιος τον πόνο γνώρισε θά `χει αδερφό τον πόνο/κι όποιος φοβάται το θάνατο θα τον σηκώνει στον ώμο.

Λελεγιά!

Βεγιαλελάλα λεγιά

Βεγιαλελάλα λεγιά!

Το παλιό μου το κιτάπι/έχει ξεθωριάσει πια/ποιος θυμάται την αγάπη/ποιος πιστεύει σ' ανθρωπιά.

Βεγιαλελάλα λεγιά!

Μα η αγάπη/θα ξαναζήσει πάλι με τον πόνο της/το γκρέμισμά της πάλι θ' αντικρίσει/θα δει να χάνονται όλα, κι όμως πάντα/με το σκοτάδι μπρος σκοτάδι πίσω της/πάντα και πάλι πάντα και ξανά/πάντα θα ζει και πάντα θα `ναι αγάπη.

⁴⁷ «Όταν βγαίνει το φεγγάρι» στη γλώσσα των Βλάχων.

Εδώ ο ποιητής έχει ενδυθεί το ένδυμα της ιέρειας του Απόλλωνα και προλέγει. Η επιφωνηματική φράση είναι τα ακατάληπτα λόγια της Σίβυλλας, που μεσιτεύει μεταξύ θεών και ανθρώπων. Κι όμως μέσα στο συγκεκριμένο τα «άλογα» λόγια γίνονται κατανοητά από τους ακροατές που μοιράζονται την ίδια γλώσσα και το ίδιο συναίσθημα. Ο ποιητής-προφήτης «βλέπει» τον πόνο να παραμένει αλλά και την αγάπη να θριαμβεύει στον κόσμο ξανά και ξανά (πάντα και πάλι πάντα και ξανά), όπως εξάλλου ο αέναος κύκλος της ζωής και του θανάτου κατά την αρχαιοελληνική αντίληψη. Η προφητεία είναι η διαδικασία και το αποτέλεσμα μυστηριακής μαγικοθησκευτικής τελετής μεταξύ ιερέων και ιερειών, αφορά όμως όλο τον κόσμο (χάνονται όλα).

Η λέξη *ολά* επαναλαμβάνεται δύο και τρεις φορές ανά δεύτερη στροφή στο στιχούργημα «Το λαχείο» (LG-232).

*Κοντά στο Δημαρχείο/σε μια παράγκα/αγόρασα λαχείο/με δέκα φράγκα.
Αν θα πετύχω διάνα/τον πρώτο λότο/στη φτώχεια την πουτάνα/θα μπει μπουρλότο.
Ολά ολά/η τύχη μου γελά/ολά ολά ολά/το χρήμα θα κυλά.
Στην τσέπη θα βροντάνε/χιλιάδες γρόσια/και θα με προσκυνάνε/στα Νέα Λιόσια.
Θα πάψει κι η Μαρία/να πλένει σκάλες/και θα γενεί κυρία/σαν τόσες άλλες.
Ολά ολά/από τα χαμηλά/ολά ολά ολά/θ' ανέβουμε ψηλά.
Θα δώσω όσα κι όσα/με την καρδιά μου/να μάθουν καμιά γλώσσα/και τα παιδιά μου.
Και θα μπορέσουν έτσι/κι αυτά μια μέρα/να λεν αριβεντέρτσι/και μπονασέρα.
Ολά ολά/θα κάνουμε πολλά/ολά ολά ολά/ας είμαστε καλά.
Κοντά στο Δημαρχείο/σε μια παράγκα/αγόρασα λαχείο/με δέκα φράγκα.
Αν θα πετύχω διάνα/τον πρώτο λότο/στη φτώχεια την πουτάνα/θα μπει μπουρλότο.
Ολά ολά/το χρήμα θα κυλά/ολά ολά ολά/η τύχη μου γελά.*

Το *ολά ολά* ως έκφραση μαγική διασκεδάζει τη φτώχεια του οικογενειάρχη και δίνει ρυθμό χορευτικό στο τραγούδι, παρότι η θεά Τύχη δεν έχει ευνοήσει (τουλάχιστον έως τώρα) τον φτωχό. Ίσως όμως να εξευμενίζεται.

Στο τραγούδι «Ο Τζώνης ο μπόγιας» (LG-045), ο Τζώνης τραγουδά *χάιχο χάιχο* τους φόνους της μητέρας και των φίλων που ο ίδιος έχει διαπράξει και τη διάθεσή του να συνεχίσει ως φονιάς τη ζωή του. Η μαγική φράση αντί να απορροφά και να αποδυναμώνει τη βίαιη συμπεριφορά, εντείνει την απειλή της βίας και του επιθετικού καλέσματος, προσδίδει ρυθμική κίνηση στην επερχόμενη βία.

Ο Τζώνης είμ' ο μπόγιας/χάιχο χάιχο/τους φίλους μου έχω σφάζει/χάιχο χάιχο.

*Αγόρασα πιστόλι/από παλιό φονιά/και πήγα στ' Αργοστόλι/και στην
Κεφαλονιά.Γελούσε η πολιτεία/στην ήσυχη βραδιά/και στη μικρή πλατεία/φωνάζαν
τα παιδιά.*

Ο Τζώνης είμ' ο μπόγιας/χάιχο χάιχο/τ' αδέρφια μου έχω σφάζει/χάιχο χάιχο.

*Δε με κεράσαν ούζο/δε μου 'δωσαν κρασί/τότε άρχισα να σκούζω/και μ' άκουσες κι
εσύ.*

*Κουβέντες δε σηκώνω/δεν παίρνω διαταγές/το σπίτι μου κλειδώνω/κι αρχίζω τις
σφαγές.*

Ο Τζώνης είμ' ο μπόγιας

χάιχο χάιχο/τη μάνα μου έχω σφάζει/χάιχο χάιχο.

Αλλού, στο «Μοιρολόι» (LG-276), ο ποιητής δανείζεται τη λέξη *ίλεως* από προηγούμενη φάση της ελληνικής («Ο Κύριος μόνο τ' άρρητα γνωρίζει/ίλεως, ίλεως, ίλεως»). Εμφανίζεται επαναλαμβανόμενη τρεις φορές, όπως και οι λέξεις *άμωμε* και *άχραντε*, που προέρχονται επίσης από μια προηγούμενη φάση της ελληνικής και συνδέονται με τα θρησκευτικά κείμενα.

Το ποιητικό είδος του τραγουδιού ευνοεί τη χρήση νεόπλαστων λέξεων για διαφορετικούς λόγους. Τα πρωτογενή «επιφωνήματα αποτελούν γλωσσικά στοιχεία τα οποία μπορούν να χρησιμοποιηθούν σε έντονες, υπερβολικές περιστάσεις και συνθήκες επικοινωνίας σε συνδυασμό με το μικρό τους μέγεθος».⁴⁸ «Άλογες» λέξεις, επιφωνήματα κι επιφωνηματικές φράσεις βρίσκονται στην ποίηση από τα ομηρικά χρόνια. Λιγότερο στα έπη και περισσότερο

στη λυρική και δραματική ποίηση πρωτογενή επιφωνήματα χρησιμοποιούνται για να εξυπηρετήσουν την απαιτούμενη ρυθμικότητα και το μέτρο. Αποτελούν στοιχεία προφορικότητας και αυθόρμητη έκφραση έντονου συναισθήματος.⁴⁹ Κατά το πρότυπο χρήσης

των επιφωνημάτων, μονολεκτικών και πολυλεκτικών, στο αρχαίο δράμα, ο Γκάτσος τα τοποθετεί στην αρχή στίχου ή σε στίχο αυτοτελή σε όλες τις περιπτώσεις εκτός του *γιαρέμ γιαρέμ* που παρεμβάλλεται στο στίχο μεταξύ συντακτικά ισοδύναμων όρων που συνδέονται παρατακτικά (*Με βασιλικό γιαρέμ γιαρέμ και δυόσμο*), προσδιορισμού και προσδιοριζόμενου (*Με του φεγγαριού γιαρέμ γιαρέμ τ' αγιάζι*), βασικών όρων (*στόλισε ο Θεός γιαρέμ γιαρέμ τον κόσμο*).

⁴⁸ Μπενέτος, Σ. Χ., *Τα ελληνικά επιφωνήματα: ήχοι, σχηματισμοί και αποτυπώσεις*. Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, 2017, σ.109.

⁴⁹ Παπαδογιαννάκη, Ε., *Τα επιφωνήματα στην ποίηση από την αρχαϊκή ως την κλασική εποχή: η σημασία και η λειτουργία τους*. Διδακτορική διατριβή, Πανεπιστήμιο Κρήτης. Σχολή Φιλοσοφική. Τμήμα Φιλολογίας. Τομέας Κλασικών Σπουδών, 2007, σ.178-182.

5. Συμπεράσματα

Στην παρούσα εργασία μελετήθηκαν οι γλωσσικές επιλογές στο ποιητικό και το στιχουργικό έργο του Νίκου Γκάτσου, το οποίο συγκροτήθηκε σε σώμα κειμένων με περισσότερα από 41 χιλιάδες δείγματα. Για την ανάλυσή του χρησιμοποιήθηκε το υπολογιστικό εργαλείο AntConc. Η έρευνα επικεντρώθηκε στη μελέτη των εκατό πρώτων λέξεων-κλειδιών, δηλαδή των εκατό σημαντικότερων στατιστικά λέξεων στο σώμα κειμένων Γκάτσου, οι οποίες υπολογίστηκαν σε σύγκριση με το λογοτεχνικό υποσώμα κειμένων του *Διαχρονικού σώματος ελληνικών κειμένων του 20ού αιώνα* (1900-1989). Από τις λέξεις αυτές διακρίθηκαν τέσσερις ομάδες λεξιλογίου, οι οποίες μελετήθηκαν αναλυτικότερα: λεξιλόγιο που σχετίζεται με τη φύση, λεξιλόγιο που σχετίζεται με τον χρόνο, ρηματικοί τύποι και ρήματα σε προστακτική και ηχομιμητικές λέξεις και επιφωνήματα.

Το λεξιλόγιο που σχετίζεται με τη φύση διακρίθηκε σε τέσσερις επιμέρους κατηγορίες: τα ουράνια σώματα, τα καιρικά φαινόμενα, τα πτηνά και το υγρό στοιχείο. Για τις λέξεις όλων των κατηγοριών παρουσιάστηκε η χρήση τους μέσα από τη μελέτη των σχετικών συμφραστικών πινάκων, των συνάψεών τους και των λεξικών συμπλεγμάτων στα οποία μετέχουν και οι συμβολισμοί τους. Μοτίβα της φύσης που χρησιμοποιεί ο Γκάτσος προέρχονται πολύ συχνά από το ουράνιο στερέωμα. Είναι ο ουρανός, ο ήλιος, το φεγγάρι, το αστέρι. Ο ουρανός, όταν εμψυχώνεται, γίνεται σύμβολο του συντρόφου και του συμπαραστάτη. Σε αυτόν απευθύνεται ο ποιητής για να τον προστρέξει. Ο έρωτας με ανταπόκριση ή χωρίς και τα συναισθήματα που προκαλεί, ο αποχωρισμός, ο θάνατος, η αίσθηση του κενού προβάλλονται στον ουρανό που στη χαρά ανοίγει και στον πόνο φαίνεται άδειος, άγριος, κλαίει και παγώνει. Ο ήλιος αντίστοιχα είναι προστάτης και ανάλογα με τα συμφραζόμενά του σηματοδοτεί την ευτυχία ή τη δυστυχία. Όταν εμψυχώνεται είναι *καρaboκύρης, βασιλιάς και αδελφός*. Στην ευτυχία είναι φωτεινός, στο θάνατο είναι *μαύρος, μισερός και σκοτεινός*. Το φεγγάρι είναι επίσης σύμβολο συντρόφου. Συμμετέχει στον πόνο της απώλειας και του θανάτου όταν σβήνει, όταν γίνεται μαύρο και ματωμένο και στη χαρά όταν είναι λαμπερό και καλοκαιρινό. Το αστέρι είναι ο φωτεινός σύντροφος μέσα στο σκοτάδι και την αβεβαιότητα της νύχτας, ο οδηγός και ο προστάτης.

Τα καιρικά φαινόμενα της βροχής και της συννεφιάς σηματοδοτούν τη θλίψη και την απώλεια, τον χωρισμό και την ξενιτιά. Κρύβουν τον ήλιο και τα αστέρια, προβάλλουν αισθήματα αρνητικά. Η βροχή και η μπόρα υποδηλώνουν τις κακουχίες, τις ματαιώσεις και τη μοναξιά. Τα πουλιά είναι διάυλοι επικοινωνίας με αγαπημένα πρόσωπα που είναι μακριά, στην ξενιτιά ή νεκρά. Ο *αητός* είναι σημάδι δύναμης, το *χελιδόνι* της αναζωογόνησης και ελπίδας. Γενικά τα πουλιά που κινούνται μεταξύ γης και ουρανού, είναι οι σύνδεσμοι με την πραγματικότητα και την επιθυμία. Το νερό είναι ζωογόνο. Ο ξενιτεμένος, ο χωρίς ανταπόκριση ερωτευμένος, ο δυστυχής γενικά εμφανίζεται διψασμένος. Το νερό λειτουργεί και καθαριστικά για το σώμα και την ψυχή είτε είναι το νερό της θάλασσας είτε της πηγής είτε της βροχής.

Οι λέξεις-κλειδιά που δηλώνουν τον χρόνο (*βράδυ, νύχτα, αυγή και Κυριακή*) σχετίζονται κυρίως με τον χρόνο της νύχτας. Τη βραδιά επιλέγει ο ποιητής για να θυμηθεί και να ονειρευτεί. Με αυτό τον τρόπο αναπλάθει την πραγματικότητα βάσει των επιθυμιών του. Η νύχτα σηματοδοτεί τη θλίψη, το χωρισμό, τη μοναξιά και το θάνατο. Αντίστοιχα η αυγή στο

μεταίχιμο μεταξύ νύχτας και μέρας αιωρείται μεταξύ ονείρου και απώλειας. Η μέρα είναι ο χρόνος της σκληρής πραγματικότητας που ανακόπτει την εκδήλωση των συναισθημάτων και των πόθων. Το σκοτάδι της νύχτας ξυπνά τους φόβους και τις αγωνίες, τον ψυχικό πόνο της απώλειας και της αδικίας αλλά επιτρέπει και το ανάκληση της μνήμης, την προσευχή, και το όνειρο. Τα σύμβολα που επιλέγει είναι όπως και για το λεξιλόγιο που σχετίζεται με τη φύση αρχετυπικά.

Όπως φάνηκε από την ανάλυση των δεδομένων, το λεξιλόγιο που αναφέρεται στη φύση και στο χρόνο οργανώνεται συχνά σε αντιθετικές δομές. Η φύση είναι ο χώρος στον οποίο ο ποιητής στήνει το σκηνικό του. Σε αυτό το χώρο μάς δίνει στοιχεία ανάγνωσης του χρόνου. Ο ουρανός, το φεγγάρι, ο ήλιος, το αστέρι, το χελιδόνι πληροφορούν για το χρόνο. Ο χρόνος διαφαίνεται από τα σημάδια στο χώρο. Είναι ο αρχετυπικός κυκλικός χρόνος. Με το παραδοσιακό αυτό στοιχείο οριοθετείται ο χρονοτόπος και συγκροτείται η αφήγηση. Η διαδοχή της νύχτας από τη μέρα και της συννεφιάς από τον ήλιο χαρίζει ελπίδα, παρότι η χρονική κυκλικότητα καταδεικνύει την επανάληψη ίδιων συμπεριφορών και καταστάσεων που πληγώνουν. Η αντιθετική ζεύξη μαρτυρά ενδεχομένως το διχασμό του ποιητή. Ζώντας στη γη έχει το βλέμμα στραμμένο στον ουρανό είτε για να αναπολήσει είτε για να αιτηθεί. Η τομή ανάμεσα στους δυο χώρους, που κάποτε ήταν ενωμένοι, με τον μυθολογικό ευνουχισμό του Ουρανού εκτείνεται στη διαχρονία. Η σύνθεση των αντιθέτων επιλέγεται είτε ως τρόπος ερμηνείας της πραγματικότητας είτε ως οργανωτικό στοιχείο είτε ως στοιχείο παράδοσης που προσδίδει αμεσότητα είτε, τέλος, ως δομικό στοιχείο του τραγουδιού.

Τα ρήματα που περιλαμβάνονταν στις εκατό πρώτες λέξεις-κλειδιά είναι κυρίως πρωτοπρόσωπα σε ενικό (*καρτερώ, βρω*) και σημαίνουν αναμονή, προσμονή και ελπίδα. Οι παρελθοντικοί χρόνοι *ήσουν, γίναν, χάθηκαν* σημαίνουν απώλεια και χρήση της μνήμης προκειμένου να καλυφθεί το κενό. Οι προστακτικές σε β' ενικό πρόσωπο (*έλα, στείλε, μίλησέ*) δείχνουν την ανάγκη επικοινωνίας. Η έκκληση ή και παράκληση απευθύνεται στον ήλιο και στον ουρανό, τα ουράνια στοιχεία που συμβολίζουν τον σύντροφο και τον προστάτη και στα οποία κυρίως απευθύνεται το ποιητικό υποκείμενο προκειμένου να βρει τη λυτρωτική χαρά. Η έλλειψη του ποιητή φαίνεται στη χρήση των προστακτικών, των επικλήσεων αλλά και στους συμβολισμούς της νύχτας (βλ. 4.3) και στα σύμβολα του συντρόφου (βλ. 4.1) που καλύπτουν τη μοναξιά. Παρατηρείται επίσης η έλλειψη στην προσπάθεια σύνδεσης του ιστορικού, πραγματικού χρόνου και του ιδεατού· ο ποιητής συνθέτει έναν υπερχρονικό τόπο που δεν συμβαδίζει με τη συγχρονία του.

Τέλος, η μελέτη των ηχομιμητικών λέξεων και των επιφωνημάτων, όπως φάνηκε, βοηθούν στη ρυθμικότητα των τραγουδιών του Γκάτσου, δίνουν ένα τόνο αρχετυπικής αυθόρμητης λατρείας και επιτρέπουν την έκφραση συναισθημάτων. Λέξεις ηχομιμητικές των κρουστών του πολέμου, των κραυγών της ιέρειας, των ιαχών του μητροκτόνου με την επανάληψή τους εντείνουν την αίσθηση της κυκλικότητας του χρόνου, της διαιώνισης των καταστάσεων.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Αργυρίου, Α., *Διαδοχικές αναγνώσεις Ελλήνων υπερρεαλιστών: Αζιώτη, Γκάτσος, Εγγονόπουλος, Ελύτης, Εμπειρικός, Κακναβάτος, Παπαδίτσας, Ράντος, Σαχτούρης, Ντόρρος*. Γνώση, Αθήνα, 1990.
- Βαγενάς Ν., *Για έναν ορισμό του μοντέρνου στην ποίηση*. Στιγμή, Αθήνα, 1984.
- Biber, D., Corpus linguistics and the study of literature: Back to the future?. *Scientific study of literature* 1(1), 2011, 15-23.
- Γούτσος, Δ., & Φραγκάκη, Γ., *Εισαγωγή στη γλωσσολογία σωμάτων κειμένων*. Σύνδεσμος Ελληνικών Ακαδημαϊκών Βιβλιοθηκών, Αθήνα, 2015. Ανακτήθηκε από: <https://hdl.handle.net/11419/1932>
- Goutsos, D., Fragaki, G., Florou, I., Kakousi, V., Savvidou, P., The diachronic corpus of Greek of the 20th century: Design and compilation. *Proceedings of the 12th International Conference on Greek Linguistics*, Vol. 1, 2017, 369-381.
- Δανιήλ, Χ., *Σύγχρονη ποίηση και δημοτική παράδοση: το δημοτικό τραγούδι στην ποίηση των μεταπολεμικών υπερρεαλιστών ποιητών*. Διδακτορική διατριβή, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων. Σχολή Φιλοσοφική. Τμήμα Φιλολογίας, 1999.
- Δημητρούκα, Αγ., *Με τον ήλιο γείτονα. Τραγούδια του Νίκου Γκάτσου φωτισμένα από τον ήλιο του δημοτικού τραγουδιού*, Εκδόσεις Πατάκης, Αθήνα, 2021.
- Ιλίνσκαγια, Σ., *Η μοίρα μιας γενιάς. Συμβολή στη μελέτη της μεταπολεμικής πολιτικής ποίησης στην Ελλάδα*. Κέδρος, Αθήνα, 1986.
- Ιωάννου, Γ. Η., *Οδυσσέας Ελύτης, Από τις καταβολές του Υπερρεαλισμού στις εκβολές του μύθου*, Εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα, 1991.
- Καγιαλής, Τ., *Η επιθυμία για το μοντέρνο. Δεσμεύσεις και αξιώσεις της λογοτεχνικής διάνοησης στην Ελλάδα του 1930*. Βιβλιόραμα, Αθήνα, 2007.
- Κακριδής, Ι.Θ., *Ελληνική Μυθολογία, τ.1. Εισαγωγή στον Μύθο*, Εκδοτική Αθηνών, 1986.
- Κακριδής, Ι. Θ., *Ελληνική Μυθολογία, τ. 2. Οι Θεοί*, Εκδοτική Αθηνών, 1986.
- Καρτσωνάκης, Σ., *Νίκος Γκάτσος: ποίηση και στιχουργική: 1931-1991*. Διδακτορική διατριβή, Τμήμα Παιδαγωγικό Δημοτικής Εκπαίδευσης, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών (ΕΚΠΑ), 2007.
- Καψωμένος, Ε. Γ., *Δημοτικό τραγούδι: μια διαφορετική προσέγγιση*. Εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα, 1995.
- Κούρτοβικ, Δ., *Έλληνες μεταπολεμικοί συγγραφείς: ένας κριτικός οδηγός*. Εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα, 1995.
- Κυριακίδης, Σ., *Το δημοτικό τραγούδι. συναγωγή μελετών*. Ερμής, Αθήνα, 1990.
- Μπενέτος, Σ. Χ. *Τα ελληνικά επιφωνήματα: ήχοι, σχηματισμοί και αποτυπώσεις*. Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, 2017.
- Παπαδογιαννάκη, Ε., *Τα επιφωνήματα στην ποίηση από την αρχαϊκή ως την κλασική εποχή: η σημασία και η λειτουργία τους*. Διδακτορική διατριβή, Πανεπιστήμιο Κρήτης. Σχολή Φιλοσοφική. Τμήμα Φιλολογίας. Τομέας Κλασικών Σπουδών, 2007.

- Πετρόπουλος, Δ., *Ελληνικά Δημοτικά Τραγούδια: Β'.* Βασική Βιβλιοθήκη, Αριθμ. 47, Αθήνα, 1959.
- Πολίτης, Λ., *Η ιστορία της νεοελληνικής λογοτεχνίας.* ΜΙΕΤ (Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης), Αθήνα, 1999.
- Ρήγα, Φλ., *Ελληνικός υπερρεαλισμός: ιθαγένεια και οικουμενικότητα.* Διδακτορική διατριβή, Σχολή Φιλοσοφική. Τμήμα Φιλολογίας. Τομέας Νεοελληνικής Φιλολογίας, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών (ΕΚΠΑ), 2016.
- Vitti, M., *Ιστορία της νεοελληνικής λογοτεχνίας.* Εκδόσεις Οδυσσέας, Αθήνα, 1987.
- Vitti, M., *Η "Γενιά του Τριάντα": Ιδεολογία και μορφή,* Ερμής, Αθήνα, 2000.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

ΟΝΟΜΑ ΑΡΧΕΙΟΥ	ΤΙΤΛΟΣ	ΗΜΕΡΟΜΗΝΙΑ ΔΗΜΟΣΙΕΥΣΗΣ	ΑΡΙΘΜΟΣ ΔΕΙΓΜΑΤΩΝ
LG-001	Χάρτινο το φεγγαράκι	1958	68
LG-002	Μαζί με σένα	1958	124
LG-003	Έλα πάρε μου τη λύπη	1958	85
LG-004	Ήταν του Μάη το πρόσωπο	1960	41
LG-005	Αθήνα	1960	54
LG-006	Καλυμνιώτικο (Τώρα που πας στην ξενιτιά)	1960	116
LG-007	Για σένα την αγάπη μου	1960	62
LG-008	Να'σαι καλή	1960	54
LG-009	Η Μυρτιά	1960	75
LG-010	Αν θυμηθείς τ' όνειρό μου	1960	66
LG-011	Είχα φυτέψει μια καρδιά	1960	115
LG-012	Η βαγιά	1960	59
LG-013	Σ' ένα ψηλο καμπαναριό	1961	89
LG-014	Αν μ' αγαπάς αγάπη μου	1961	59
LG-015	Σε πότισα ροδόσταμο	1961	77
LG-016	Κουρασμένο παλληκάρι	1961	52
LG-017	Έφυγε το τρένο	1962	95
LG-018	Η Πικραγαπημένη	1962	76
LG-019	Τραγούδι του δρόμου	1962	178
LG-020	Νανούρισμα		78
LG-021	Θαλασσοπούλια μου	1963	116
LG-022	Το τραγούδι της Σειρήνας	1963	103
LG-023	Το τραγούδι του τζάμπορη	1963	116
LG-024	Η φωτιά	1963	92
LG-025	Τ' αστέρι του βοριά	1963	85
LG-026	Τα λουστράκια	1963	72
LG-027	Μια Παναγιά	1964	68
LG-028	Κάνε τον πόνο σου χαρά	1964	94
LG-029	Στράτα τη στράτα	1964	65
LG-030	Τώρα νυφούλα μου χρυσή	1964	37
LG-031	Νανούρισμα	1964	150
LG-032	Γύρνα φτερωτή του μύλου	1964	75
LG-033	Κουβάρι κουβαράκι	1964	65
LG-034	Ήταν καμάρι της αγής	1964	39
LG-035	Ο καιρός αλλάζει	1965	61
LG-036	Πάει ο καιρός	1965	87
LG-037	Στο Λαύριο γίνεται χορός	1965	29
LG-038	Τρεις κοπέλες απ' τη Θήβα	1965	75
LG-039	Ο Ροβινσών στη Μύκονο	1965	72
LG-040	Ο Ιρλανδός κι ο Ιουδαίος	1965	119
LG-041	Τα καλοτάξιδα πουλιά	1965	71

LG-042	Ορέστης	1965	123
LG-043	Αερικό	1965	84
LG-044	Με την Ελλάδα καραβοκύρη	1965	68
LG-045	Ο Τζώνης ο μπόγιας	1965	102
LG-046	Ήσουν παιδί σαν το Χριστό	1965	83
LG-047	Ένας ευαίσθητος ληστής	1965	122
LG-048	Νυχτερινές ειδήσεις	1965	66
LG-049	Lamento (Θρήνος)	1965	91
LG-050	Το σκοτεινό παράθυρο	1965	66
LG-051	Το όνειρο καπνός	1965	74
LG-052	Το εκκρεμές	1965	83
LG-053	Στου κόσμου την ανεφορία	1965	67
LG-054	Ματωμένο φεγγάρι	1965	104
LG-055	Η κιθάρα	1965	54
LG-056	Μάτια βουρκωμένα	1966	102
LG-057	Στου Όθωνα τα χρόνια	1966	109
LG-058	Άσπρη μέρα και για μας	1966	54
LG-059	Ο Λευτέρης	1966	102
LG-060	Με τι καρδιά τον κόσμο ν' αρνηθώ	1966	85
LG-061	Η νύχτα	1966	85
LG-062	Θα ρίξω πέτρα στη ζωή	1967	77
LG-063	Σήμερα βράδιασε νωρίς	1967	67
LG-064	Κοιμήσου παλληκάρη (Θ' αλλάξει το φεγγάρι)	1967	59
LG-065	Το πανηγύρι των άστρων	1967	87
LG-066	Φέρτε μου τη θάλασσα	1967	103
LG-067	Νύχτα δίχως άκρη	1967	72
LG-068	Βρέχει ο Θεός	1967	101
LG-069	Πήρες το μεγάλο δρόμο	1967	89
LG-070	Ήλπε μου καρβοκύρη	1967	95
LG-071	Φαρμάκι τα γεράματα	1967	66
LG-072	Μη μου χτυπάς τα μεσάνυχτα την πόρτα	1967	103
LG-073	Σύλια	1967	63
LG-074	Σ' έβλεπα στα μάτια	1967	74
LG-075	Πού να' βρω ταχυδρόμο	1967	88
LG-076	Άκου Γρηγόρη να σου πω	1967	114
LG-077	Ήρθα μ' ένα δάκρυ	1967	98
LG-078	Άπονη καρδιά	1968	105
LG-079	Μια βραδιά στη Λάρισα	1968	57
LG-080	Στον Παράδεισο	1968	90
LG-081	Τα καράβια μου	1968	32
LG-082	Παραθύρι παραθύρι	1968	74
LG-083	Οι στρατιώτες	1968	105
LG-084	Κάτω στα Πετράλωνα	1968	92
LG-085	Πειραιώτισσα	1968	70
LG-086	Θυμάμαι	1968	72
LG-087	Απόψε μην αργείς	1968	71
LG-088	Αύριο πάλι	1969	45

LG-089	Βράδιασε	1969	90
LG-090	Όμορφα που' ναι στο νησί	1969	75
LG-091	Μ' ένα παράπονο	1969	65
LG-092	Με γνώρισες φτωχόπαιδο	1969	120
LG-093	Κάποιο τρένο	1969	65
LG-094	Είχαμε περηφάνια	1969	83
LG-095	Η Φανή	1969	59
LG-096	Κράτησα μια σπίθα	1969	102
LG-097	Κυρά ου αριστοκράτισσα	1969	68
LG-098	Η καρδιά μου συννεφιάζει	1969	80
LG-099	Γαλανομάτα μου	1969	96
LG-100	Μια Παρασκευή	1969	71
LG-101	Ρήνα Κατερίνα	1969	93
LG-102	Ποια πόρτα να χτυπήσω	1969	94
LG-103	Μια νύχτα σ' έχασα	1969	74
LG-104	Μην κάνεις πείσματα	1970	126
LG-105	Στης καρδιάς σου τ' ακρογιάλι	1970	147
LG-106	Δρόμο το δρόμο ξεκινήσαμε	1970	44
LG-107	Το ρετιρέ	1970	104
LG-108	Τη νύχτα που σ' αντάμωσα	1970	99
LG-109	Τα φανταράκια	1970	86
LG-110	Κάποια νύχτα	1970	89
LG-111	Μη ρωτάς	1970	102
LG-112	Απόψε τα μεσάνυχτα	1970	78
LG-113	Αχειρουσία	1970	66
LG-114	Ο Πάρης και το μήλο	1970	87
LG-115	Φρόνη	1970	80
LG-116	Η πίκρα σήμερα	1970	84
LG-117	Μίλησέ μου	1970	194
LG-118	Τι να γίνεται ο κυρ Φώτης	1970	144
LG-119	Οι κολασμένοι	1970	66
LG-120	Ο τιμονιέρης	1970	95
LG-121	Το Δεσποινάκι	1970	126
LG-122	Χελιδόνι σε κλουβί	1970	159
LG-123	Φιλντισένιο караβάκι	1970	126
LG-124	Στης ζωής τη στράτα	1970	97
LG-125	Σε πελαγίσιο μνήμα	1970	90
LG-126	Δάμων και Φιντίας	1970	136
LG-127	Κυκλαδίτικο	1971	160
LG-128	Το παραμύθι	1971	79
LG-129	Αγάπη μέσα στην καρδιά	1971	83
LG-130	Μπόρα είναι θα περάσει	1971	94
LG-131	Άσπρο περιστέρι	1971	91
LG-132	Η μικρή Ραλλού	1971	107
LG-133	Χασάπικο 40	1971	62
LG-134	Απόψε φθινοπώριασε	1971	65
LG-135	Στ' ουρανού την άκρη	1971	91
LG-136	Στου ήλιου τ' αλώνι	1971	154

LG-137	Πρωτομηνιά	1971	73
LG-138	Αγαπώ μια καρδερίνα	1971	114
LG-139	Σπίτι μου σπιτάκι μου	1972	137
LG-140	Ποιος Θεός το θέλησε	1972	90
LG-141	Δεν είχες όνομα	1972	48
LG-142	Ο Βόμπιρας ο Μόμπιρας	1972	116
LG-143	Κάνε τη ζωή δροσιά	1972	136
LG-144	Σερενάτα	1972	91
LG-145	Όλα είναι τυχερά	1972	181
LG-146	Ο μαύρος αητός	1972	137
LG-147	Βάλε τον ήλιο σύνορο	1972	67
LG-148	Ο Ξένος	1972	141
LG-149	Βαρκαρόλα (Μη λυγίζετε παιδιά)	1972	79
LG-150	Το σπίτι μου	1972	74
LG-151	Ήρθατε σαν κύματα	1972	70
LG-152	Μια Κυριακή του Μάρτη	1972	144
LG-153	Μικρή Ζακυνθινιά	1972	80
LG-154	Νυχτώθηκα στην πόρτα σου	1972	99
LG-155	Μίλα Κατερίνα	1972	90
LG-156	Μια Κεφαλονίτισσα	1972	99
LG-157	Καλοκαίρια και βροχές	1972	83
LG-158	Με γαρίφαλο στο πέτο	1972	83
LG-159	Γκρεμός και βράχος	1972	67
LG-160	Δεκαπέντε του Αλωνάρη	1972	69
LG-161	Κάθε χρόνο κάθε χρόνο	1972	104
LG-162	Ψαλμός	1972	113
LG-163	Πέρα στο θολό ποτάμι	1972	41
LG-164	Στο μαγαζάκι του Μηνά	1973	127
LG-165	Πειραιωτάκια	1973	85
LG-166	Παλληκάρι μου	1973	90
LG-167	Είπα τραγούδι να σου γράψω	1974	155
LG-168	Η μυγδαλιά	1974	140
LG-169	Σιναϊνά	1974	154
LG-170	Ο Χαραλάμης	1974	117
LG-171	Σαλονικιά Σαλονικιά	1974	70
LG-172	Μπαρμπαγιάννη Μακρυγιάννη	1974	67
LG-173	Παλληκάρι στα Σφακιά	1974	68
LG-174	Γεια σου χαρά σου Βενετιά	1974	74
LG-175	Η κόρη του πασά	1974	97
LG-176	Νυν και αεί	1974	102
LG-177	Στον κάτω δρόμο	1974	83
LG-178	Τα δόκανα	1974	104
LG-179	Μεγάλη Παρασκευή	1974	87
LG-180	Ήρθε ο καιρός	1974	100
LG-181	Ο Μαύρος ήλιος	1974	79
LG-182	Η λιόστρα	1974	99
LG-183	Ο δράκος	1974	140
LG-184	Ανώνυμον	1974	72

LG-185	Εμείς που μείναμε	1974	97
LG-186	Σταύρωση	1975	84
LG-187	Κορίτσι κυριακάτικο	1975	100
LG-188	Τι να την κάνω τη ζωή	1975	66
LG-189	Δώδεκα τρελά παιδιά	1975	94
LG-190	Έτσι που το πας	1975	73
LG-191	Γιαρέμ Γιαρέμ	1975	166
LG-192	Κάτσε Νικόλα	1975	87
LG-193	Της μοίρας τ'αδράχτι	1975	99
LG-194	Ο Σαμ ο Τόννου κι ο Ιβάν	1975	160
LG-195	Ο Δροσουλίτης	1975	137
LG-196	Του Ριζικάρη	1975	163
LG-197	Ο Μαυραϊλής	1975	100
LG-198	Κάτω στα Τριπόταμα	1975	116
LG-199	Το τραγούδι του Λειδινού	1975	100
LG-200	Μάνα μου μάνα	1975	120
LG-201	Μια Κομνηνή	1975	163
LG-202	Μαδριγάλι	1975	139
LG-203	Ο Ζαφείρης	1975	81
LG-204	Τα φλουριά	1975	212
LG-205	Ο Γιάννης ο φονιάς	1975	100
LG-206	Κοίτα με στα μάτια	1975	95
LG-207	Ο Παντελής	1975	105
LG-208	Το μεθυσμένο καράβι	1975	148
LG-209	Αθανασία	1975	117
LG-210	Οι μέρες είναι πονηρές	1975	158
LG-211	Τσάμικος	1975	97
LG-212	Παράξενη Πρωτομαγιά	1975	103
LG-213	Ένα σπύρτο στο τραπέζι	1975	126
LG-214	Μια φορά κι έναν καιρό	1975	116
LG-215	Μελαγχολικό εμβατήριο	1975	145
LG-216	Ο εφιάλτης της Περσεφόνης	1976	120
LG-217	Το άλογο του Ομέρ Βρυώνη	1976	77
LG-218	Η Μάγδα	1976	124
LG-219	Ο Αμνός του Θεού	1976	73
LG-220	Cundu luna vini	1976	103
LG-221	Χρησμοί της Σίβυλλας	1976	157
LG-222	Ο ιπότης κι ο θάνατος	1976	139
LG-223	Η προσευχή της παρθένου	1976	149
LG-224	Ελλαδογραφία	1976	464
LG-225	Αγάπη αγάπη	1976	54
LG-226	Τα τραγούδια μας	1976	76
LG-227	Πέντε στρατηγοί	1976	86
LG-228	Κρα	1976	89
LG-229	Το δαιμόνιο	1976	108
LG-230	Κυρα-Φανερωμένη	1976	84
LG-231	Προσευχή	1976	88
LG-232	Το λαχείο	1976	158
LG-233	Η αλεπουδίτσα	1976	106
LG-234	Το χαμόσπιτο	1976	109

LG-235	Κοριτσάκι μου με τ' άσπρα	1976	120
LG-236	Ήρωες και θύματα	1976	71
LG-237	Χρόνια μας πολλά	1976	95
LG-238	Στου Διγενή τα κάστρα	1977	80
LG-239	Σαν τον Τσε Γκεβάρα	1979	214
LG-240	Όταν γυρίσουν	1979	92
LG-241	Η Ασημίνα	1979	195
LG-242	Τρεις Αμερικάνοι	1979	151
LG-243	Στ' Αγιονόρος	1979	120
LG-244	Ποιος έχει δάκρυα να μου δώσει	1979	91
LG-245	1922	1979	134
LG-246	Μακρινή της αγάπης ώρα	1979	98
LG-247	Τραγούδι του φυλακισμένου	1979	114
LG-248	Οι ρήτορες	1979	98
LG-249	Ελλάδα Ελλάδα	1979	171
LG-250	Η Παναγία των Πατησίων	1982	198
LG-251	Έλα σε μένα	1982	143
LG-252	Μάνα μου Ελλάς	1983	168
LG-253	Τα παιδιά της άμυνας	1983	152
LG-254	Στης πίκρας τα ξερόνησα	1983	113
LG-255	Καίγομαι καίγομαι	1983	99
LG-256	Μπουρνοβαλιά	1983	110
LG-257	Εμένα λόγια μη μου λες	1983	106
LG-258	Στην Αμφιάλη	1983	239
LG-259	Το δίχτυ	1983	107
LG-260	Στη Σαλαμίνα	1983	130
LG-261	Το πρακτορείο	1983	147
LG-262	Η μπαλάντα του Ούρι	1983	190
LG-263	Memed Αγάπη μου	1984	119
LG-264	Πέφτει βροχή	1985	111
LG-265	Η ενδεκάτη εντολή	1985	164
LG-266	Αλληλούια	1985	53
LG-267	Ήλιε που χάθηκες	1985	129
LG-268	Πυρρίχιος	1985	144
LG-269	Μια θέση στον ήλιο	1985	144
LG-270	Το παιδί με το ταμπούρλο	1985	217
LG-271	Μακριά στο Κατμαντού	1985	146
LG-272	Ο ταξιδιώτης του ονείρου	1985	101
LG-273	Της χαράς αδέρφι	1985	146
LG-274	Μικρό μου αλφαβητάρι	1985	136
LG-275	Ποιος πηρε την αγάπη μου	1986	102
LG-276	Μοιρολόι	1986	103
LG-277	Σκοτεινή μητέρα	1986	157
LG-278	Ήσουν μια βρύση τ' ουρανού	1986	106
LG-279	Αυτή 'ταν η ζωή μας	1986	128
LG-280	Όλα τ'άστρα	1986	89
LG-281	Ο κήπος του Αλλάχ	1986	97
LG-282	Πέντε γράμματα	1986	119

LG-283	Άσε τον καιρό	1986	144
LG-284	Νυχτερινός διαβάτης	1986	76
LG-285	Αν ήσουνα τρελός	1986	114
LG-286	Ήταν τέσσερα παιδιά	1986	138
LG-287	Η Πλατυτέρα των Ουρανών	1986	53
LG-288	Χωρίς φτερά	1986	116
LG-289	Επίλογος	1986	18
LG-290	Ασυλλόγιστα χρόνια	1986	80
LG-291	Πώς να κρατήσω το φως που βασιλεύει	1986	124
LG-292	Κορίτσι της νύχτας	1986	114
LG-293	Χρόνε νυχτοπούλι παγερό	1986	139
LG-294	Γκρεμίσαμε τα φράγματα	1986	110
LG-295	Έτσι πάει ο κόσμος	1986	119
LG-296	Χειμωνιάτικος ήλιος	1986	100
LG-297	Τα παιδιά της καταγίδας	1986	99
LG-298	Έπεσε η κυβέρνηση	1986	108
LG-299	Έγκλημα και τιμωρία	1986	110
LG-300	Λάουρα	1986	120
LG-301	Στον ποταμό του Πάμισο	1986	125
LG-302	Κυρά του κόσμου	1986	104
LG-303	Στον Σείριο υπάρχουνε παιδιά	1988	104
LG-304	Gloria aeterna	1988	81
LG-305	Η θυσία της Αντιγόνης	1988	40
LG-306	Είπα επί γης ειρήνη	1988	94
LG-307	Ταορμίνα	1988	108
LG-308	Με λένε Θεοδώρα	1988	185
LG-309	Πότε πεθαίνει ο έρωτας	1988	110
LG-310	Ο σταυρός	1988	116
LG-311	Η πόλκα των Εβραίων της Πράγας	1988	150
LG-312	Μαύρος ταύρος μπήκε στο χορό	1988	137
LG-313	Τα λόγια που περίμενα	1988	119
LG-314	Στου Νείλου τ' αμμοχώραφα	1988	144
LG-315	Κραυγές για ενός αγγέλου μνήμη	1988	100
LG-316	Νύχτα στον Κολωνό	1989	138
LG-317	Ο χορός των Κυκλάδων	1991	120
LG-318	Οι αστρολόγοι	1991	184
LG-319	Δώστε μου μια ταυτότητα	1991	61
LG-320	Οι πρώτοι και οι δεύτεροι	1991	102
LG-321	Τα γερόντια	1991	100
LG-322	Μια γλώσσα μια πατρίδα	1991	95
LG-323	Πίσω από μαύρα σίδερα	1991	104
LG-324	Η χοντρομπαλού	1991	167
LG-325	Τούτος ο τόπος	1991	97
LG-326	Γράμμα στο Μάρκο Βαμβακάρη	1991	94

LG-327	Ο Καραγκιόζης και ο Τέως	1992	150
LG-328	Ο Καραγκιόζης και τα τούβλα	1992	153
LG-329	Το τραγούδι της χαμένης Κυριακής	1993	56
LG-330	Πού το πήγαν το παιδί	1993	113
LG-331	Πες μου τ' όνομά σου	1993	92
LG-332	Ο χορός των σκύλων	1993	143
LG-333	Ο κόσμος σου να είμ' εγώ	1993	143
LG-334	Κεμάλ	1993	248
LG-335	Τρεις απαντήσεις	1993	77
LG-336	Το τραγούδι του δρόμου	1993	179
LG-337	Περιμπανού	1993	93
LG-338	Κοντάς το Σηκουάνα	1994	110
LG-339	Δάκρυα του Φθινοπώρου	1994	54
LG-340	Ανθρωπάκια του σωλήνα	1994	150
LG-341	Το μαύρο αλώνι	1994	108
LG-342	Αγάπη είν' η ζωή	1994	113
LG-343	Πηλιορείτικη Μαντόνα	1994	67
LG-344	Τραγούδι του παλιού καιρού	1998	226
LG-345	Μικραίνει το φεγγάρι	1998	64
LG-346	Στου καιρού τη ζυγαριά	1998	111
LG-347	Στην ερημιά του κόσμου	1998	55
LG-348	Κόκκινα γαρίφαλα	1998	115
LG-349	Εκεί που πέρασε η φωτιά	1998	74
LG-350	Μεγάλη Πέμπτη	2007	91
LG-351	Δάκρυ με το δάκρυ	2009	84
LG-352	Η αγάπη	2012	97
LG-353	Λουλούδι στη φωτιά	2012	124
LG-354	Όλα τ' αστέρια τρύπια	2012	126
LG-355	Παρασκευή Μεγάλη	2012	100
LG-356	Κατηγορείται η Ελλάς	2012	177
LG-357	Το ταξίδι	2012	112
LG-358	Πες μου ποιος είσαι	2012	159
LG-359	Επιτραπέζιο	2012	67
LG-360	Μητέρα τ' ουρανού		91
LG-361	Χατζιδακιάς	2014	146
LG-362	Μεγάλη Δευτέρα	2015	92
LG-363	Μεγάλη Τρίτη	2015	112
LG-364	Μεγάλη Τετάρτη	2015	103
LG-365	Μεγάλη Πέμπτη	2015	129
LG-366	Μεγάλη Παρασκευή	2015	114
LG-367	Μέγα Σάββατον	2015	100

Πίνακας 1: Τα στιχουργήματα του Νίκου Γκάτσου με αρχειακό όνομα ανά τίτλο, ημερομηνία δημοσίευσης και αριθμό δειγμάτων

ΟΝΟΜΑ ΑΡΧΕΙΟΥ	ΤΙΤΛΟΣ	ΗΜΕΡΟΜΗΝΙΑ ΔΗΜΟΣΙΕΥΣΗΣ	ΑΡΙΘΜΟΣ ΔΕΙΓΜΑΤΩΝ	ΠΗΓΗ
GP-001	Της Μοναξιάς	1-15/12/1931	147	<i>Νέα Εστία</i> (τόμος 10ος, Ιούλιος-Δεκέμβριος 1931, τ.119-120, σελ.1255)
GP-002	Πήρες	01/01/32	59	<i>Νέα Εστία</i> (τόμος 11ος, Ιανουάριος-Ιούνιος 1932, τ.121, σελ.39)
GP-003	Οχτάστιχα	15/03/32	52	<i>Νέα Εστία</i> (τόμος 11ος, Ιανουάριος-Ιούνιος 1932, τ.126, σελ.112)
GP-004	Ρωμαντισμός	15/07/32	74	<i>Νέα Εστία</i> (τ.134, σελ.761)
GP-005	Ερημικός διάλογος	01/10/32	148	<i>Νέα Εστία</i> (τ.139, σελ.1022)
GP-006	Το χιόνι	4/1933	78	<i>Ρυθμός</i> (τχ.7, σελ.203)
GP-007	Αμοργός (ποιητική συλλογή)	1943	1935	Εκδόσεις Αετός ΑΕ
GP-008	Ελεγείο	1946	143	<i>Φιλολογικά Χρονικά</i>
GP-009	Ο ιππότης και ο θάνατος (1513)	1947	360	<i>Μικρό τετράδιο</i>

Πίνακας 2: Τα ποιήματα του Νίκου Γκάτσου με αρχειακό όνομα ανά τίτλο, ημερομηνία δημοσίευσης, αριθμό δειγμάτων και πηγή

Type	Rank	Freq_Tar	Freq_Ref	Range_Tar	Range_Ref	NormFreq_Tar	NormFreq_Ref	NormRange_Tar	NormRange_Ref	Likelihood	Effect
κι	1	932	10721	2	1164	22.423.251	8.014.197	1.0	0.696	696.646	0.035
τ	2	352	2231	2	309	8.468.867	1.667.724	1.0	0.185-	547.065	0.016
ταμ	3	64	0	1	0	1.539.794	0.0	0.5	0.0	448.365	0.003
σιναϊνά	4	59	0	1	0	1.419.498	0.0	0.5	0.0	413.33	0.003
μου	5	978	15445	2	1299	23.529.978	11.545.497	1.0	0.777	386.847	0.034
στου	6	111	274	2	92	2670.58	204.821	1.0	0.055	331.993	0.005
αγάπη	7	147	645	2	224	3.536.714	482.153	1.0	0.134	309.482	0.007
στην	8	336	3577	2	547	8.083.919	2.673.891	1.0	0.327	281.483	0.015
δάκρυ	9	64	61	2	48	1.539.794	45.599	1.0	0.029	278.878	0.003
γιαρέμ	10	38	1	1	1	914.253	0.748	0.5	0.001	256.954	0.002
ποιος	11	123	690	2	113	2.959.292	515.791	1.0	0.068	213.027	0.006
βραδιά	12	63	123	2	88	1.515.735	91.945	1.0	0.053	210.729	0.003
σου	13	513	8056	2	990	12.342.412	6.022.047	1.0	0.592	204.274	0.02
μα	14	324	4099	2	544	7.795.207	3.064.098	1.0	0.325	203.682	0.014
κόσμου	15	78	262	2	76	1.876.624	195.851	1.0	0.045	196.252	0.004
καρδιά	16	157	1246	2	555	3.777.307	931.414	1.0	0.332	192.802	0.007
ήλιο	17	58	142	2	41	1.395.438	106.148	1.0	0.025	174.14	0.003
μίλησέ	18	27	3	1	3	649.601	2.243	0.5	0.002	169.809	0.001
στη	19	233	2761	2	465	5.605.813	2.063.912	1.0	0.278	164.219	0.01
σε	20	358	5299	2	801	8.613.223	3.961.126	1.0	0.479	163.562	0.015
γη	21	62	205	2	62	1.491.675	153.242	1.0	0.037	157.486	0.003
ουρανό	22	55	158	2	46	1.323.261	118.109	1.0	0.028	151.635	0.003
παιδιά	23	106	760	2	144	2.550.284	568.118	1.0	0.086	145.358	0.005
καιρός	24	55	174	2	63	1.323.261	130.069	1.0	0.038	143.45	0.003
στης	25	59	210	2	71	1.419.498	156.98	1.0	0.042	143.144	0.003
ολά	26	20	0	1	0	481.186	0.0	0.5	0.0	140.094	0.001

τρένο	27	24	7	1	5	577.423	5.233	0.5	0.003	135.425	0.001
μες	28	103	794	2	370	2.478.106	593.533	1.0	0.221	130.622	0.005
ουρανού	29	32	44	2	26	769.897	32.891	1.0	0.016	123.394	0.002
καρτερώ	30	27	22	1	19	649.601	16.446	0.5	0.011	123.059	0.001
φεγγάρι	31	49	169	2	56	1.178.905	126.331	1.0	0.033	121.257	0.002
αστέρι	32	29	32	2	19	697.719	23.921	1.0	0.011	120.682	0.001
φωτιά	33	65	336	2	129	1.563.853	251.168	1.0	0.077	120.517	0.003
τζάμπορη	34	17	0	1	0	409.008	0.0	0.5	0.0	119.078	0.001
άι	35	22	11	1	5	529.304	8.223	0.5	0.003	112.767	0.001
κυριακή	36	40	112	1	41	962.371	83.723	0.5	0.025	111.848	0.002
όνειρο	37	44	146	2	48	1.058.608	109.138	1.0	0.029	111.509	0.002
στάλα	38	29	43	1	22	697.719	32.144	0.5	0.013	108.698	0.001
σ	39	190	2535	2	478	4.571.264	1.894.971	1.0	0.286	107.769	0.009
καρδιάς	40	37	98	1	65	890.193	73.257	0.5	0.039	106.617	0.002
χελιδόνι	41	18	4	2	4	433.067	2.99	1.0	0.002	105.466	0.001
βάι	42	15	0	1	0	360.889	0.0	0.5	0.0	105.068	0.001
ερημιά	43	28	43	2	28	673.66	32.144	1.0	0.017	103.532	0.001
εσύ	44	122	1290	2	262	2.935.232	964.305	1.0	0.157	102.977	0.006
βροχή	45	39	124	2	59	938.312	92.693	1.0	0.035	101.406	0.002
πουλιά	46	36	106	2	48	866.134	79.237	1.0	0.029	97.871	0.002
ζωή	47	107	1073	2	339	2.574.343	802.092	1.0	0.203	97.555	0.005
παλληκάρι	48	32	76	1	16	769.897	56.812	0.5	0.01	97.544	0.002
φτερά	49	38	124	2	46	914.253	92.693	1.0	0.028	97.281	0.002
νύχτα	50	77	604	2	183	1.852.565	451.504	1.0	0.109	95.737	0.004
πέφτει	51	35	105	2	49	842.075	78.49	1.0	0.029	94.143	0.002
μπόρα	52	26	43	2	27	625.541	32.144	1.0	0.016	93.333	0.001
βρω	53	49	245	1	127	1.178.905	183.143	0.5	0.076	93.309	0.002
συννεφιά	54	20	15	1	11	481.186	11.213	0.5	0.007	93.208	0.001

μάνα	55	78	652	2	152	1.876.624	487.385	1.0	0.091	90.085	0.004
παναγιά	56	33	98	1	45	793.956	73.257	0.5	0.027	89.279	0.002
στείλε	57	20	19	1	16	481.186	14.203	0.5	0.01	87.216	0.001
στον	58	159	2157	2	280	3.825.426	1.612.408	1.0	0.167	87.215	0.007
στράτα	59	24	40	2	20	577.423	29.901	1.0	0.012	85.881	0.001
ήσουν	60	28	66	2	36	673.66	49.337	1.0	0.022	85.671	0.001
πουλί	61	36	133	1	60	866.134	99.421	0.5	0.036	85.255	0.002
έλα	62	88	847	2	207	2.117.217	633.152	1.0	0.124	84.922	0.004
φως	63	68	532	2	139	1.636.031	397.682	1.0	0.083	84.79	0.003
μαχαίρι	64	30	83	2	43	721.778	62.044	1.0	0.026	84.433	0.001
μπαλκόνι	65	21	26	1	15	505.245	19.436	0.5	0.009	84.066	0.001
χάιχο	66	12	0	1	0	288.711	0.0	0.5	0.0	84.054	0.001
όνειρό	67	21	27	2	20	505.245	20.183	1.0	0.012	82.96	0.001
θα	68	470	9581	2	943	11.307.863	7162.02	1.0	0.564	82.379	0.018
ποτέ	69	88	869	2	162	2.117.217	649.598	1.0	0.097	81.97	0.004
ανηφοριά	70	13	2	1	2	312.771	1.495	0.5	0.001	79.401	0.001
τη	71	361	6958	2	680	8.685.401	5.201.267	1.0	0.407	78.159	0.015
απόψε	72	52	342	1	137	1.251.083	255.653	0.5	0.082	77.763	0.002
γρηγόρη	73	12	1	1	1	288.711	0.748	0.5	0.001	77.064	0.001
μυγδαλιά	73	12	1	1	1	288.711	0.748	0.5	0.001	77.064	0.001
σηκουάνα	75	11	0	1	0	264.652	0.0	0.5	0.0	77.049	0.001
τραγούδι	76	41	212	2	62	986.431	158.475	1.0	0.037	75.984	0.002
φεγγαριού	77	22	41	2	12	529.304	30.648	1.0	0.007	75.096	0.001
περηφάνια	78	14	6	1	3	336.83	4.485	0.5	0.002	73.996	0.001
ξαστεριά	79	12	2	1	1	288.711	1.495	0.5	0.001	72.693	0.001
παλιό	80	26	74	2	44	625.541	55.317	1.0	0.026	72.04	0.001
σπίθα	81	16	14	2	8	384.949	10.465	1.0	0.005	71.474	0.001
άστρο	82	18	23	2	15	433.067	17.193	1.0	0.009	71.264	0.001

στ	83	52	373	2	116	1.251.083	278.826	1.0	0.069	71.234	0.002
νερό	84	53	388	2	73	1.275.142	290.039	1.0	0.044	71.059	0.003
ίλεως	85	11	1	1	1	264.652	0.748	0.5	0.001	70.226	0.001
αητός	86	13	5	1	4	312.771	3.738	0.5	0.002	70.094	0.001
σίλια	87	10	0	1	0	240.593	0.0	0.5	0.0	70.044	0.0
γης	88	32	133	2	43	769.897	99.421	1.0	0.026	69.97	0.002
ήλιε	89	14	8	1	3	336.83	5.98	0.5	0.002	69.712	0.001
φιλί	90	26	79	2	56	625.541	59.054	1.0	0.033	69.419	0.001
γίναν	91	12	3	2	3	288.711	2.243	1.0	0.002	69.225	0.001
ένα	92	234	4110	2	350	5.629.872	3.072.321	1.0	0.209	68.462	0.01
δρόμο	93	67	620	1	109	1.611.972	463.464	0.5	0.065	68.13	0.003
χάθηκες	94	14	9	1	7	336.83	6.728	0.5	0.004	67.825	0.001
πάει	95	74	752	1	113	1.780.387	562.137	0.5	0.068	66.172	0.003
αυγή	96	30	127	2	39	721.778	94.935	1.0	0.023	64.748	0.001
ουρανέ	97	13	8	1	3	312.771	5.98	0.5	0.002	63.638	0.001
βεγιαλελάλα	98	9	0	1	0	216.534	0.0	0.5	0.0	63.04	0.0
γκεβάρρα	98	9	0	1	0	216.534	0.0	0.5	0.0	63.04	0.0
κεφαλλονίτισσα	98	9	0	1	0	216.534	0.0	0.5	0.0	63.04	0.0

Πίνακας 3: Οι εκατό πρώτες λέξεις-κλειδιά στο σώμα κειμένων Γκάτσου σε σύγκριση με το υποσώμα λογοτεχνικών κειμένων του *Διαχρονικού Σώματος Ελληνικών Κειμένων του 20ού αιώνα*

Freq Tar: Συχνότητα εμφάνισης στο σώμα κειμένων Γκάτσου

Freq Ref: Συχνότητα εμφάνισης στο υποσώμα λογοτεχνικών κειμένων του *Διαχρονικού Σώματος Ελληνικών Κειμένων του 20ού αιώνα (1900-1989)*

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Στην παρούσα εργασία μελετάται η ποιητική και στιχουργική παραγωγή του Νίκου Γκάτσου με τη χρήση της μεθοδολογίας των σωμάτων κειμένων. Πιο συγκεκριμένα, για τους σκοπούς της έρευνας συγκροτήθηκε το σώμα κειμένων Νίκου Γκάτσου (περίπου 41 χιλιάδες δείγματα), το οποίο συγκρίθηκε με το λογοτεχνικό υποσώμα του *Διαχρονικού Σώματος Ελληνικών Κειμένων του 20ού αιώνα (1900-1989)* για να εντοπιστεί το λεξιλόγιο που είναι στατιστικά σημαντικό (λέξεις-κλειδιά) για το έργο του Γκάτσου. Μελετήθηκαν λεπτομερώς οι εκατό πρώτες λέξεις-κλειδιά, οι οποίες διακρίθηκαν στις εξής κατηγορίες: α) λέξεις-κλειδιά που σχετίζονται με τη φύση, β) λέξεις-κλειδιά που σχετίζονται με τον χρόνο, γ) ρηματικοί τύποι και ρήματα σε προστακτική, δ) ηχομιμητικές λέξεις και επιφωνήματα. Αναγνωρίστηκαν οι συμβολισμοί των ουράνιων σωμάτων και των καιρικών φαινομένων, των πτηνών και του υγρού στοιχείου ως αρχέγονα στοιχεία που αποτελούν μοτίβα και της δημοτικής παράδοσης. Ως προς τις λέξεις-κλειδιά που δηλώνουν τον χρόνο, η νύχτα και η βραδιά είναι ο ποιητικός χρόνος της μοναξιάς, της απώλειας και της θλίψης. Η αυγή, χρόνος μεταίχμιακός, σηματοδοτεί την έναρξη ευχάριστων ή δυσάρεστων καταστάσεων. Οι ρηματικοί τύποι συνδέονται με την έλλειψη, το κενό και την έκκληση για συμπαράσταση και επικοινωνία. Λέξεις ηχομιμητικές και επιφωνηματικά στοιχεία είναι ιδιαίτερα σημαντικά στα στιχουργήματα του Γκάτσου και εξυπηρετούν τη ρυθμικότητα, δίνοντας ένα τόνο αρχετυπικής αυθόρμητης λατρείας.

Λέξεις-κλειδιά: λέξεις-κλειδιά, Νίκος Γκάτσος, σώματα κειμένων, φύση, χρόνος

ABSTRACT

The present thesis studies the poetic and lyrical production of Nikos Gatsos, using the methodology of corpus linguistics. For the purposes of the research, a corpus of Nikos Gatsos (41,000 tokens) was compiled and compared with the literary sub-corpus of the *Diachronic Corpus of Greek Texts of the 20th century (1900-1989)* in order to identify vocabulary that is statistically significant (keywords) for Gatsos' work. The first 100 keywords were studied in detail and were distinguished into the following categories: a) keywords related to nature, b) keywords related to time, c) verb forms and imperative verbs, d) onomatopoeic words and interjections. Keywords indicated the symbolism of heavenly bodies and weather phenomena, birds and the liquid element as primitive elements that are also motifs of folk tradition. Night and evening are related to loneliness, loss and sadness, while dawn, a liminal time, marks the beginning of pleasant or unpleasant situations. Verb forms indicate lack, emptiness and a call for support and communication. Onomatopoeic words and interjections are found throughout the lyrics and add to the rhythm, by suggesting primitive cult song.

Keywords: keywords, Nikos Gatsos, corpora, nature, time